

RomanO AtmO

3 2019
(81)

ISSN 1896-4427

**Artystka
o wielu
talentach**

**Wywiad
z PATRYCJĄ RUNO**

Zrealizowano dzięki dotacji
Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji
oraz Zwiększonej Subwencji Oświatowej

- 4 Stypendia dla studentów pochodzenia romskiego
- 5 Stypendia dla młodzieży szkół ponadgimnazjalnych
- 6 Artystka o wielu talentach
- 9 Artystka but talentenca
- 12 Ćiepo ława pało Romane kowaćia
- 14 O romskich kowalach słów kilka
- 17 Romano milenium – kotyr III
- 20 Kolejne posiedzenie sejmowej Komisji Mniejszości
- 23 Pał jekh traktowanie i ewaluacja Programo
- 26 Jak to jest z kobietami
- 29 Rom też obywatel
- 32 Rom też obywatelo
- 34 X Muza i Romowie – Tony Gatlif
- 37 Roma i filmy – Tony Gatlif
- 40 Stereotypy o Romach
- 42 Stereotypy Romendyr
- 44 Ochrona praw mniejszości romskiej
- 47 Ochrona ciacipena pał romani tyknedyr
- 50 Warsztaty Romowie znani i nieznani
- 51 Spotkania Zapomniane ofiary. Samudaripen...

Redakcja Romano Atmo nie odpowiada za opinie czytelników wyrażone w listach, opowieściach, wywiadach, etc. Artykuły, teksty i opinie zamieszczone w Romano Atmo nie są opiniami redakcji. Pismo nie odpowiada za treść artykułów i nie utożsamia się ze wszystkimi poglądami politycznymi prezentowanymi w magazynie.

*Fot. na okładce przedniej: archiwum prywatne Patrycji Runo
Fot. na okładce tylnej: archiwum prywatne Hanny Nawary*

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny
Roman Chojnacki

Redaktor techniczny
Damian Puszczkowsky

Asystent redaktora
Agnieszka Bieniek

Współpracownicy

Mateusz
Babicki

Andrzej
Sochaj

Justyna
Matkowska

Andrzej
Łuczak

ADRES REDAKCJI:

ul. K.S. Wyszyńskiego 32
78-400 Szczecinek
tel. 94 37 250 98
faks 94 37 250 96
zrp.romanoatmo@wp.pl
www.romowie.com
Skład: Damian Puszczkowsky
Nakład: 500 egz.

Słowo od redaktora naczelnego

Drodzy Czytelnicy!

Przeglądając karty trzeciego tegorocznego numeru „Romano Atmo” nasza mnie refleksja, jak ciekawie – choć całkiem niezamierzenie – ukazuje on porównanie pozycji

i postrzegania naszego narodu w społeczeństwie kiedyś i dziś. Do „drużyny” sprzed lat z pewnością należy artykuł Moniki Szewczyk o tworzeniu filmu dokumentalnego „Byli kowale byli”, który zresztą bardzo polecam obejrzeć. Niegdyś patrzono na nas przez pryzmat tego co potrafimy, do czego możemy się przydać, w tym przypadku był to talent do wytwarzania przeróżnych rzeczy z metalu. Ta niełatwa sztuka, będąca częścią tożsamości Romów, stawała się swego rodzaju przepustką do społeczeństwa większościowego, doceniano ten talent, a co za tym idzie doceniano też człowieka, który tym rzemiosłem się zajmował. Z kolei tekst o stereotypach uświadamia, jak dawno zrodziły się pewne negatywne przekonania dotyczące romskiego narodu i jak, w niewielkim tylko stopniu zmodyfikowane, przetrwały w świadomości ludzkiej do dziś, przekazywane z pokolenia na pokolenie. Na całe szczęście kojarzymy się nie tylko z tym co złe, ale i z tym co piękne. Z czym takim? Zapraszam do lektury artykułu.

Współcześnie Romowie coraz to bardziej widoczni są w tak zwanym „mainstreamie”. Można nas oglądać w telewizyjnych programach, podziwiać naszą muzykę podczas plenerowych festiwali, czytać nasze publikacje, czy śledzić nasze fanpage. Dzięki temu powoli, lecz konsekwentnie, stajemy się nieco bliżsi, dajemy się poznać i nieco odczarować. Doskonałym tego przykładem jest Patrycja Runo, utalentowana Romka, która już od najmłodszych lat dzieli się swoimi pasjami z szeroką publicznością, a w wolnych chwilach siłę czerpie w rodzinie i spokojnym życiu na wsi. Zastrzyżcie koniecznie do wywiadu z piękną Patrycją.

Teraźniejszą sytuację Romów idealnie oddaje w swoich tekstach także nasz ulubieniec, Marcin Szewczyk, śledzący sytuację tej mniejszości nie tylko w Polsce, ale i na świecie. Tym razem podzielił się z nami artykułami o szeroko rozumianej sytuacji kobiet romskich na tle społeczeństwa większościowego oraz artykułem o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich w stosunku do Romów na przestrzeni ostatniego roku. Ogrom wiedzy, opartej na faktach, polecam zajrzeć jeśli lubicie być na bieżąco.

Poza tym mamy dla Was obszerną relację z posiedzenia sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, podczas którego dużo mówiło się o Romach. Jeśli kiedyś zastanawiało Was czym zajmuje się Komisja i co omawia się na jej spotkaniach, warto zajrzeć do naszego tekstu.

Dość już jednak o gazecie, przejdźmy do przyjemności, w czerwcu lato przywitało nas już pełną parą, jakby chciało nadrobić nieco kapryśną wiosnę. Życzę więc Wam na koniec afrykańskich upałów i słonecznej opalenizny, albo dużo cienia i chłodnego (najlepiej nadmorskiego) wiatru – każdemu, co kto woli. Nie ukrywam, że ja zdecydowanie należę do zwolenników tej pierwszej opcji, to chyba pozostałości po odwiecznym zamyśleniu Romów do wędrówki. Wędrówek również Wam życzę, tych w nieznane i tych po najbliższej okolicy, bo czasami najlepsza przygoda czeka tuż za rogiem.

Udanых wakacji i urlopowego czasu!

Dewłoresa manuszałe!
Roman Chojnacki
Romanes Osiu

Konkurs stypendialny

Ogłaszamy konkurs stypendialny

w ramach realizowanego zadania publicznego pod nazwą:

Stypendia dla studentów pochodzenia romskiego w 2019 r.

Ministerstwo
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Stypendia zostały ufundowane przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

Wszelkie informacje dotyczące konkursu stypendialnego oraz formularz zgłoszeniowy i spis wymaganych dokumentów do nadesłania dostępne będą wkrótce na stronie internetowej Związku Romów Polskich www.romowie.com w zakładce *Stypendia*.

Wszystkich chętnych do wzięcia udziału w konkursie prosimy o dokładne zapoznanie się z Regulaminem, który wkrótce będzie dostępny na stronie ZRP oraz o nadsyłanie kompletnych wniosków na adres Związku Romów Polskich.

Konkurs stypendialny

Ogłaszamy konkurs stypendialny

w ramach realizowanego zadania publicznego pod nazwą:

Stypendia dla młodzieży szkół ponadgimnazjalnych
pochodzenia romskiego w 2019 r.

Ministerstwo
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Stypendia zostały ufundowane przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

Wszelkie informacje dotyczące konkursu stypendialnego oraz formularz zgłoszeniowy i spis wymaganych dokumentów do nadesłania dostępne będą wkrótce na stronie internetowej Związku Romów Polskich www.romowie.com w zakładce *Stypendia*.

Wszystkich chętnych do wzięcia udziału w konkursie prosimy o dokładne zapoznanie się z Regulaminem, który wkrótce będzie dostępny na stronie ZRP oraz o nadsyłanie kompletnych wniosków na adres Związku Romów Polskich.

Artystka o wielu talentach

Piosenkarka, tancerka, jurorka, liderka, żona i kochająca mama. We wszystkie te role wciela się w swym życiu piękna Patrycja Runo. Urodzona w 1984 roku, od najmłodszych lat poświęcała swój wolny czas tańcu, który jest jej ogromną pasją oraz muzyce, której dźwięki towarzyszyły jej od wczesnego dzieciństwa. Jak sama mówi, wokalistką została nieco z przypadku, ale nie umniejsza to jej wciąż rosnącej popularności. Ostatnio mieliśmy okazję oglądać ją w jury programu „Śpiewajmy razem. All together now” w Polsce, regularnie koncertuje ze swoim zespołem, na co dzień zaś akumulatory ładuje z najbliższą rodziną na wsi, w swoim domu na Mazowszu.

Swoją karierę zaczynałaś w bardzo młodym wieku, miałaś 15 lat kiedy dołączyłaś do zespołu Don Vasyła. Opowiedz, jak to się zaczęło. Skąd Twoje zamiłowanie do muzyki?

Zamiłowanie do muzyki pojawiło się wraz z dniem narodzin. Cała moja rodzina zarówno ze strony mamy jak i taty jest bardzo muzyczna, więc geny zrobiły swoje. Jako mała dziewczynka uczęszczałam do chóru młodzieżowego oraz występowałam w różnego typu zespołach jako wokalistka, więc generalnie muzyka towarzyszyła mi na co dzień i tak już zostało. Natomiast jeśli chodzi o przygodę z zespołem Dona Vasyła, to faktycznie rozpoczęła się ona w bardzo młodym wieku. Mój tata zajmował wtedy stanowisko managera tego zespołu, więc kilka razy miałam możliwość bycia widzianą podczas koncertów. Jak każdą młodą dziewczynę w pierwszej

kolejności zauroczyły mnie piękne suknie tancerek oraz oczywiście cała magiczna atmosfera towarzysząca koncertom, więc również zapragnęłam być częścią tego wszystkiego. Na początku jeździłam gościnnie na pojedyncze koncerty i „zasilałam tyły”, natomiast z czasem zostałam stałą częścią składu i tak pozostało na wiele lat, jednak nie jest to czas, który wspominam mile i nie lubię do tego wracać.

Kilka lat temu zdecydowałaś się na stworzenie swojego własnego zespołu. Mówi się, że „Patrycja&Gipsy Stars” to pierwszy romski girls band. Jak wygląda praca w takim zespole?

To prawda. Wcześniej nie było na romskim rynku muzycznym zespołu, który składałby się z samych kobiet. Rzadkością również jest, gdy to kobieta jest liderem grupy, choć zdarzają się takie romskie zespoły. Cóż, praca

w takim zespole jest dość ciekawym doświadczeniem. Nie powiem, nie zawsze było łatwo, ale dzięki niektórym sytuacjom wiele się nauczyłam.

Często gościś w mediach, występujecie z zespołem w telewizjach śniadaniowych oraz znanym programie „Jaka to melodia”. Z jakim odbiorem Waszej twórczości się spotykasz?

Powinłam zacząć od tego, że muzyka romska w naszym kraju jest bardzo popularna. Ludzie mają do niej ogromną słabość, niektórzy sentyment, ponieważ kojarzy się im ona z młodością i taborami. Jeśli chodzi natomiast o naszą twórczość, to odbiór jest fantastyczny. Mamy bardzo szerokie grono fanów, którzy śledzą dosłownie każdy nasz krok i to, jak fantastyczną energię się od tych ludzi czuje, jakie wsparcie, jest po prostu wspaniałe. Wiadomo, zdarzają się

pojedyncze osoby, które są ciasno zamknięte w stereotypach i przez ich pryzmat są negatywnie nastawione, ale jest to kropla w morzu, przy liczbie odbiorców, którzy są zachwyceni tym co robimy.

Uważasz, że romski folklor jest dostatecznie promowany?

Jako artystka odpowiem tak... kochanej promocji nigdy za wiele. Z mojego własnego punktu widzenia, jako artystka, która prezentuje romski folklor, nie mogę narzekać na małą promocję, jeżeli chodzi akurat o moją osobę.

Od niedawna jesteś jedną ze 100 jurorów w programie talent show „Śpiewajmy razem. All together now”. W jury zasiada z Tobą wiele gwiazd i intrygujących osobowości. Jak znalazłaś się w programie?

Prawda jest taka, że jednym ze 100 jurorów byłam do niedawna.

Program był wspaniały. Było to dla mnie zupełnie coś nowego, format, w którym wcześniej nie miałam okazji uczestniczyć, co za czym idzie wspaniałe nowe doświadczenie. Co do całokształtu, to pomimo, że była to już druga edycja i nieliczne osoby brały w niej udział po raz pierwszy, atmosfera była bardzo rodzinna. Wszyscy po pierwszym spotkaniu zachowywali się tak, jakby znali się od wielu lat. Nie czułam się w żaden sposób odsunięta, czy gorsza, wręcz przeciwnie, przyjęto mnie bardzo ciepło i tęskniłam za kolegami i koleżankami ze ściany i całą produkcją. Poznałam tam wiele intrygujących osobowości, wielu ciekawych i barwnych ludzi. Choć na potrzeby programu ci ludzie bardzo muzycznie czy stylistycznie się od siebie różnili, to nie stanowiło to żadnego problemu, bo muzyka potrafiła połączyć nas wszystkich.

Który z uczestników najbardziej zapadł Ci w pamięć i dlaczego?

Jimmy Siwak... Nie muszę chyba tłumaczyć dlaczego, a tak poważnie, to w tym programie było wielu fantastycznych uczestników, którzy byli obdarzeni wybitnymi zdolnościami wokalnymi i rywalizacja była naprawdę na wysokim poziomie. Rzadkością jest, że Romowie w ogóle biorą udział w tego typu programach, więc była to dla mnie ogromna niespodzianka, kiedy zobaczyłam Jimmy'ego na scenie, natomiast nigdy w historii naszego kraju nie udało się Romowi wygrać, więc automatycznie dzięki temu Jimmy zapadł mi w pamięć, co oczywiście nie umniejsza jego wielkiemu talentowi.

Nie ukrywasz, że Twój menager, Tomasz Runo został również Twoim mężem i tatą dwójki Waszych dzieci. Jak widać, od wspólnej pracy blisko do miłości. Zdradziś jak narodziło się Wasze uczucie?

Nasze uczucie rodziło się powoli i bardzo ostrożnie... Ostrożnie z mojej strony, ponieważ ja byłam po nieudanym wieloletnim związku i generalnie nie miałam w planach angażować się w kolejny. Jednak Tomek był bardzo wytrwały. Wspierał mnie na wielu płaszczyznach, dawał mi poczucie bezpieczeństwa. Kiedy dopadały mnie gorsze dni i uważałam, że może czas z niektórych rzeczy zrezygnować, bo nie wszystko idzie tak jak powinno, on zawsze mnie bardzo mocno motywował i powtarzał, że jestem cudowna, wspaniała, najlepsza i że nie mogę się poddać, bo kiedyś wiele osiągnę i... ciężko było mi w to nie uwierzyć. Dzięki niemu dziś jestem tam, gdzie jestem.

Nasza kultura jest bardzo hermetyczna. Twoja rodzina nie miała problemu z zaakceptowaniem wybranka „z zewnątrz”?

Nie, ponieważ moja mama również jest Polką:)

Wspólne obowiązki nie przeszkadzają Wam w codziennym życiu?

Nie zawsze jest łatwo, ale staramy się jakoś tak zorganizować czas i ustalić plan działania, żeby wszystko udało się pogodzić.

A Wasze pociechy? Macie dwoje dzieci – Alena i Samuela. Jak radzą sobie w takim dwukulturowym romsko-polskim świecie?

Odnajdują się świetnie. Zresztą oni w tym wyrastają, to jest część ich życia codziennego, więc jest to dla nich naturalne zjawisko.

Już w sierpniu wystąpisz w Mrągowie na scenie w szaczącym towarzystwie wielu gwiazd, w tym Dody i zespołu *Piersi* oraz znanych polskich kabaretów. Jak przygotowujesz się do tak dużego występu?

Oczywiście staram się w miarę wolnego czasu przygotować jak najlepiej, żeby poziomem artystycznym nie odbiegać od gwiazd, z którymi będę miała przyjemność wystąpić na jednej scenie. Natomiast teraz mam bardzo intensywny czas, wiele pracy i nowych projektów i ciężko się poświęcić przygotowaniom tylko do jednego koncertu, ale oczywiście nowe piosenki i suknie już są przygotowywane. Poza Wielką Zabawą telewizji Puls, która odbędzie się już 2 sierpnia, zapraszam również na Festiwal Kabaretu – Koszalin 2019 (Polsat) oraz Festiwal Weselnych Przebojów – Mrągowo 2019 (Polsat).

Jaki repertuar jest Twoim ulubionym? W których dźwiękach najlepiej się odnajdujesz?

Słucham właściwie każdego rodzaju muzyki. Od disco polo po muzykę klasyczną. Chodzi o brzmienie, jeśli jest dobre, rodzaj muzyki nie ma specjalnie znaczenia. Nie jestem natomiast fanką hip hopu, ciężkiego metalu, bo słuchanie tego rodzaju muzyki dosłownie jest bolesne.

Kto jest Twoją muzyczną inspiracją? Masz jakichś idoli, którzy wpływają na Twoją twórczość?

Słucham wielu różnych wykonawców. Są to wykonawcy romscy, polscy, jak również zagraniczni, prezentujący bardzo różne brzmienia muzyczne. Jednak staram się nikim specjalnie nie inspirować, ani od nikogo nie czerpać, ponieważ pragnę tworzyć swoją własną muzyczną ścieżkę, która być może będzie kiedyś dla kogoś inspirująca.

Gdybyś miała wybrać: śpiew czy taniec, co by to było i dlaczego?

Bezapelacyjnie, taniec! Od dziecka byłam tancerką i w tym kierunku

poszła moja estradowa kariera. Przez wiele lat tym głównie się zajmowałam i w tym kierunku dążyłam do perfekcji. Moja zawodowa kariera wokalna była właściwie dziełem przypadku. W momencie gdy założyłam zespół, zdałam sobie sprawę, że ludzie nie przyjdą na koncert, żeby oglądać godzinę pokazów tanecznych. Konieczny był również śpiew więc... z tancerki stałam się wokalistką.

W głębi duszy czujesz się bardziej Romni, Polką, a może nie określasz się w ten sposób?

Nie mogę tego określić jednoznacznie, ponieważ kocham tak samo moich rodziców, więc moja dusza jest dwukulturowa. Rodzice nauczyli mnie szacunku i miłości do obu kultur, do których należę, natomiast na scenie w sercu i duszy odzywa się we mnie kultura i muzyka romska.

Muzykujecie w domu razem z dziećmi, czy raczej po okresie koncertów i występów odpoczywacie od muzyki?

Muzyka to nieodczyny element naszego życia, nie tylko w pracy, ale również w życiu prywatnym. Mąż również jest bardzo muzyczny, ponieważ jest śpiewakiem operowym, chociaż aktualnie zrobił sobie przerwę od pracy w zawodzie żeby zająć się moją karierą. Dzieciaki są bardzo utalentowane w kierunku muzycz-

nym. Śpiewają, mają smykałkę do tańca i coś pobrzękują na instrumentach, więc nie sposób uciec od muzyki nawet na chwilę. Zdarza się jednak, że kiedy jesteśmy w samochodzie w drodze do domu po koncercie proszę, aby mąż wyłączył na jakiś czas radio, żeby na chwilę zatopić się w ciszy.

Opowiedz nam o swoich planach na przyszłość, nie tylko tych artystycznych, ale też zwyczajnie życiowych.

Moje plany na przyszłość to przede wszystkim płyta. Zimą ukaże się mój nowy album, który tworzy dla mnie Karol Kus, wspaniały artysta. Jest on odpowiedzialny za muzykę, teksty oraz produkcję. Mogę również zdradzić, iż razem z płytą ukaże się książka o mnie i o moim życiu. Opowiem w niej co mnie cieszy i co mnie smuci. Mogę zdradzić, że będzie to wywiad rzeka, a przeprowadzi go ze mną Rafał Podraza. Pozycja będzie zatytułowana „Jawyr”.

Czego Ci życzyć na koniec?

Hmm... to dobre pytanie. Myślę, że przede wszystkim zdrowia dla mnie i mojej rodziny, bo jego brak blokuje inne życiowe plany. I wiatru w żagle na scenie muzycznej.

rozmawiała Agnieszka Bieniek

Fot. archiwum prywatne Patrycji Runo

Piosenkarka,
tancerka, juror-
ka, liderka, rom-

ni the łaći daj. Koła sawore roli hin andro dżiwipen ła szukara Patrycjakro Runo. Urodzindzias pes andro 1984 bersz, i imar ciknowarastar peskro wolno ćiasos wikożistintłas po khieliben, a khieliben ta ła kři bari pasja afka sar muzyka. Romano baszawiben sas ła ha imar ciknowarastar. Joj korkori phenoł kaj jaćlas wokalist-kakie ćiepo przypadkostar, ale oda nane problemos pherdał ła kři popularno-ścia, sawi cały czas baroł. Ostatnio sas amen okazja ła te oglundinoł po Polsat andro programos „Śpiewajmy razem. All together now”. E Patrycja tisz koncertinoł peskro zespoła, a pe so dżiweseste hińi pasz peskri nekbliksieder rodzina, andre peskro khier po gaw andro Mazowsze.

tłum. Sebastian Donga

Fot. archiwum prywatne Patrycji Runo

Artystka but talentenca

Tiri kariera muzyczno zaśinejas sar sałas terńiori, bo sas tukie akor deszu panć bersz sar dołunćindział ko zespołos ła Don Vasyloskro. Khatar pes lilas andre tute koja miłośćia kie muzyka?

Miri miłośćia kie muzyka zasindźias pes akor sar man urodzindziom. Cali miri rodzina pałe dadeskri the pałe dakři sera hin muzykalno, a me przelilom łengre geni. Sar somas ćiajorakie ta phirawas po chóros międzyszkolno the wistępinawas andre różna zespołi jako wokalistka, i kafka muzyka sas manca so dżiwes i kawka imar jaćlas. Ćiaćipen hin oda kaj somas terńiori sar zaśindźiom te wistępinoł andro zespołos ła

Don Vasyloskro. Miro dad sas menegeris kołe zespołoskro i kszuż oda sas man okazja te jeżdżinoł po koncerti jako widzos. Afka sar sawore terne ćiajorengie, pirszo so pes mangie zdićilas ta koła szukar rokli ła tancerkiengre, the mek koja szukar atmosfera sawi hin pe kajse koncerti, i kawka me tisz kamawas te łał udziałos andre koda saworo. Po początkos sar saśindźiom te jeżdżinoł jako gościos po pojedynćcza koncerti, ta przeważnie somas pe scena ale przeważnie warekaj pałał, i kawka pomożinawas, ale pał sawo ćiasos somas imar stało dżieno andro zespołos i kawka somas pherdał but

bersza. Na rado mangie przileperaw koda ćiasos bo nas oda pherdał ma nekfeder ćiasos.

Da kieci bersz oleskie zdecydindział tut te zathowoł peskro własno zespołos „Patrycja&Gipsy Stars”. Wakieroł pes kaj koda hin pierwszo zespołos kaj sama ćiaja wistępinen. Sar widićeioł bući andre kajso zespołos?

Hin oda ciaćipen. Na sas mek sigieder kajso romano zespołos muzyczno so sthodo hino same ćiajendar. Nawet rzadko pes zdarzinoł kaj Romńi hin liderkakie andro zespołos, chociaż kajse przypadki tisz pes zdarzinen. Kajsi bući, andre kajso zespołos, ta ciekawo

doświadczenie. Na phenawa, bo na zawsze sas łatwo, ale sas sytuacji sawendar but siklilom.

Często szaj tut zauważinas andro telewizoris, andro programi śniadaniowa kaj wistępines tire zespołota, the andro programos „Jaka to melodia”. Sar awer dżiene odten tumaro stylos?

Żaśinawa ołestar kaj romane gila hin fes słynna andre Polska. Niektóra dżiene hine zakamde andre romane gila, niektóra dżene ćuijinen tęsknota sar szunen romano baszawiben bo przifeperoł pes łengie o terrípen the o tabori. Sar dział pał koda so amen tworzinas, ta zauważinas kaj but dżiene odten oda pozytywnie. Hin amen but fani, so amen wszędzie śledzinen i ćia wiużaren amare występi. Koda tisz dodał amen but zor, but zachęta, sar dżianas kaj but dżiene amen wspierninen. Wiadomo kaj na sawore hine kafa pozytywnie nastawimen pe amende, bo hin tisz pojedyncza dżiene so hine zaphandłe andre peskre stereotypi, ale nane but kajse dżiene w porównaniu kie koła sawore dżiene so amen wspierninen, the so hine amenca, the pał amende, sawengie pes dicioł koda so amen kieras.

Ći tu uważines kaj romano folkloris hino promowano wystarczająco?

Jako artystka odphenawa kafa... promocja zawsze bi pes kamłas buter. Ale sar dział pał mande, me dikaw oda

kafka, jako artystka, sawi prezentinoł romano folkloris, naści narzikinaw pe cikrii promocja.

Najgien ćirła jaćłał jekh khato szeł jurori andro programos talent show „Śpiewajmy razem. All together now”. Pasz tute beszen but gwiazdi the cieka-wa dżiene. Sar tut rakhłał andre koda programos?

Ćiaćipen hin oda kaj somas jurorskie maszkar koła szeł jurori. Oda programos sas super. Sas oda pherdał ma całkowicie wareso newo, kajso wareso andre soste na sas man sigieder okazja te toł udziałos, i siklilom but nowe rzeczy kszuż oda. Sas akor imar drugo edycja kołe programoskri, i na sas kodoj but dżiene so tenas udziałos andre koda programos pierwszy raz, afka sar me, ale sas maszkar amende kajsi rodzinno atmosfera. Sawore pał oda sar amen pierwszy raz spotkindziam, zachowniahas amen sar bi te dżianlamas amen imar but bersza. Na ćuijinawas man phujes, afka sar bi te jawlomas warekaj pałał pał sworende, albo kaj te jawlomas oszeder, ale właśnie sas inaczej, bo przylife man odój tatoes i nawet tęskinaw pał mire kolegi the koleżani dał koda programos, the pało dżiene dałe grupa produkcyjno. Pindziardziom odój but ciekawe manuszen. Oda programos wimagintas różnicowości, i koła dżiene, koła jurori, sawore pes różninenas pestar muzycz-

nie the stylowo, ale oda na sas pherdał amende żadno problemos, bo amen saworen łuncinłas e muzyka.

Sawo dżieno so wistępinłas andre koda programos zapelas tukie andre pamięcia nek zorałeder, the sokie?

Jimmy Siwak... Chyba na musinaw te tłumaczinoł sokie, ale kawka na poważnie, ta andre koda programos sas but fes łacie śpiewaki the śpiewaczki, sawen sas but szczególna dari wokalna, i kszuż oda jekh awroneja pes przemarnas po głosi, i o poziomos sas fes baro. Rzadko pes zdarzinoł kaj Rom toł udziałos andre kajso programos, i sas pherdał ma oda bari niespodzianka sar dikhłom łe Jimmis pe scena, i so mek, żadne romeskie andre historia kałe państwoskri na udińias pes te wibasza-woł kajso wareso i właśnie kszuż oda o Jimmi zapelas mangie andre pamięcia. Hin łes niesamowito talentos.

Na garówes oda, kaj tiro menegeris o Tomasz Runo jaćłas tukie romeskie the dadeskie tumare ćiawengie. Pirszo łuncinłas tumen wspólnu bući, a palis połuncindżias tumen wspólnu miłoscia. Pheneja amengie sar oda sas kaj tumen zakamlan andre peste?

Oda kamlipen rodzinłas pes andre amende polikies the ostroźnie... Ostroźnie sar dział pał mande, bo somas sigieder imar warekaha but bersz i amen rozgielam, i na sas man planos te zathowoł pał oda newo związkos.

Ale o Tomkus sas fes wytrwało. Po-
możinłas mangie andre różna sprawi,
dołas man kajso poczucie bezpieczeń-
stwa. Sar dohudenas man oszeder dži-
wesa i miślinawas kaj kampoł niektóre
rzeczedar te zrezninoł, bo na sawro
dżałas kafka sar powinno, ta jof zawsze
mangie dodolał zor i powtarzinłas, kaj
som cudowno, wspaniało, kaj som nek
feder i naści man poddaw, bo wareka-
na dur dodziawa i phares mangie sas
andre koda te paćiał. Kszuż łeskie som
akanak kodoj, kaj som.

**Amari kultura hin kajsi zaphandli.
Tira rodzina na sas problemas te zaak-
ceptinoł tire wybrankos, kaj nane jof
Romeskie?**

Na, bo miri daj tisz hińi Polka :)

**Ći tumari bući na przeszkadzi-
noł tumengie andre tumaro prywatno dži-
wipen?**

Nane łatwo, ale starinas amen kaf-
ka te uthowoł o ćiasos, the te uthowoł
e bući, kaj właśnie te das rada saworo
te pogodziñoł.

**A tumare ćiawe? Hin tumen dui
ćiawe, Alen i Samuel. Sar jon peskie
radzinen koła podwujna kultura, an-
dron romano-polsko swetos?**

Łaćies łęgie dżiał. Jon pe sodzi-
weseste dżiwen andre kajso swetos,
i andre koda baron i pherdał fende oda
hin naturalno.

**Imar andro sierpniós użaroł tu wy-
stępos andro Mrągowo, odoj pe scena
wistępinena tisz but awer gwiazdi kaj-
se sar e Doda, zespołs *Piersi* the mek
sławna polska kabareti. Sar tu przigo-
towines pe kajso baro występos?**

Starinał man kafka sar możinał, sar
man hin sawo wolno ćiasos te przigo-
towinoł pes, kaj czasem te na oddział
poziomoła khate koła gwiazdi sawe
tisz wistępinena pe koja scena. Akanak
mam hin fes but bući the nowe projek-
ti i phares hin pes te przygotowinoł ćia
pe jekh koncertos, ale przygotowin-
dziam imar nowe gila, the nowe rokli.
Andro dujto sierpniós jawła koncertos
Wielka Zabawa andre telewizja Puls,
zamangaw tisz po Festiwalos Kabare-
towo – Koszalin 2019 (Polsat), the mek
po Festiwalos Wiosennych Przebojów
– Mrągowo 2019 (Polsat).

**Sawo hin tiro ulubiono repertuaris?
Sawe dżwzięki tukie nek feder pasinen?**

Me szunaf každo rodzijis muzycz-
no, khato disco polo dżi kie muzyka

klasyczno. Sar waresawi gili łaćies pes
szunoł, hin ła fajno brzmienie, ta ła
szunawa. Nane znaczenie sawo rodza-
jis muzyczno. Na rado som hip hopos
the pharo metalis.

**Pe sawi gwiazda muzyczno dikhies
nek buter? Ći hin tu sawe idoli, so ten
hin wpływas pe tiri twórczośćia?**

Szunaf but wykonawcen, romane
wykonawcen, polskie wykonawcen sar
i zagraniczna, so tworzinen różna ro-
dzaji gilengre. Ale me na kamaw te di-
khoł za but pe awer dżiene bo kamaw
te tworziñoł miro własno muzyczno
drom, i może warekana oda jawła in-
spiracja pherdał warekaste awroneste.

**Te musindziałas te wikidoł kheeli-
ben albo gilawiben, so bi wikidłałas?**

Kheeliben! Imar ciknowarastar so-
mas tancerkakie, i kafka pes potoczin-
dzias miri estradowo kariera. But ber-
sza ćia kheelawas, i starinawas man te
jawał coraz ta feder. Oda kaj zasindziom
te gilawoł ta sas przypadkowo. Sar za-
thodżiom o zespołs, ta zdińiom man-
gie sprawa kaj o dżiene na jawna po
koncertos te oglundinoł ćia kheelibena,
kampolał de dodoł gilawiben...i kafka
khate tancerka, jaćlom tisz wokalistka.

**Baszawen the gilawen tumare
ćiawenca khieri, Ći raczej pało kon-
certi odpoczninen te wistępendar the
muzykatar?**

Muzyka na doł pes te odtuńcinoł
amare dżiwiwnastar. Miro rom hin
tisz fes muzykalno, bo hino śpiewakos
operowo, ale akanak kierzias peskie
przerwa kaj te załoł pes mira kariera-
ha. Amare ćiawe tisz hin muzyczna ta-
lenti. Gilawen, kheelen i próbinen tisz
te baszawoł po instrumenti, i kafka na-
ści odsuninas e muzyka ani pe chwila.
Czasami sar sam andro autos i tradas
khieri pało koncertos, ta mangaw mire
romes kaj te wiłuncziñoł e radija, kaj te
pobeszias ćiepo andre cisza.

**Ophen amengie pał tire plani, na
ćia pał koła muzyczna, ale tisz koła
życiowa.**

Kamaf te nagrajinoł miri płyta. Je-
wende widziała miro newo albumos,
sawo tworziñoł pherdał ma o Karol
Kus. Hino jof odpowiedzialno waszo
teksti, muzyka the e produkcja. Razem
a płytaha widziała tisz książka pał man-
de, the pał miro dżiwiwnen. Oja ksążka
wićintał pes „Jawyr”.

So tukie szaj życzinias po kuńcos?

Saścipen pherdał ma the miri rodzi-
na, bo sar nane saścipen, ta oda bloki-
noł życiowa plani. I kaj te dżiał, so raz
ta dureder pe scena muzyczno.

Ćiepo ława pało Romane kowaćia

Sar koda ehas

Maškar bućia sawe kierenas o Roma ehin jekh ighen phurano Romano fachos kowaćis. Ehin kajso dumišagos kaj o Roma andre karpacka gawa jawile te wołochenca-pasterenca kato Bałkany. Dumineł pes tiż kaj o Roma phirenas te wołochenca he kierenas perdał łengie kowaćiskri bući (podmarenas grajengie petalos, kierenas ćiura, haranga pasterengie), kotlarska (kierenas he naprawinenas kotli pro cirał) he mek awer różna rzeczy. Andre Polska kowaćiskri bući kierenas najbuteder Roma pało hedži, phenel pes pre łende Bergitka Roma a jon korkore phenen pre peste Roma, Amare Roma. Jekhto dokumentos sawo wakierel pało Roma kaj beše ehas andre Polska ehin pisimnen andro 1401 berś. Terdziol kodoj kaj andro Krakowos ehas Mikołaj Czigan. Mekh ehin awer phenipen (ale nane pre łeste zorałe papira) kaj andro 1357 berś andre forikane he phuwengre akta ehin gaw Cyganowice (Czygunowice) andre parafia Nowy Sącz. Ehin mek awer dokumenti, sawe wygiele palis andre Polska najbuteder ehas andre południowa sera. Šaj waškoda phenas kaj perša Roma andre Polska rakle pes kodoj.

Andre Habsbursko Cesartstwow andre XVIII wiekos Baro Rapien he o Cesaris uthode prawos kaj Romen the deł the bešeł pro jekh than. Kiernas koda zoraha, a ko na kamełas ehas tes pro šero sługadžia abo šungune. Koda prawos ehas pro cało Austro-Wengri. Kamenas the doprowadzineł andre koda kaj o Roma the zabisteren ko jon ehin, kaj pes the odcziwen Romanipnasta, kaj the džiwen kawka sar gadzie. Koda prawos phenełas kaj sawore Roma mus the jawen bolde, musinen the bešeł pro jekh than he the thowen peskie khera. Kaj the na jawel but Roma brainenas kaj pes the łen, a ko kamełas musindzias the sikhawel kaj ehin tes sostar the ulikierel famelija. Na ehas łengie wolno the bešeł andro šatri, the handlineł grajenca, the hordineł pes Romanes, the wakierel Romani ćibaha. Zoraha odtenas Romengie ćhaworen he oddenas gadziengie pro gawa kaj łen the sikhłaren pre peskri gadzikani godži. Gawutne gadzie chudenas waresawe łowore, a o ćhawore cikne berśendar phares kierenas bući paś łende, pašo kher, pro mala, pašo balicie, guruwnia, papinia he saworo so łengie phende. Zakazinde the wićineł Cygany he thode pro Roma naw *Uimagyar*, pre polsko ćhib „Nowowęgrzy”.

Roma denašenas kodarik he dżianas upre pre północno sera. Buteder Roma rakhle pes andre Małopolska he pro Podkarpacie. Imar upreder phenawas kaj but Roma maškar łende ehas kowaćia. Koda fachos sikłarenas pes dadendar, pśedziałas kato dad pro ćhawo. Kowaćis ehas na jekhowar buteder sar jekh ćhawo, sako jekh sikłarłas pes pro kowaćis. Na sako murś kamełas koda fachos the kierel, ale sar dżianełas pes the kierel koja

phari bući zawsze ehas pro koda koter moro a so feder kowaćis to he buter łowore zrodełas. Gawutne gadzienkie kowaćiengre wyrobi ehas ighen potrzebna. Sar jawełas ćiasos the kierel bući pro mala Romano kowaćis łełas phea Romnia, ćhawen, kowaćiskre narzędzia he phirełas gaw gawestar he gadzienkie kieretas so kamenas. Kowaćis thowełas na baro kowadłos pro kaštuno kłocis, a łeskri Romni abo ćhaj phurdełas cikne miechoha. Ehas, tiż kawka kaj thowełas kowadłos pre phuw he na kucąco marełas. Kajso sposobos janle phea kato Bałkany. Gadzie kamenas kaj łen the jawel kowaćis pro than. Denas kowaćiskie zgoda kaj the bešeł na dur kato gaw. Na jekhowar sas koda than pašo phani. Gadzie na kamenas kodoj the bešeł bo darans kaj sar widziała phani to łengie saworo załeła he kajse nieużytki dine Romenie pro bešiben. Ugiela na za but ćiasos he ko kowaćis jawila famelija he zabeše khetanes, akawka uthode pes Romane bešipnengre thana. Ehas tiż akawka kaj kowaćis rakhłas pes andro than kaj bešenas Roma na ehas kodoj kowaćis he jof aćilas. Šaj

Brama pro smintaris Jurgowate, kierzias ła Walenty Gil. Zdjęćios kierzia Andrzej Gil, Jurgów 2018.

Walenty Gil peskrenca Jurgowate. Zdjenćios dinias łeskri ćhaj Hanna Nawara.

phenas kaj prawie andre sawore thana kaj beśenas Roma ehas Romano kowaćis. Gadziengkie maśakar sawe beśenas naprawinenas he kierenas różna wyrobi. Gadzie zamuwinenas koda so ehas łengie potrebno andre bući paśo chułanipen, pro mali. Kowaćis ehas ćiorore narzędzi he łenca kierenas igien łaches, ehas łen niezwykła umiejėtnośći. Kierenas prosta karfina he sprzęd rolniczy sar pługos he tiż artystyczna rzeczy sar okucia pro wudara, rami, brami. Kampel the phenel kaj kierenas so o gadzie kamenas. Roma thowenas paśo peskre khera ćiore wignia, abo wignia ehas andre pitfora. Angar andre wignia korkore peskie kierenas. Dżianenas sar the wyłabareł o kaśt kaj the aćioł angar. Poćinenas łengie chabeneja. Na jekhwar Romano kowaćis baśawefas pre ławuta. Pałe bući andre wignia dżiałas the baśawel pro bijawa abo rajengrie. Ehas tiż kawka kaj łache muzykanten łenas andro góralśka zespołi. Dżianas ko gadzie andre bući pro mala kawka tiż peskie dokierenas.

Pro bare rajengre dwori sar Limanowate ko raja Mars najśukareder gila baśawenas Roma. Raśaj Tischner łeperetłas kaj łeskri daj aż andro peskro meriben śunetłas andro khana Romane gila sawe baśawenas pro łakro bijaw andre łopuszna. Gadzie paćiw Romengie denas waśo baśawipen. Romane kowaćia andro Austro-Węgiersko muśinenas the dżiał andro śługadzia. Wykożistinenas koda kaj Roma miśtes baśawen he dżianen kowaćiskro fachos waśkoda na jekhwar kierenas paśo graja, podmarenas grajengie petalos he oficerengie baśawenas.

Sar ehas andre miri famelija

Sako manuś łeperł peskie sar koda ehas sar sas ćaworeskie. Ehin kajse manuśa he kajse rzeczy andro amaro dżiwipen kaj łen na zabisteraha. Me tiż na zabisterdżiom he na jekhwar łeperaw miro dżiwipen sar somas ćaworeskie. Łeperaw Ściawnika kaj ehas dajakro kher. Beśetłas kodoj mira babakro phrał nieboćciko kak Augustyn Mirga. Jof ehas kowaćis he ehas łes wignia. O kak ehas ućio manuś, fest murś he ehas łes sownakuno iło. Sar me kodoj psytradowas imar o kak andre wignia na kierełas bući. Perdałma, ćhajorakie kato foros wignia ehas niezwykło than. Phirawas andre wignia ćhawenca the bawineł pes, a kodoj o kak likierełas królikiem he ehas łes baro pharno rikono – owczarek górski. Igien buzuta na somas andre Ściawnika nić imar nane kajso sar me łeperaw. Na terdżioł imar papuskro kher, nane wignia a kak Gustiskro kher jaweła rozkidło. Pre łeskro than kuzinos thoweł peskie newo kher.

Mire dadeskri famelija pało papus ehin Jurgowatar. Dżianen łen kodoj he Roma he gadzie. Igien znano ostatnio Romano kowaćis Jurgowatar ehas nieboćciko kak Walekos Gil. Jekh maśkawer but awer wybitna Romane kowaćia. Ehin wakeriben kaj Romane kowaćia jawile ko Jurgowos bo wićinde łen kaj the kieren paśo khangerakro remontos. Andre khangerakre kniżki andro XWII wiekos si-khawel pes naw Mirga he terdżioł kodoj kaj beśenas Romane kowaćia he kierenas karfina pro khangerakro remontis.

Bešte pro ciknoro than paśo phani Białka. Thode peskie khera pre phuw sawi dinias łengie o raszaj pałe parafia. Koda than ehas raszajengro. Wakierawas Romenca he dżienenca kate miri famelija he śundżiom kaj igien but ehas kowaćia kate Amare Roma (Bergitka). Dżianawas pał koda ale na zdawawas peskie sprawa

kaj adeci Roma dżianenas koda fachos. Najbuteder Roma kierenas bući andre wignia he baśawenas kofestar pes ulikierenas.

Phendżiom peskie kaj musinaw the pridikheł pes sar koda widićeiołas. Prećitindżiom kniżka sawi uthodzia Adam Bartosz *Romengro dżiwipen pro Polkso Spiszos*. Wakierawas Romenca pro Spiszos tradlom ko Krosno he dopiro dikhłom kowaćien Romen mistrzen andro peskro fachos. O Roma ehin ćiore na rado pes jaśaren no kajsi Romani natura. Dikhłom so jon kierenas, sar widićeiołas łengri bući, sawe musinenas the jawel wi-syklarde, sawe ehas godziawer, sawi kierenas phari bući. Łengre ćhawe, wnuki ophenenas sar pomożinenas andre wignia, sar o gadzie pre łende dikhenas. Mek akana choć Romane kowaćia imar nane to aćilas koda so jon kierende, trastune okucia andre kaśtune khanger (zawiasy, klamki), khieresta paśo droma, brama pro smimtaris Jurgowate kierzias andro 1954 berś o nieboćciko Walekos Gil. Aćilas mek but różna narzedzi sawe ehin lub ehas użiwimen andro gawutne khera. Perdałma koda ehas niesamowite so śundżiom he dikhłom pre peskre khana he jekha. Kowaćiskri bući ehin igien ważno perdał Romani kultura he tradycja, adadżwes imar prawie zabisterdżi. Andre Polska nane ani jekh czynno wignia, a o terne imar nić na dżianen pał koda fachos. Kowaćiskri bući si-khawel kaj o Roma ehas rzemiśnicy, fachowci he kierenas igien phares. Phagiereł stereotypi pało Roma.

Phendżiom peskie kaj kempel the ophenel pało Romane kowaćia, the deł łengie paćiw. Dżiwipen pes kawka utchodzia kaj udinias pes mangie the kiereł filmes dokumentalno *Byli kowale, byli. Romscy kowale na Spiszu*. (filmos ehin pre Youtube).

Filmos ehas kiedo andro projektos *Kowalstwo na Spiszu – niematerialne dziedzictwo Romów*. Łowe pre kada celos chudlam pało programos kato Narodowy Instytut Dziedzictwa – Wspólnie dla Dziedzictwa. O filmes kierawas ła Fundacja Dobra Wola. Scenariuszis ehas kiedo pałe kniżka Adama Bartosza „*Romengro dżiwipen pro Polsko Spiszos*”. Naści na phenaw pał igien śukar tradycyjno gili andro filmes. Gili nabaśadżias zespołis *Cikno Studio* terne ćhawe kate Anglia Leeds. Murśałe BRAWO.

Romane kowaćia andre Polska imar nane. Naśawel pes saworo pał łende, nawet łeperipen. Naści zabisteras kaj mek na kawka ćirła dżiwenas pro gawa Romane kowaćia.

Saworengie igien palikieraw kaj mangie pomożinde the kiereł filmes he kaj ehas man kasji szansa. Saworen dżienen, czytelnikien Romano Atmo zamangaw kaj the dikhen o filmes.

łłum. M. Szewczyk

ROMSKICH KOWALACH słów kilka

Jak to było

Kowalstwo to jedna z tradycyjnych profesji romskich. Jedną z hipotez wyjaśniających obecność Romów w karpaccich wsiach mówi, że przywędrowali oni równolegle z pasterzami wołoskimi południowym szlakiem

zwanym bałkańskim. Sądzi się, że Cyganie towarzyszyli wołoskim pasterzom, świadcząc dla nich usługi rzemieślnicze, w zakresie kowalstwa (podkuwanie koni, wyrób noży, dzwonków pasterskich itp.) i kotlarstwa (wyrób i naprawa kotłów do warzenia serów). Na terenie Polski kowalstwem trudnili

się przede wszystkim Romowie Górscy, zwani Bergitka Roma, sami siebie określają Roma, Amare Roma. Za pierwszy dokument poświadczający pobyt Romów w Polsce uważany jest dokument z 1401 roku z Krakowa, w którym wymieniony jest Mikołaj Czigán. Natomiast pierwsza, niepewna wzmianka o istnieniu Romów na ziemiach polskich pochodzi z roku 1357, kiedy to akta grodzkie i ziemskie wymieniły wieś Cyganowice (Czygunowice) w parafii Nowy Sącz. Również inne, późniejsze wzmianki pochodzą głównie z południa Polski, co świadczy o tym, że Romowie po raz pierwszy pojawili się właśnie w tych rejonach kraju.

W Cesarstwie Habsburskim w XVIII wieku prowadzono politykę zmierzającą do osiedlenia Romów. Było ono dokonywane przymusowo, w oparciu o dekrety, obwarowane srogimi karami za opieszałość w ich realizacji. Dekrety te obowiązywały na całym terytorium Austro-Węgier i doprowadzić miały do całkowitego wyzbycia się przez Romów wszelkich przejawów ich odrębności kulturowej, do zupełnego pozbawienia

Osiedle cygańskie w Czarnej Górze, lata 60-te. Fot. Archiwum MET

Jan Mirga, kowal, Czarna Góra, 1971 r.
Fot. Adam Bartosz

ich tożsamości i całkowitego zasymilowania z miejscową ludnością węgierską. Zarządzenia nakazywały przymusowe ochrzzczenie wszystkich Romów, osiedlenie się i budowanie domów. W celu zmniejszenia ich przyrostu naturalnego ograniczono możliwość zawierania małżeństw, poprzez konieczność wykazania się środkami na utrzymanie. Zakazano mieszkać w namiotach, wędrować, handlować końmi, ubierać się po cygańsku, używać języka cygańskiego. Ustawa nakazywała odbieranie Cyganom potomstwa i dawanie go na wychowanie chłopom. Chłopi otrzymywali niewielką zapłatę, a dzieci od najmłodszych lat wykorzystywano w pracy na gospodarstwie. Zamiast nazwy „Cyganie” nakazano używać określenia *Uimagyar*, czyli „Nowowęgrzy”.

Romowie uciekając przed represjami uciekali na południe, docierając coraz liczniej na tereny Małopolski, Podkarpacia. Ich głównym zajęciem było wspomniane wcześniej kowalstwo. Zawód kowala był przekazywany z ojca na syna. Kowal miał zazwyczaj więcej niż jednego syna, każdy był przyuczany do pracy w kuźni. Nie każdy miał zdolności i pociąg do tego zawodu, ale znajomość tego fachu dawała możliwość stałego dochodu. Popyt na usługi kowalskie sprawiał, że w czasie wzmogionych prac polowych z całym dobytkiem i rodziną zabierali ze sobą prymitywny zestaw narzędzi i przenosili się sezonowo do innych wsi. Kowal ustawiał wtedy niewielkie kowadło na drewnianym kłocu, a niewielkim miechem ruszała jego żona lub córka. Bywało, że kuli prawie na ziemi na kucąco, taki sposób kucia przynieśli ze sobą z Bałkan. Miejscowa ludność chętnie dawała przyzwolenie na osiedlenie się rodziny kowala gdzieś na skraju, wsi najczęściej na terenach zalewowych. Kowal był im potrzebny. Po pewnym czasie w miejscu tym osiedlali się inni członkowie rodziny i w ten sposób tworzyły się osady. Bywało również tak, że kowal trafiał do osady romskiej, gdzie nie było kowala i tam się osiedlał. W zasadzie w każdej osadzie romskiej był kowal. Świadczyli usługi dla miejscowej ludności, zajmując się naprawami i wyrobem wszelkiego rodzaju sprzętu i narzędzi niezbędnych w gospodarstwie i rolnictwie. Posiadali niezwykle umiejętności i prymitywnymi narzędziami potrafili robić różne przedmioty. Od prostych gwoździ po sprzęt rolniczy, taki jak pług, czy stylizowane

Gustek Mirga w kuźni, Czarna Góra, 1971 r. Fot. Adam Bartosz

okucia drzwi, ramy, bramy (dziś nazwalibyśmy to kowalstwem artystycznym). W zasadzie wytwarzali to, o co prosili potencjalni klienci. Potrzebny węgiel wypali z drzewa. Zazwyczaj Romowie mieli własne, skromne kuźnie stojące obok domostw, a czasami za kuźnie służyła im sień własnego domu. Zdarzało się, że najmowali się do prac polowych u gospodarzy. Niejednokrotnie cygański kowal był skrzypkiem i po pracy w kuźni zarabiał grając na weselach bądź przygrywał kuracjuszom. Zdarzało się, że zdolnych cygańskich muzykantów werbowano do góralskich kapel. To na dworach, m.in. Marsów w Limanowej, najpiękniejsze utwory grali właśnie Romowie. Ks. Tischner wspominał, że jego matka do końca życia miała w uszach melodie cygańskiej kapeli, która przygrywała na jej weselu w łopusznej. Byli cenieni za posiadane talenty muzyczne, mówiono o nich, że są świetnymi muzykami. Romscy kowale odbywali przymusową służbę w wojsku Austro-Węgierskim, gdzie wykorzystywano ich umiejętności kowalskie, muzyczne. Często zajmowali stanowiska podkuwaczy koni.

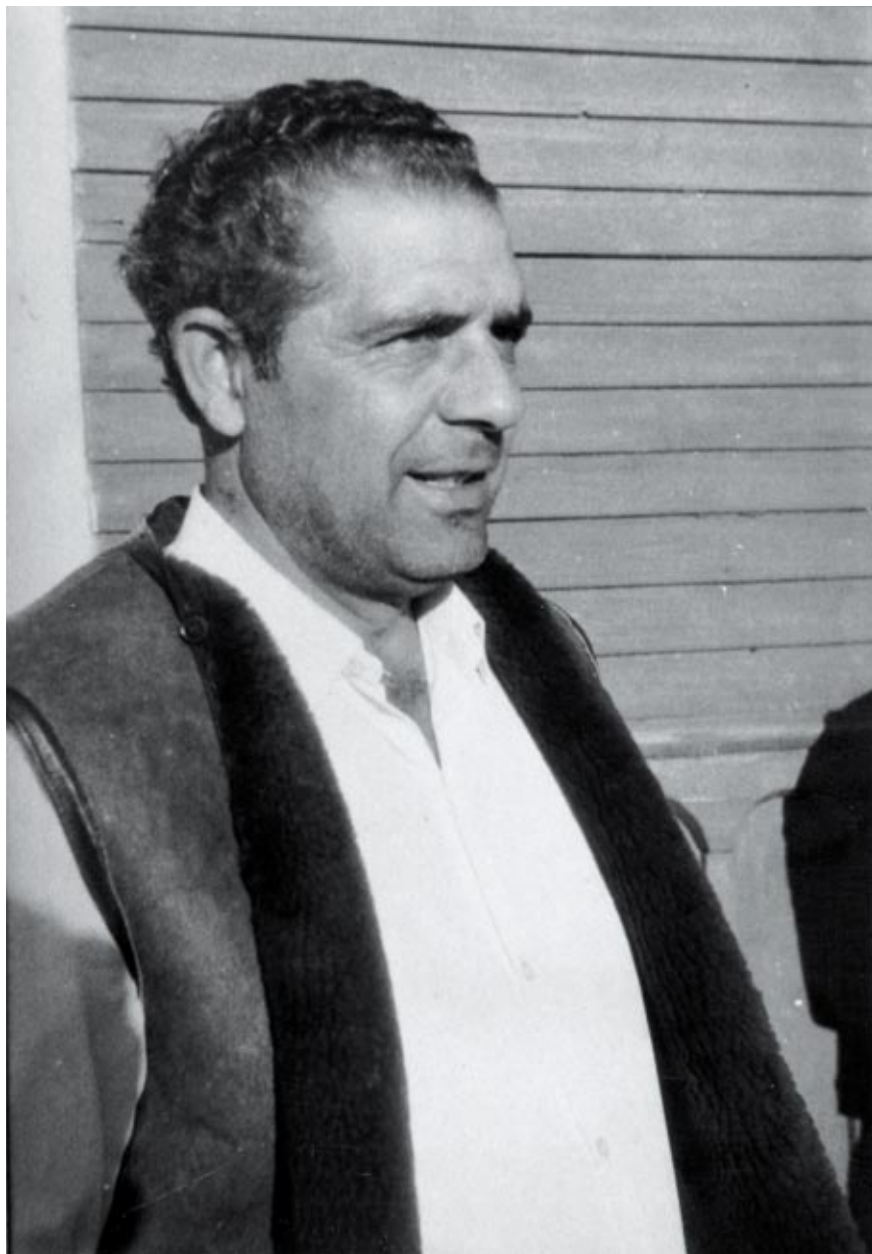
Rodzinne historie

Każdy z nas ma jakieś wspomnienia z dzieciństwa, coś co szczególnie zostaje w pamięci. Ja takich wspomnień mam wiele, przypominam sobie osoby, zdarzenia, dzieciństwo i czas beztrojski. Takim wspomnieniem jest kuźnia

w Szczawnicy, skąd pochodziła moja mama. Właścicielem kuźni był brat mojej babci, śp. pamięci Augustyn Mirga, kowal ze Szczawnicy z Szlachtowej. Wujek był wysokim, dobrze zbudowanym mężczyzną o gołęmbim sercu. Kiedy ja tam przyjeżdżałam, wujek już nie pracował w kuźni. Dla mnie, dziecka z miasta, kuźnia była miejscem niezwykłym. Wiele razy bawiliśmy się w niej z dziećmi z osady, poza tym wujek hodował tam króliki no i był prawdziwy biały owczarek górski. Po wielu latach wróciłam do tego miejsca, nic już nie jest takie jak było. Nie ma już domu mojego dziadka, nie ma kuźni, a dom wujka Gustka czeka rozbiórka. W tym miejscu stanie nowy dom kuzyna.

Rodzina mojego taty ze strony dziadka pochodzi z Jurgowa. To znana rodzina, w której były tradycje kowalskie. Ostatnim kowalem który pracował w kuźni w Jurgowie był Walenty Gil. Istnieje tradycja ustna, że romscy kowale do Jurgowa zostali sprowadzeni do pracy przy remoncie kościoła. Osiedlili się na niewielkim kawałku ziemi nad rzeką Białka. Ziemia została im przekazana przez proboszcza i pochodziła z części przynależącej do parafii. Pewne jest, że w księgach parafialnych w XVIII pojawia się nazwisko Mirga i wzmianka o romskich kowalach wyrabiających gwoździe przy okazji remontu kościoła.

Po rozmowach z rodziną bliższą i dalszą okazało się, że bardzo wielu Romów Górskich zajmowało się kowalstwem. Zawsze o tym wiedziałam, ale

Jan Mirga – *Baro Janko*, 1970 r. Fot. Adam Bartosz

nie zdawałam sobie sprawy, że ten zawód wykonywany był przez Romów tak powszechnie i wraz z muzykowaniem był głównym źródłem ich utrzymania. Postanowiłam przyjrzeć się temu tematowi bliżej. Przeczytałam pracę Adama Bartosza „*Gospodarowanie Cyganów na polskim Spiszu*”. Rozmawiałam z Romami na Spiszu, w Krośnie, i wyłonił się obraz kowali mistrzów w swoim fachu. No cóż, Romowie są skromni i nie chwalą się swoimi dokonaniem. Zobaczyłam przedmioty, które wykonywali, dowiedziałam się jak wyglądał cały proces kucia i jaką należało mieć wiedzę, jak ciężka to była praca i jaka była odpowiedzialna. Wnukowie, synowie kowali, opowiadali jak pomagali w kuźni, jak wyglądały ich stosunki sąsiedzkie z Gadźmiami. Do dziś, choć ko-

wali romskich już nie ma (przynajmniej po polskiej stronie Karpat), pozostały po nich efekty ich pracy w postaci żelaznych okuć drewnianych kościołów (m.in. zawiasy, klamki), krzyży przydrożnych i cmentarnych, czy bramy cmentarnej w Jurgowie wykutej w 1954 r. przez Walentego Gila, jednego z wielu wybitnych romskich kowali. Pozostała również spora ilość wykonanych przez nich jeszcze całkiem niedawno narzędzi do prac polowych i domowych, które były lub są w użyciu niemal w każdym górskim gospodarstwie.

To było niesamowite przeżycie. To bardzo ważny element kultury i tożsamości romskiej dziś prawie zapomniany. Kowalstwo to też swojego rodzaju „lodołamacz” łamiący stereotypy o Romach, mówiący o Romach rzemieślni-

Autor Jan Mirga,
syn kowala Jana Mirgi z Czarnej Góry

Kowal¹

O świcie starą kuźnię budził miech
skórzanym płucem dmuchał co sił
i cieszył się gdy wprawnym młotem
kował żelazo klepał i bił

Z tej bryły żelastwa bez wyrazu
w ogniu wykuwał kształt nowy
pod ręką mistrza ożywały
motyki, siekiery, podkowy

Rom biedę klepał co rano
hartował swą dolę latami
gdzieś pod lasem z dala od ludzi
z księżycem się dzielił pieśniami

I smutek zaprawiał palinką
gdy żale go niosły wysoko
w tańcu jak sokół wędrowny
kołował ku jasnym obłokom

¹ Jan Mirga „*Kto nas ocali*”, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2007

kach, o ich fachowości i ciężkiej pracy. Postanowiłam, że z szacunku do Romskich kowali nie mogę tego tak po prostu zostawić. Życie się tak potoczyło, że powstał film dokumentalny „*Byli kowale, byli. Romscy kowale na Spiszu*”. Film jest dostępny na kanale YouTube.

Film powstał w ramach projektu Kowalstwo na Spiszu – niematerialne dziedzictwo Romów, którego twórcą jest Fundacja Dobra Wola a sfinansowany została w ramach programu Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Wspólnie dla Dziedzictwa. Scenariusz filmu powstał w oparciu o pracę Adama Bartosza „*Gospodarowanie Cyganów na polskim Spiszu*”. Nie mogę nie wspomnieć o pięknej muzyce, której twórcami jest grupa młodych Romów z Anglii z Leeds *Cikno Studio*, BRAWO.

Choć Romskich kowali już nie ma – przynajmniej po polskiej stronie Karpat – i ślad po nich ginie, to jednak nie zapominajmy, że byli. Wszystkim, którzy wzięli udział w filmie, pracowali przy nim, wspierali mnie, pomogli, aby ten obraz mógł powstać, bardzo dziękuję. Czytelników „*Romano Atmo*” gorąco zachęcam do obejrzenia filmu.

Monika Szewczyk

Vend 1018-1019 – 2018-2019: Romano milenium

kotyr III

(...) Tetał sykavas przedypen apre čhiniben informacyjno savo kerdzia „Euroazjatycko sieć romane akademiki” Radake Europakry, savi isys čhindło kaj te javet fededyr zhalino konteksto Romengre historiakro. Pełde dova kaj nahara dałestyr Heładytko zalija peskro finansowanie ke Rada Europakry, kutedyr łowe doligirde ke dova kaj zaphandłe čhine varykicy departamenty, a maškre łendyr doła kaj załenys pes Romenca - publikacija dava čhiniben nani już dre żadno sposobo pewno. Pełde daja racja vyperet kaj łacho drom isy kaj te przethovet dava dre polsko čhib dre Romano Atmo.

Tradypen pra-Romengro północne Indiatyr ke Chorasane

Podypena save zadzian dre elementy save čhindziam sygedyr pozvolinen już jamenge te odčhurdeł varykicy całkiem nauzasadniona legendy, a pał jekhto sare teorii kaj Roma na poddzian Indiatyr, ale też doła pał poddzia-pen vavirčhane rygendyr dre maškirał India i pał pherdo fali emigracija. Peret też teoria pał eksoduso Romengro gił 1000 berś. Analiza pustikakry Kitab al-Yamīnī savi čhindzia Al-'Utbi, sykaveł kaj sułtano Mahmud pošli dova syr vygeja forostyr Ghazni dre wrześnio 1018 berś, dogeja ke głów-no brama Kannaudź dre dyves 20 grudnio i pe vavir dyves vgeja dre foro peskre wojskosa. Syr čhinełys średniocen-turytko historyko Firiszta, sułtano „zalija sare eřta forty dre jekh dyves i dyja frei żołnierzenge kaj te obcioren ten i te sphanden manusien”. Dre lił savo bičhdzia Mahmud ke gubernatoro dre Ghazni čhindzia kaj dre Kannaudź „isy napogindłe świątyni, żadno vavir foro naśty javiaby te thovet pe dasavo sposobo nawet pełde duj century, ale jamary armia pophagirdzia celo foro dre tykno ciro”.

Zniewolindzia syr jeńcen sare manusien „barvałen i ciororen, parnen i kałen, najbutedyr szlachta, artyśty i rzemieślniki”, kaj te bikineł ten cełe semencenca dre Ghazni i Kabulo. Duredyr dre do pustik čhindło isy kaj po-šli dava vydełys pes kaj „dre Irako isys pherdo da manu-sia” (na dadyvesuno Irako, tylko „Irak Adżami”). Śtetytko khinigo hylcija syr siundzia kaj Mahmud isy już paś foro. Mahmud isys przysylakirdo ke dova kaj zamarełys sare mursien foriendyr save podmarełys – zamarełys też dziu-vlen i čhavoren. Pomimo dova kaj khinigo Radżapał hylci-ja ke veś Bari, Mahmud na zamardzia bute manusien dre

Kannaudź, ale zalija ten pesa ke Ghazni. Pełde dava dyćło isy kaj isys łes łenge konkretno celo, najprawdopodobniej dova kaj da artyśty i rzemieślniki te haden ranga łeskre foroskry, pełde ova so dzinenys te keret.

Mahmud isys przykerdo ke dova kaj podmarełys i ob-ciorełys tykne khinignipena save isys nadur Ghazni, a dre dava przypadko jekhto moło (i giłostatnio) tradyja adzia dur hor dre India pe wschodo. Dava sykaveł kaj isys łes vavir celo syr zwykło cioryben. Łeskro marzenio isy kaj te keret peskre skromne forycostyr barvało baro foro. Da zamiaro mogindzia te čhet łeske dre siero pošli rakhiben dre 1010 berś wybitne manusiesa kaj kharełys pes Abdul Qasim Ferdowsi, savo phendzia łeske kaj barvalipen na vyčhet kaj foro te javet słynno – pał dava potrzeba manu-sitko geniuszo. Vydział kaj ciaciunes sygnedyr ataki save sułtano Mahmud keretys isy tylko pe hinduska thema paś łeskro, i tylko pał celo cioryben. Ekspedycja ke Kan-naudź isy jekhto adzia durykani dre hor India, a łeskro celo isy już vavir, kaj te jandet ke peskro foro manusien – desia bara artyśty i rzemieślniki.

Syr Radżapał, khinigo dre Kannaudź, siundzia kaj Mah-mud isy już gił foro, dariatyr hylcija pełde pani Ganges ke veś Bari. Prawdopodobnie adzia poradzindłe łeske łeskre wróżbity i astrologi, save przephendłe łeske kaj prze-kheła maryben, pełde dova kaj adzia sykaven cierhenia i nasiaben pszczołakro. Ale mogindzia jov też te vperet pe myśł kaj te hylcioł pełde dova kaj dzinełys miśto hi-storia pał jangłatune marybena syr Mahmud naperełys hindusen. Podumindzia dołestyr syr dre 1014 berś Mah-mud napeja pe hindusendyr, a jone sare khetanes ledwo vytradyne łes i łeskre muzulmanen. Dre dova maryben armia hindusko isy but baredyr syr Mahmud i łeskre ma-

nusia. Dre 1014 berś Mahmud dogeja tylko ke Mathura, karyk lija ke niewola 200 bara manusien, saven zalija ke Ghazni, ale najprawdopodobniej pošli ciro ten vymekcia. Ciacio isy kaj przepheniben isys kerdo tež i ke Mahmud. Sultano zhalija kaj vykhełała maryben syr phiradzia Kurano. Przepheniben dodyja bare zoria muzulmanenge i napene pe foro.

Można te zhaloť kaj manusia saven lija Mahmud ke niewola, na sys dasave syr jov kamdziaby. Być może peľde dova kaj isys zoraťes vavirćhanes dykhenys pe sztuka peľde vavir kultura, a może peľde dova kaj odphendle te przyleť islamska zasady (sare isys Hindusenca) – Mahmud bikindzia ten barvaťe manusienge dre Chorasana, savo isys bary prowincja pe północ łeskro sultanato.

Tabu Kali Pani

Vavirćhane teorii kaj pra-Roma vygene Indiatyr po prostu kaj te rodeť fededyr dzipen, pať maro, ciororypnatyr, syr ekonomiczna emigranty, albo peľde vavirćhane katastrofy naturalna, isy but naiwna i powinna te javen odćhurdyne najkutedyr duje powodendyr. Pať saro India isys pe przeťomo milenium maľkre najbarveľedyr i najspokojnedyr thema pe celo sveto, sare zaćhinebena podkreľlinen kaj manusia doj dre doľa ciry na dzinenys so dova bokh. Pať 30% sare barvalipena svetoskre isy skoncentrowana dre India. Dujto powodo isys tež zoraťo: hinduizmo phenet kaj sare paciabnyťka save vyťradena pať Saptasindh (phuvia pať eťa święta pania) na łocione paľe (łengre duszy) dre vavir stworzenio. Dava powodo caľkiem wykluczynet kaj tľumy manusia vyťradyneby barvaťe themestyr i narazindľeby pes pe dova kaj łengry dusza nasiadziola, adzia po prostu by ćheskro, chyba kaj peľde zor. Da dar giť emigracja isy ke da ciro adoj khardy tabu Kali Pani, a jekhto moľo isys ćhindzia pať dava kronikarzo Al-Biruni, dzido dre ciry syr isys eksoduso Romengro. Da arabsko sykłakirdo phenetys kaj sare hinduska niewolniki save rysionys muzulmaľska themendyr ke India musinen te poćcineť, a pošli te vzdiať ke dasavi mieszanka kaj isy thud guruvniakro i te besieť adoj varykicy dyves, aź zadziała fermentacja. Pošli dova dopiero vyťtyrden dasave manusies do phuviaťyr, ale musineť kuty te shať do mela. Tabu dava isys jeszcze na hara daľestyr dasavo zoraťo kaj Maharaja dre Dźaipuro, Sawai Madho Singh II, zaphendzia pe peskro drom ke Bary Brytania pe koronacja khinigo Edward dre 1902 berś, duj bare rupune urny, dre save isys pani Gangesostyr, save zalija pesa pe celo drom ke Anglia, kaj te zapewnineť peske ciagľość reinkarnacja dre przypadko syr naspodziewanie mejaby pať phuvia Saptasindh. Tyknedyr urny łenys pesa migranty hinduska ke Mauritius i RPA.

Duredyr drom Chorasanostry ke Azja Tyknedyr

Dre doľa desiabersia syr dre Chorasana i prowincji pať łestyr isys pherdo pra-Roma jandľe Kannaudžostyr – pošli 1020 berś, a zwłaścza pošli dova syr Mahmud meja dre

„Syr Radżapaľ, khinigo dre Kannaudż, siundzia kaj Mahmud isy juź giť foro, dariatyr hylcija peľde pani Ganges ke veś Bari.

1030 berś, sojekh częstedyr naperenys pe Chorasana koczownicza hordy pra-turska, phuviendyr dre Transoksiانا. Sieratune dre da hordy isys pszaťa Toğrul i Çağrıľ bey dynastiatyr Seldżuki. Wykorzystynenys jone holina manusiengre save isys adoj beťte pe Mahmudoskre ćhaviestyr, savo isys sieratuno dre Chorasana pošli łeskro meryben. Mas'ud isys leniwo hedonista, savo skendetys manusiendyr sojekh baredyr podatki. Peľde da holina isys maryben dre 1040 berś dre Dandankan maľkre Ghaznevidy (dzianys pať Mas'udostyr) i Seldżuki. Pošli dramatyczno maryben, peľde savo phuvia doľa isys caľkowicie pophagirde i shaćkirde, pe save isys kana bary bokh, na sys pani i isys nasvalipena, doľa kaj przedzidzine hylcine pe zachodo: Turki, Hindusy i naktora manusia Chorasanostry. Sare dzianys dre ryg ke Bagdado, kaj dogene dre 1055 berś i adoj – prawdopodobnie peľde subtelna negocjacji – kerde adzia kaj Bujidy vymektle pe frei kalifos.

Celo Seldżukengro kaj te dziať dre dasavo drom isy kaj te uratynet manusia dre Egitpo (Sunnity) giť sieratune adoj dre do ciro dynastia Fatymidy (szyty Tunezjatyr), ale phať baredyr marybnyťka na przeťenys pes dasave ideolo-

giasa – kamenys tylko te naperet i obcioret syr najbutedyr, so dre thema muzulmańska na sys frei. Pełde dava sieratuno Alp Arslan postanowindzia te skierynel horda pe północ ke „pogańskiego” (czyli chrześcijańsko) Imperium Bizantyjsko. Adoj dre 1064 berś podmarde Ani, baro foro Armeniakro, a dre 1071 berś tykni, ale but ważno forteca Manzikert (dadyves Malazgirt) nadur pani wańsko.

Doryk Hindusy rozgene pes khetanes Turkenca najbutedyr dre ryg Diyarbakir, Adana, Konyi i pošli dova zachodnio Anatolia, ale też pe północ Syria. Isys też Hindusy, najbutedyr marybnytką, saven przykerde ke kontyngento Seldżuki, save tradyne ke Jeruzolima, savi zalne dre 1076 berś.

Seldżuki i Trusiubnytką

Seldżuki i Chorasany isys kharde dre zachodnia čhibia Saraceny. Łengro rozdziapen pe Blisko Wschodo – a zwłaszcza łengry okupacja Phuv Święto – wydariakirdzia sare chrześcijanen i vykendyno manuś cesarzokro dre Bizancjum Alexis Komnenos, savo zamangdło isys pe soboro dre Piacenza dre marco 1095 berś, przerakirdzia Stolica Apostolsko pał konieczność khetani kampania pe Saracenendyr. Dava isys początko Jekhto Krucjata, savi ogłosindzia papieżo Urban II dre Clermont dre Francja teł końco listopado do samo berś. Ghaznawidy, a pošli dova i Seldżuki, pozwolindłe Hindusenge te zarykireł paciaben łengre nacjakry – teł warunko, kaj na przeszkadzynela dava sieratunenge dre interesy. Ale pomimo dova Trusiubnytką i vavir manusia zachodnia pe Hindusendyr też phenenys kaj isy Saraceny, so na sys ciacio.

Dre sfera chrześcijańsko też można te rakheł zorałes wskazówki pał dova syr Hindusy javne ke Europa, dre naktóra čhinibena pe Blisko Wschodo, save ściaciakiren dany Indiatyr. Pał przykłado čhinibena save kerdzia ormiańsko rasiaj (wardapeta) Aristakes Lastivertc'i (dzido dre bersia 1002-1080), savo rypyreł syr javne dzika Hindusy Saracenena: „*nagodziwa manusia, save rakirenys dre nadzindłe čhibia, kaj poddzianys bare paniatyr, savi dział pełde północno India, hyria plemiony kaj phenen nadzindle łavenca čhine bičhade (syr kara Devłorestyr), kaj te začuveł jamare phuvia ratesa i mułenca*”.

Anonimowo raporto Sycyliatyr „Gesta Francorum” też podeł kaj Hindusy isys dre kontyngento Seldżukengro, savo ligirełys Malik Szach, savo zalija Jeruzolima dre 1076 berś: varykicy młły isy adoj čhindło kaj naktóra Saraceny zakosien pes „pe sare peskre devłendyr”. Radykalno nazgodność maškre politeizmo, a tożsamość Saracenengry (muzulmany) isy zorali. Wyjaśnienie rakhasam dre čhiniben adoj kaj do politeistyczna Saraceny isys vagestyr dre Corrozan i dre Corosaunus. Moginas adaj łokhes te sphandel da informacja manusiengre migracjasa Kannau-džostyr ke Chorasana.

Grecko sykłakirdo Nikos Tzangas čhindzia dre peskry pustik „Manzikert – Początko końco średniocenturytko hellenizmo” pał „Hindusy Pemptopotamiatyr” (co oznaczynel „Pańdź rzeki” – Pendžabo) pasie katastrofy save isys dre Azja Tyknedyr.

Dre 1098 berś Egipcjany Fatymidy odmarde Jeruzolima Seldżukendyr, save tradyne doryk, ale Hindusy, save

najbutedyr isys pasie logistyka, čhine adoj pe šteto. Pełde dava syr Trusiubnytką zalne Jeruzolima dre lipco 1099 berś, kharenys Hindusen „Egipcjany”, adzia syr sare vavir. Trzeba też te dodeł kaj kerełys pes dava saro gre granzy Egipsokro i dava kharyben rozgeja pe sare Hindusendyr Bliske Wschodostyr.

Dava moginel te javeł wyjaśnienie pe dova soske pe Romendyr phenenys Egipcjany, Gypsies (Cygany), Gitanos. Duredyr dre ciro Roma korkore phenenys kaj isy Egipcjany, kaj te sykaven pes kaj isy ofiary muzulmanengre, save isys najbaredyr wrogi dre šrdeniocenturytko Europa pošli krucjaty. Kharyben dava rozgeja pošli dova pe zachodo, najbutedyr pełde kanało rzymskokatolicko i maškrepheviakro-panieskro (południowo). Adzia czy adzia, dasavi teoria isy but butedyr prawdopodobno syr teoria pał kharyben phuv „Tykno albo Tełatuno Egipto”, savo nigdy na čhija pryńčirkido. Trzeba też te dodeł kaj manusia najbutedyr kharen štety kaj obesien (Chinatown, Tykne Sasy, Tykni Grecja, Tykni Italia dre Nevo Jorko, Tykni Turcja dre Kolonia) but butedyr syr odwrotnie.

Pošli phaś centuro dziapen pełde thema muzulmańska, dre save kaj tylko rakhenys meczety zdobiona zorałes vavirčhanes syr łengre khangeria, Hindusy vgene pe ormiańska phuvia, dre savi kultura isy podypen syr dre India zorałes zdobiona khangeria. Dava zachęcindzia łen kaj te zapryńčkiren pes Ormianenca i te sykaven łenge peskro paciaben, so na sys pe vašt Grekenge, ale Seldżukenge isys saro jekh.

Wniosko

Pał poddziapen romane nacjakry isys pherdo spekulacji syr tylko isys jekhta wzmianki dre europejska liła, save jandłe pherdo teorii: dołendyr save zorałes zaprzeczynenys pał sare poddziapena pał Europatyr, pełde doła najzorałedyr pogardliwa i najbutedyr fantazyjna interpretacji ideologiczna. Logiczno zhalipen čhindło huciedyr, pe podstawa pe jangił čhinibena save kerde Sampson i Turner, ke ciro syr Abdelali Alami kerdzia doktorato pał Kitābi al-Yamīnī – podeł najbutedyr ściaciakirdy hipoteza pał šteto, kiedy i syr isys eksodusosa Romengre przodkenca Indiatyr.

Pe konferencja pał Romengro eksoduso, savi isys kerdy dre dyves 5 listopado 2018 berś dre Chorwacko Akademii pał Syklakiryben i Sztuka dre Zagrzebio, generalno sekretarzo dre Rada pał Stosunki Maškrethemytka (ARSP) Shri Shyam Parande phendzia, kaj „*daja emigracja isys vavirčhani sarendyr vavirendyr, pełde dova kaj vavir isys pełde ciororypen, bokh, maryben, a Romen vyłigirde Indiatyr, pełde dova kaj sultano potrebinelys łen kaj te ke-reł peskre ambitna marzeni*”.

Moginel te javeł jamen nadzieja – albo zorałes te pacieł dre dova – kaj konsekwentno, logiczno i ściaciakirde wyjaśnieni adaj sykade, przykerena pes ke dova kaj zaakceptowano javeła da ciaciuni historia Romengry i łengro zorało sphandypen manusieskre historiasa, so isy głównie warunko kaj romani nacja te oddzyskinel naležno godność.

tłum. K. Stempień

Fot. Marcel Courthiade

O równym traktowaniu oraz ewaluacji programu integracji

czyli kolejne posiedzenie Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych

Posiedzenie Komisji rozpoczęło się od wypowiedzi Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania Adama Lipińskiego, który przedstawił pokrótce ogólne informacje dotyczące swoich działań w relacjach z mniejszościami w ramach Krajowego Programu Działań na Rzecz Równego Traktowania, który obowiązywał w latach 2013-2016 oraz wspomniał o powstaniu w 2017 roku międzyresortowego Zespołu Monitorującego Krajowy Program Działań na Rzecz Równego Traktowania. Omówił także podejmowane przez siebie interwencje i podzielił je ze względu na ich charakter.

Następnie swoją informację przedstawił zgromadzonym Adam Bodnar, Rzecznik Praw Obywatelskich. Według jego statystyk w okresie 2016-2018 podjęto 60 spraw zgłoszonych głównie przez stowarzyszenia mniejszościowe, przy czym liczba ta nie uwzględnia spraw związanych z aktami przemocy i mową nienawiści motywowanymi przynależnością narodową, rasową, etniczną lub wyznaniową. Takich spraw podjęto zaś w tym okresie 250. Omówił też spotkania jakie odbył w ciągu ostatniego roku z przedstawicielami organizacji mniejszościowych i etnicznych, które poświęcone były kolejno zagrożeniom związanym z ksenofobią i agresją motywowaną nienawiścią na tle narodowości, pochodzenia etnicznego i wyznania; kwestii mniejszościowej i prawom kulturalnym. Jak mówił Rzecznik, z badań przeprowadzonych wraz z Biurem Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie wynikało, że w Polsce tylko około 5% przestępstw z nienawiści jest oficjalnie zgłaszanych, co wynikać może z braku zaufania do państwa, ze względu na obawę wiktylizacji oraz brak poczucia, że „coś się z tymi sprawami faktycznie dalej zdarzy”.

Naczelnik Wydziału Praw Migrantów i Mniejszości Narodowych w Zespole do spraw Równego Traktowania Biura Rzecznika Praw Obywatelskich Marcin Sośniak poruszył kwestię sytuacji społeczności romskiej ze szczególnym naciskiem na województwo małopolskie i Maszkowice – problem palący już od lat i omawiany szczegółowo podczas poprzedniego spotkania Komisji. Wtedy też pojawił się pomysł nowego zagospodarowania

18 lutego odbyło się 88. posiedzenie sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych pod przewodnictwem poseł Danuty Pietraszewskiej, podczas którego rozpatrzono informację Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania na temat działań podejmowanych na rzecz równego traktowania bez względu na pochodzenie narodowe i etniczne w latach 2016-2018. Kolejnym punktem spotkania było rozpatrzenie informacji Rzecznika Praw Obywatelskich na temat skarg i wniosków dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych w latach 2016-2018.

terenu osiedla romskiego. – *Niestety czas pokazał, że postępu nie ma, natomiast jest bardzo duży niepokój, który jest związany z kolejnymi decyzjami rozbiórkowymi, wydawanymi przez powiatowego inspektora budowlanego, w większości utrzymanymi w mocy przez inspektora szczebla wojewódzkiego. Decyzjom w wielu przypadkach już nadano klauzulę wykonalności, a na mieszkańców osiedla i na władze samorządowe, które są właścicielem działki, na której posadowione jest osiedle, postanowieniami nakładano grzywny w celu przymuszenia do wykonania decyzji rozbiórkowych.* – mówił Marcin Sośniak. Zauważył, jak dużym kosztem społecznym byłoby wykonanie którejkolwiek z możliwych decyzji, zarówno dla władz samorządowych, jak i dla mieszkańców osiedla romskiego. Wspomniał również o sytuacji Romów z domu przy ulicy Wąskiej w Limanowej. Naczelnik przestrzegał, iż nie ma gwarancji, że inspektorat nadzoru budowlanego nie podejmie próby wykonania którejś z decyzji rozbiórkowych, nie licząc się z poszanowaniem podstawowych praw osób, które mieszkają w tych warunkach. – *To jest taki problem, że jakby wszyscy o tym wiedzą a gonimy za własnym ogonem i w kółko. Są narzędzia. Interesują się tym naprawdę najwyższe w państwie instytucje, bo i pełnomocnik do spraw równego traktowania, i pan rzecznik praw obywatelskich, Komisja tam już była ileś razy. Angażujemy się, wysyłając dezyderaty do ministerstw... ciągle jesteśmy w tym samym miejscu i sprawy nie możemy rozwiązać* – odniosła się do sprawy Romów w Maszkowicach Danuta Pietraszewska. Proponowała, by wreszcie podjąć konkretne decyzje, powołując się na konstytucję, która gwarantuje mniejszościom równość obywatelską i ustawę chroniącą mniejszości narodowe i etniczne. Temat kontynuował również Ryszard Galla, zapewniał, że sytuacja Romów na jego terenie (Opolszczyzna) jest stabilna, martwił się natomiast o Maszkowice i w mniejszym stopniu Koszary. – *Często spotykamy się z przedstawicielami samorządów i widzimy tę niechęć. To jest strach. Oni boją się podejmować te tematy. (...) Oni sami sobie nie poradzą (red. Romowie). Musimy dać im tę wędkę po to, żeby oni naprawdę mogli stanąć w szranki i jakby kontynuować normalnie swoje życie* – mówił poseł. Przewodnicząca Komisji wspomniała o telefonie jaki otrzymała od wójta gminy Łącko, który prosił o ponowną wi-

zytę Komisji, ponieważ bardzo boi się, że w związku zapadłymi decyzjami rozbiórkowymi wydarzy się coś niedobrego. Według niej sytuacja zaczyna wymykać się spod kontroli.

W dalszej części spotkania dyskutowano między innymi o monitorowaniu mowy nienawiści w Internecie, mediach publicznych i polityce oraz o przyczynach niewielkiego procentu zgłaszanych skarg dotyczących łamania praw mniejszości narodowych i etnicznych. Pełnomocnik Rządu do spraw Równego Traktowania Adam Lipiński, dywagował, że być może przyczyną takiego stanu rzeczy jest brak zaufania do rządu i apelował o zgłaszanie do niego tego typu incydentów. Z kolei Rzecznik Praw Obywatelskich Adam Bodnar uważał, że „część osób, po prostu, nie wierzy w skuteczność państwa. Część się boi ujawnienia w wyniku zgłoszenia i tego, że później ktoś będzie podejmował wobec nich jakieś działania odwetowe, (...)”. A część, po prostu, mówi, że przyjmuje to za jakąś oczywistość w życiu, zmienia sposoby postępowania i uważa, że w ten sposób się niejako dostosuje do tej atmosfery nienawiści, co też, oczywiście, nie jest pożądane, jeżeli Polska ma być dostępna dla wszystkich niezależnie od pochodzenia, koloru skóry i przynależności do różnego rodzaju mniejszości.”

Adam Lipiński tłumaczył sposób wyboru osób na stanowisko pełnomocników wojewodów do spraw równego traktowania. – Jest obligatoryjny tryb powoływania tych pełnomocników i oni są powoływani we wszystkich województwach, przy czym mam takie wrażenie, że część z nich ma za mało kompetencji, żeby się tym zajmować – przyznał Adam Lipiński. Ze względu na to zapowiedział szkolenia. – Wymaga to sporej pracy, żeby oni zdobyli odpowiednią wiedzę, żeby mieli odpowiednią determinację i żeby wiedzieli, co mają robić. Dlatego cały cykl szkoleń ma się odbyć w KPRM. To zresztą spadnie na kolejne rządy po nas, ponieważ jest to pewien problem dotyczący małej absorpcji potrzeb tego typu na szczeblu wojewódzkim – podsumował.

Komisja nie zwalniała tempa i nazajutrz, 19 lutego, spotkała się ponownie, by rozpatrzyć informację Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji na temat stanu realizacji Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020.

Tuż po rozpoczęciu spotkania Zastępca dyrektora Departamentu Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji Cezary Maliszewski zwięźle przedstawił postęp rzeczowy i finansowy w realizacji Programu, poinformował, że środki programowe są w zdecydowanej większości wydatkowane w zgodzie z przeznaczeniem, w latach 2015-2017 wydatkowano blisko 93% środków uruchomionych z rezerwy celowej, przy czym większość tej kwoty (niespełna 55% całości środków Programu) wydatkowana jest w województwach małopolskim, dolnośląskim i opolskim, czyli w miejscach, które zamieszkuje największe skupiska Romów na terenie Polski. – Program integracji społeczności romskiej jest ukierunkowany na cztery podstawowe dziedziny wsparcia: edukację, mieszkalnictwo, zdrowie i pracę. Priorytetem założonym przy opracowywaniu tego programu było wsparcie działań edukacyjnych, które konsumują, jak do tej pory, ponad 21,5 mln zł. Następną dziedziną wsparcia jest mieszkalnictwo, na które przeznaczyliśmy prawie 10,5 mln zł. Można powiedzieć, że praca i zdrowie w porównaniu do tych dwóch wcześniejszych działań stanowią dodatkowe wsparcie, którego wysokość sięga około 4,5 mln zł. – referował Cezary Maliszewski.

W dziedzinie edukacji środki w większości przeznaczane są na zakup wyprawek szkolnych i dopłaty do edukacji przedszkolnej dzieci romskich oraz dofinansowanie funkcjonowania świetlic i centrów edukacyjnych, a co za tym idzie funkcji asystenta edukacji romskiej. Ze słów zastępcy dyrektora wynika, że

w roku 2015 było blisko 2 tys. dzieci biorących udział w tego typu wsparciu organizowanym przez świetlice i centra integracyjne, w roku 2016 – blisko 1,9 tys., w roku 2017 – 1,8 tys., co pozwala przypuszczać, że wciąż istnieje zapotrzebowanie na tego typu pomoc. Kolejnym, nie mniej ważnym, omówionym przez Maliszewskiego obszarem działalności programu jest mieszkalnictwo, na które przeznaczono 10,5 mln zł. – W ramach dziedziny mieszkalnictwo finansowane są remonty mieszkań, a także budowa czy też zakup nowych lokali socjalnych. (...) Zakres wsparcia, w ramach którego wyremontowano lokale i przyznano nowe mieszkania socjalne, jest znaczny. W 2015 r. było to ponad 500 osób, w roku 2016 mamy niewielki spadek – blisko 260 osób, w 2017 r. – 450 osób – wymieniał Maliszewski. Podkreślił również, że zmiany w kolejnych obszarach Programu, czyli pracy i zdrowiu, są nierozłączne z systemem edukacji, bowiem znaczna część dzieci ze społeczności romskiej nie kończy edukacji podstawowej, a jeszcze mniej dzieci kończy edukację średnioszkolną, co w sposób bezpośredni przekłada się na trudności w znalezieniu stałego zatrudnienia. – W ramach komponentu praca chcieliśmy przeszkolić jak najwięcej osób ze społeczności romskiej, zagwarantować im staże, szkolenia czy też kursy, które pozwoliłyby ich wyrwać z błędnego koła długotrwałego braku zatrudnienia. Dane (...) wskazują na to, że udało się objąć tutaj wsparciem kilkaset osób, z czego 490 osób, najwięcej w województwach małopolskim i opolskim, zostało objętych wsparciem w ramach kursów i staży zawodowych, a zatrudnić udało się 493 Romów, z czego 75 jako pracowników centrów lub świetlic integracyjnych oraz jako asystentów edukacji romskiej – wymieniał kolejno zastępcę dyrektora Departamentu Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji Cezary Maliszewski. – W ramach komponentu zdrowie chcieliśmy objąć jak najwięcej osób szczepieniami i badaniami profilaktycznymi. Tego typu wsparciem objęliśmy ponad 4 tys. Romów. Zatrudnialiśmy również pielęgniarki środowiskowe, które świadczą bezpośrednią pomoc i prowadzą poradnictwo medyczne, a także dystrybuują zakupione w ramach dotacji środki zdrowia i higieny osobistej – kontynuował w temacie obszaru zdrowia. Ta obszerna i wyczerpująca wypowiedź była punktem wyjścia do dalszej dyskusji zgromadzonych.

Głos zabrał Wiceprezes Centralnej Rady Romów w Polsce. Karol Kwiatkowski poruszył kwestię palących romskich problemów, wymieniając wśród nich głęboko zakorzenioną nietolerancję, trudności ze znalezieniem zatrudnienia oraz braki w edukacji. Był również ciekawy jak kwestie te kształtują się w innych państwach i czy można je porównać do sytuacji Romów w Polsce. Komentując działania Programu integracji społeczności romskiej w Polsce uznał, że kwota jego dofinansowania na lata 2014-2020 jest bardzo mała i nie jest w stanie rozwiązać romskich trudności w tak szerokich dziedzinach jakie obejmuje Program. Zwrócił również uwagę na znaczną dysproporcję w kwotach przydzielanych dofinansowań w poszczególnych województwach, przy czym stwierdził, że mimo znanych członkom Komisji problemów występujących w województwie małopolskim i dolnośląskim, które pochłaniają gros środków Programu, inne województwa również potrzebują pomocy, a nie otrzymują dotacji lub są one bardzo niskie w stosunku do istniejących potrzeb. Według Kwiatkowskiego, funkcjonowanie Programu w przyszłych latach na tych samych zasadach i z tą samą przeznaczoną na niego kwotą, nie rozwiąże istniejących problemów. – Nie mówię już o mieszkalnictwie, ale nie da się nawet zrobić podstawowych projektów edukacyjnych, bo nie jest to możliwe. Proszę zobaczyć, że województwo mazowieckie to jest największe województwo w Polsce, gdzie Romów, jeśli chodzi o spis powszechny, jest również bardzo dużo, a jest prze-

znaczonych badaje 90 tys. na całe to województwo w 2019 r. – mówił. W dalszej części swojej wypowiedzi wyraził niepokój o fakt, że podczas publicznych debat dotyczących Holocaustu kwestia Romów jest całkowicie pomijana, a mówi się wyłącznie o tragedii społeczności żydowskiej. Nie sposób także szukać wzmianki o Romach w podręcznikach szkolnych do nauki historii. – *Jeżeli chodzi więc o integrację społeczną, rozumianą przez środowiska, które reprezentują, to my jesteśmy bardzo chętni, żeby się integrować z państwem, ale na pewnych równych zasadach, czyli tak naprawdę dostrzeżenia przez społeczeństwo większościowe równości naszych kultur. Póki tego nie zauważymy, że kultura romska jest równa kulturze polskiej, to będzie prowadziło to jednak bardziej do asymilacji niż do tak chcianej przez nas integracji. To jest bardzo istotna sfera* – konkludował Kwiatkowski. Apelował o modyfikację wytycznych programu POWER, działania 2.7 w ten sposób, by odpowiadała realnym potrzebom środowiska romskiego oraz o rozpowszechnienie w mediach pozytywnego wizerunku Roma, zauważając, że to cenne źródło przekazu zazwyczaj nie mówi o Romach, a jeśli już, to konotacja wypowiedzi jest zdecydowanie negatywna. Kończąc swą obszerną wypowiedź poświęcił jeszcze chwilę kwestii trafiań dzieci pochodzenia romskiego do szkół specjalnych bez wystąpienia ku temu wyraźnych przyczyn. – *My, jako Centralna Rada Romów z panem profesorem Boskim ze Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej opracowaliśmy np. tok nauczania dla asystentów edukacji romskiej, ale dalszym krokiem jest wypracowanie testów dla społeczności, żeby te dzieci były rzetelnie badane, bo na dzień dzisiejszy takowych nie ma. Myślę, że duża praca przed państwem i przed nami, jako przedstawicielami społeczności, żeby te rzeczy zacząć wprowadzać w życie* – podsumował.

W odpowiedzi Przewodnicząca Komisji poseł Danuta Pietraszewska przypomniała, że niegdyś MEN zobowiązało się do przygotowania dla dzieci romskich odrębnych narzędzi testowych, które miałyby wyeliminować krzywdzące wysyłanie ich do szkół specjalnych. Odniosła się również do obecności Romów w mediach sugerując, że stowarzyszenia romskie nie aplikują o środki finansowe z Programu przeznaczone na szerokokorozumiane media. Według Kwiatkowskiego barierą stanowią bardzo wysokie stawki czasu antenowego w telewizji publicznej. Wracając do problemu testów powiedział: – *Kilka lat temu próbowaliśmy dotrzeć do instytucji, która zajmuje się wdrażaniem tych testów, jeśli chodzi o Polskę. Ona w ogóle nie była zainteresowana tego typu rzeczą. Jakby w ogóle nie chciała zauważyć problemu. Dlatego tak bardzo mocno naciskamy na każdym posiedzeniu Komisji, aby to wybrzmiało, że tak w rzeczywistości nie mamy tych testów.* Zwrócił również uwagę na potrzebę szkolenia i edukowania urzędników i pracowników instytucji do pracy z petentem odmiennym kulturowo, by uniknąć ich stereotypowego traktowania i zachowań zakrawających o dyskryminację i wzajemne niezrozumienie. Radca generalny w Departamencie Kształcenia Ogólnego w Ministerstwie Edukacji Narodowej Małgorzata Krasuska przypomniała bardzo istotne kryteria ustawowe mówiące o tym, że żadne dziecko, bez względu na jego pochodzenie, nie może zostać skierowane do szkoły specjalnej bez zgody jego rodzica lub prawnego opiekuna, poza tym to do rodzica należy ostateczna decyzja, gdzie jego dziecko będzie realizowało obowiązek szkolny, nawet jeśli ma to być szkoła specjalna. Zauważyła też, że częstą praktyką jest, że rodzice decydują się na szkołę specjalną ze względu na zapewnioną tam kompleksową opiekę i wsparcie dla dziecka z problemami. Zapewniła o przygotowaniu we współpracy z MSWiA szkolenia dla asystentów romskich w związku ze zmieniającymi się przepisami prawa oświatowego. Do dyskusji włączyła się Przewodnicząca Komisji poseł Danuta Pietra-

szewska sugerując, że wysoki procent (10%) romskich dzieci w szkołach specjalnych może być pójściem rodziców na tzw. łatwinę z obawy o wyśmiewanie dziecka w „normalnej” szkole, ze względu na swoją mniejszą sprawność językową. – *Być może to dziecko bez takich zahamowań przyswaja sobie ten język polski, ale gdyby była wzmocniona rola nauczyciela, albo wzmocniona pomoc językowa w zakresie nauki języka ojczystego dla dziecka romskiego, to wiele inteligentnych, mądrych dzieci nie musiałyby iść do szkoły specjalnej, tylko przy pomocy nauczycieli, którzy by je usprawnili językowo, dobrze funkcjonowałyby w normalnej szkole* – mówiła.

Uczestnicy zgodnie przyznali, że istotnym krokiem do rozwiązania tego problemu jest wdrożenie wyrównujących zajęć języka polskiego dla dzieci romskich, które miałyby zniwelować ryzyko kwalifikowania tychże dzieci do szkoły specjalnej na podstawie testu opierającego się głównie na wykonywaniu poleceń, co utrudnione jest przez niedostateczne zrozumienie przez nie tekstu, a nie sam brak umiejętności wykonania konkretnego polecenia. Sugerowano również stworzenie innego narzędzia badań, nieopierającego się na tekście. Do dyskusji dołączyła poseł Anna Cicholska, która z uwagi na swoje doświadczenie zawodowe w pracy w oświacie proponowała zwiększenie wśród romskich dzieci liczby godzin nauki języka polskiego, już na etapie nauczania przedszkolnego oraz walkę nauczycieli i wychowawców z absencją uczniów. – *Uważam, że tutaj najważniejszą sprawą jest po prostu uaktywnienie samorządów, wejście w porozumienie z samorządami, z dyrekcją szkoły* – mówiła. – *Myślę, że dyrektorzy szkół powinni pochylić się, bo to jest ich – tak powiem – świętym obowiązkiem. Po prostu mają takie dzieci, jakie mają. Muszą się z tym pogodzić i tak ułożyć program nauczania, wychowania, że dzieci romskie nie powinny być w żaden sposób odrzucane ani inaczej traktowane* – kontynuowała poseł Cicholska.

Główny specjalista w departamencie MSWiA Małgorzata Różycka przyznała, że na tle europejskim w Polsce robi się wiele jeżeli chodzi o upamiętnianie zagłady Romów. Jednocześnie zauważając, iż brakuje w tej materii upamiętnień miejsc pochówków Romów zastrzelonych w przypadkowych miejscach w lasach, rowach itp. Przekonywała również, że testy niewerbalne do badania dzieci romskich istnieją od dawna. – *W roku 2012 z nieocenionym MEN robiliśmy serię spotkań, żeby uwrażliwić pedagogów na stosowanie testów niewerbalnych. Przy testach językowych dzieci romskie wysiadają. To wiemy. Testy niewerbalne naprawdę funkcjonują. Nie trzeba powoływać komisji i dawać 1 mln euro na wynalezienie rzeczy, które naprawdę są znalezione. Kłopotem jest to, że być może niektórzy psychologowie są zbyt łagodni i uważają, że: „A, z Romami to tak jest. Można im dać orzeczenie o upośledzeniu.”* – mówiła Małgorzata Różycka. Skupiając się na pozytywach przytoczyła badania dotyczące opinii publicznej na temat społeczności romskiej, w których z poziomu niechęci do tej społeczności w latach 90. w okolicach 90% w najlepszym czasie spadł on do 47%. Mówiła również o tym jak na przestrzeni lat znacznej poprawie uległ poziom oficjalnego bezrobocia wśród Romów – w roku 2001 sięgał 20%, a obecnie wynosi 4-5%. W opozycji stanął Wiceprezes Centralnej Rady Romów w Polsce Karol Kwiatkowski mówiąc, że testy niewerbalne uwzględniające kompetencje dzieci romskich do tej pory nie istnieją, a obecna napięta sytuacja na świecie i coraz powszechniejszy terroryzm nie świadczą o tym, że społeczność romska może czuć się bezpiecznie. Zapewnił o mnogości pozytywów jakimi na przestrzeni lat skutkował *Program integracji społeczności romskiej*, podkreślając jednocześnie jak wiele pozostało wciąż do zrobienia w pewnych kwestiach. Na tym zakończono kolejne spotkanie Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych.

Pał jekh traktowanie i ewaluacja Programo pał integracja Romengry

Rakhiben sejmowo Komisja pał Tyknedyr Nacji i Etnikane

Dre dyves 18 luto isys kerdo 88 rakhiben sejmowo Komisja pał Tyknedyr Nacji i Etnikane, savi teł przewodnictwo posłanka Danuta Pietraszewska, przedykhełys informacja savi vymekcia Pełnomocniko Guvernoskro pał Jekh Traktowanie pał działani save podłełys pał jekh traktowanie by względostyr pał poddziapen nacjaty i etnikano dre bersia 2016-2018. Vavir punkto dre rakhiben isys przedykhiben informacja savi vydyja Rzeczniko pał Ciacipena Obywatelska pał skargi i wnioski save dotyczynen tyknedyr nacji i etnikane dre bersia 2016-2018.

Pe jangił rakhiben Komisjakro prze-phenelys Pełnomocniko Guvernoskro pał Jekh Traktowanie Adam Lipiński, savo przethodzia ogólna informacji pał peskre działani khetanes tyknedyr nacjenca dre Themeskro Programo Działani pał Jekh Traktowanie, savo isys kerdo dre bersia 2013-2016. Wspomnindzia też pał dova kaj dre 2017 berś kerdo isys maśkresortowo Zespołu pał Monitoringo Themeskro Programo Działani pał Jekh Traktowanie. Duredyr phenelys pał dova save interwencji podłełys i savi vavirchani charakterystyka isys do sprawen.

Pośli dova peskry informacja przethodzia Rzeczniko pał Ciacipena Manusitka Adam Bodnar. Dre łeskre statystyki isy podyno kaj dre bersia 2016-2018 podline isys 60 sprawy zgłoszona najbutedyr pełde stowarzyszeni tyknedyrengre, ale sprawy dała na obłen doła pał akty pał przemoc i nienawistno rakiryben pełde motywacja poddziapen nacjaty, etnikano i paciaben. Dasave sprawy dre da ciro isys podline 250. Phenelys też pał rakhibena save dre ostatnio berś isys łes organizacjenca pał tyknedyr nacji i etnikane, save dotyczynenys zagrożeni pał ksenofobia i agresja pełde nienawiść pał poddziapen nacjaty, etnikano i paciaben; pał ciacipena tyknedyrengre i kulturalna. Syr phendzia Rzeczniko, badani save kerde isy khetanes Biurośa pał Instytucji Demokratyczna i Ciacipena Manusitka dre OBWE sykade kaj dre Polska tylko pasie 5% przestępstwy nienawisciatyr isy oficjalnie zgłaszana, a mogineł dava te wydział dołestyr kaj nani paciaben ke them, pełde dar wiktyimizacja i brako pocucio, kaj soś pe da sprawenca fatycznie duredyr kerela.

Naczelniko dre Wydziało pał Ciacipena Migrantengre i Tyknedyr Nacjengre dre Zespołu pał Jekh Traktowanie dre Biuro Rzecznikoskro pał Ciacipena Obywatelska Marcin Sośniak poruszindzia kwestia pał sytuacja Romengry dre województwo małopolsko i konkretnie dre Maszkowice. Problemo dava bariol bersiendyr i celo ciro nani rozphandł, sostyr rakirido

isys butedyr pe giłatuno rakhiben Komisjakro. Wtedy też isys przethodo pomysło pe nevo zagospodarowanie šteto kaj isy osiedlo Romengro. – *Nastety ciro sykadzia, kaj nani postępo, isy natomiast baro niepokojo, savo isy pełde neve decyzji pał rozlipen khera, save vydeł powiatowo inspektoro budowlano, save isy urykirde pełde inspektoro pe szczebło wojewódzko. Dre but przypadki decyzjen isy już przykerdy klauzula pał wykonania, a pe manusiendyr kaj bešte isy pe osiedlo i pe sieratune samorządowa, save isy właścicieli do phuviakre kaj isy thodo do osiedlo, isy już vydyne postanowieni pał preskiryben grzywny kaj te wymusił wykonanie decyzja pał rozlipen* – phendzia Marcin Sośniak. Przydzindzia kaj baro kosztu społeczno javiaby wykonanie obojętnie savi możliwe decyzyndyr, i dre przypadko samorządowe sieratunengro, i dre przypadko manusiengro kaj isy bešte pe do osiedlo. Wspomnindzia też pał sytuacja Romengry kherestyr paś ulica Wąsko dre Limanova. Naczelniko phenelys kaj nani gwarancja, kaj inspektorato pał nadzoro budowlano na podłeła próba kaj te javeł wykonano saviś decyzja dołndyr pał rozlipen, a paś dava na ginela pes poszanowaniosa pał podstawowa ciacipena manusiengre, save bešte isy dre da warunki. – *Dava isy dasavo problemo kaj adzisyr sare dołestyr te dzinas a nasias pał peskry pory i dre rota. Isy przecież pe dava narzędzi kaj te rozphandł. Intere-synen pes dałesa ciaciunes najhuciedyr instytucji dre them, bo i pełnomocniko pał jekh traktowanie, i rzeczniko pał ciacipena manusitka, i Komisja isys adoj już varykicy moły. Angażynas pes, bičhavas dezyderaty me ministerstwy... Celo ciro sam terde dre do samo šteto i naśty rozphandas da sprawa* – phendzia pał sprawa Romengry dre Maszkowice Danuta Pietraszewska. Proponinelys kaj wreszcie te javen podline konkretna decyzy. Powołynelys pes paś dava pe konstytucja, savi gwarantynel tyknedyrengre jekhipen obywatelsko, i pe ustawapał tyknedyr nacji i etnikane. Temato poligirdzia duredyr też pośło Ryszard Galla, savo zapewnindzia kaj sytuacja Romengry dre łeskre ryga (Opolszczyzna) isy stabilno, ale isy łes zorałe tugi pał Maszkowice i dre tyknedyr stopnio pał Koszary. – Często

rakhas pes vykendyne manusienca dre samorzędy i dykhas do niechęć. Dava isy dar. Jone daren pes te podłel da tematy. Jone korkore peske na dena rada (Roma – dopheneł redakcja). Musinas te deł łenge do rańć, pał dova kaj jone ciaciunes zorałes te terdzion i te moginen te dzidzioł normalnie – phendzia pošlo Galla. Sieratuni Komisjakry wspomnindzia kaj isys ke joj telefono wójtostyr dre gmina Łącko, savo mangetys pałe kaj Komisja te przytradeł, pełde dova kaj zorałes dareł pes, kaj pełde do decyzji pał rozlipena kerela pes adoj soś hyria. Rani phendzia kaj sytuacja adoj isy sojekh gorsiedyr i łokhes nani pe dava już kontrola.

Duredyr dre rakhiben isys dyskusja pał monitorowanie nienawistno rakiryben dre Interneto, dre media publiczna i polityka, i pał przyczyny tykno procento zgłaszana skargi pał phagiryben ciacipena tyknedyr nacjengre i etnikane. Pełnomocniko Guvernoskro pał Jekh Traktowanie Adam Lipiński, phendzia kaj być może isy adzia pełde dova kaj nani paciaben guvernoske i apelinety kaj manusia te zgłosinen ke jof dasave incydenty. Pe da temato vyphendzia pes też Rzeczniko pał Ciacipena Manusitka Adam Bodnar, savo dodyja kaj „kotyr manusia po prostu na pacien dre skuteczność themeskro. Kotyr manusia daren pes te sykaveł paś zgłoszenie, kaj pošli dova kons pe łendyr kerela saveś działani odwetowa. A kotyr manusia, po prostu phenen kaj przyten dasave przypadki kaj isy normalna dre dzipen, sparujen sposobo peskro postępowanie i duminen kaj adzia varesyr dostosynena pes ke da atmosfera nienawistno. A dava przecież też nani łacho, so Polska isy te javeł phirady sareng nazależnie poddziapen, koloro cypa i savi tyknedyr.”

Pe vavir dyves, dre 19 luto, Komisja pałe pes skendyja kaj te przedykheł informacja savi vydyja Ministro pał Sprawy Maśkratune i Administracja pał realizacja Programo pał integracja Romengry dre Polska pe bersia 2014-2020.

Pe jangił Zastępcą dyrektora dre Departamento pał Pacibena i Tyknedyr Nacji i Etnikane dre Ministerstwo pał Sprawy Maśkratune i Administracja Cezary Maliszewski przethodzia postepo rzeczowo i finansowo dre realizacja Programo i phen-dzia kaj środki programowa isy dre but butedyr przypadki vydyne zgodnie przeznaczeniosa. Dre bersia 2015-2017 vydyne isy pasie 93% środki save isys line celowe rezerwatyr, a phaś baredyr da łovendyr (naspełna 55% cełe środkendyr pe Programo) vydyne isy dre województwy małopolsko, dolnośląsko i opolsko, czyli dre štety kaj bešte isy najbutedyr Roma dre Polska. – Programo pał integracja Romengry isy skierowano pe ćtar podstawowa dziedyny pał wsparcio: edukacja, khera, sastypen i bucia. Prioryteto pał przygotowanie da programo isys wsparcio edukacja, pe save geja ke da ciro 21,5 miliony złoty. Vavir dziedyna pał wsparcio isy khera, pe save vydyne isy prawie 10,5 miliony. Można te phenel kaj bucia i sastypen dre porównanie ke da duj sygnedyr działani isy dodatkowo wsparcio, pe save ke da ciro geja prawie 4,5 miliony – phen-dzia Cezary Maliszewski.

Dre dziedyna edukacja środki najbutedyr isy przeznaczo-na pe wyprawki szkolna, pe dopreskiryben ke edukacja przed-szkolno romane ćhavorengry i pe dofinansowanie świetlicy i centra edukacyjna, a paś dava pe asystentendyr pał edukacja romani. Syr phenetył zastępcą dyrektora, dre 2015 berś isys prawie 2 bara ćhavore saven isys wsparcio dre świetlicy i centra edukacyjna, dre 2016 berś – prawie 1,9 bara, a dre 2017 berś – 1,8 bara, so sykaveł kaj ceło ciro isy baro zapotrzebo-wanie pe da pomoc. Vavir kotyr wsparcio dre Programo pał savo phenetył Maliszewski isy khera, pe savo geja 10,5 milio-ny. – Dre dziedyna khera finansowana isy remonty dre khera, ale i budowa albo kiniben neve khera socjalna. Zakreso pał wsparcio, pełde savo wyremontowana ćhine khera i przydzin-

dle isys khera socjalna, isys ciaciunes zorało. Dre 2015 berś po-moc dorestle butedyr syr 500 manusia, dre 2016 berś isys kuty kutedyr, bo prawie 260 manusia, a dre 2017 berś 450 manusia – phendzia Maliszewski. Duredyr podkreślindzia też kaj sparui-bena dre duj vavir kotyra wsparcio dre Programo – dre sastypen i bucia, isy sphandle systemosa pał edukacja, pełde dova kaj baro kotyr romane ćhavore na kończyneł edukacja pod-stawowo, a jeszcze kutedyr ćhavore kończyneł edukacja śred-nioszkolno – so bezpośrednio przethoveł pes pe pharypen dre rakhiben stało buty. – Dre komponento pał bucia dre Progra-mo kamasys te vysyklarkeł syr najbutedyr manusien romane nacjatyr, te zagwarantyneł łenge staży, szkoleni i kursy, save pomogindleby łenge te vyreskeł pes da phare sytuacjatyr, kaj pełde hara ciro na keren buty. Dany sykaven kaj udyja pes te obteł wsparciosa varykycysieł manusien. Maśkre łendyr 490 manusia, najbutedyr dre województwy małopolsko i opolsko, dorestle wsparcio pełde kursy i staży zawodowa. Te zatrud-nineł ke bucia udyja pes 493 manusien, a 75 manusia łendyr dre świetlicy, centra integracyjna i syr asystenty pał edukacja romani – vyparuvełys Zastępcą dyrektora dre Departamen-to pał Pacibena i Tyknedyr Nacji i Etnikane dre Ministerstwo pał Sprawy Maśkratune i Administracja Cezary Maliszewski. – Dre komponento pał sastypen kamasys te obteł syr najbutedyr manusien szczepienienca i profilaktyczne badaniencia. Da-savo wsparcio dorestle butedyr syr 4 bara Roma. Zatrudninasys też pielęgniarkeł środowiskowa, save pomoginen bezpośrednio manusienge, ligiren poradnictwo medyczno i rozligiren draba i środki higieniczna kindle pał środki dotacjatyr – ophenetył duredyr pał kotyr sastypnytko. Zastępcą dyrektora Maliszew-ski ophenetył pał Programo hara i zorałes dokładnie, a infor-macji save przethodzia Komisjake isys punkto ke duredyr dys-kusja pe rakhiben.

Głoso zalija viceprezeso dre Centralno Rada Romengry dre Polska. Karol Kwiatkowski poruszindzia kwestia pał zo-rałe problemy savenca rakhen pes pe sodyves Roma, maśkre łendyr vyparudzia hor zabarakirdy natolerancja, pharypen te rakheł bucia i tykno stopnio edukacja. Isys też ciekawo syr da kwestii vydyćhon dre vavir thema i czy można łen te porówni-neł ke sytuacja Romengry dre Polska. Phendzia pał Programo kaj kwota łove pe bersia 2014-2020 isy ciaciunes tykni i nani w stanie te rozphandł romane problemy dre da sare koty-ra save obteł Programo. Zćurdyja też uwaga pe dova kaj isy bary dysproporcja dre kwoty dotacji save isy przydzindle dre poszczególna województwy. Phenetył kaj mište dzindle isy sa-reng – i Komisjake też – problemy save isy Romen dre woje-wództwy małopolsko i dolnośląsko, pe save dzian phaś baredyr finasy Programostyr, ale vavir województwy też potrzebinen pomoc, adoj też isy problemy, a dotacji adoj nani przydzindle, albo isy jone but tyknedyr syr isy adoj potrzeby. Kwiatkowsko phendzia kaj funkcjonowanie Programo dre vavir bersia pe da sama zasady i do same przeznaczona łovenca, na rozphan-deł problemy save isy cdeło ciro. – Na phenav adaj już pał khera, ale na deła pes te kerel nawet podstawowa problemy edukacyjna, bo nani dava możliwo. Mangav kaj te dykhen kaj województwo mazowiecko isy najbaredyr województwo dre Polska i syr sykadzia spiso powszechno Roma też isy adoj but, a isy adoj przeznaczona bodajże 90 tys. złoty pe ceło woje-wództwo dre 2019 berś – phenetył. Duredyr dre peskro vy-pheniben phenetył kaj napokojineł łes fakto, kaj dre puliczna debaty pał Holokausto, kwestia Romengry isy całkowicie po-miniakirdy, a phenel pes tylko pał tragedia ćhindytke nacjakry. Naśty też te rakheł nawet wzmianka pał Romendyr dre pustika szkolna ke syklariryben historia. – So dział więc pał integracja społeczno, zhalini pełde środowisko savo me reprezentynav,

to jame sam zorałes chętna, kaj te integryneł pes tumenca, ale pe saveś równa zasady, czyli kaj adzia ciaciunes baredyr spoczeństwo te dodykheł równość jamare kultury. Póki dava na dykhasam, kaj kultura romani isy równo syr kultura polsko, to ligireła dava jednak butedyr ke asymilacja syr ke integracja syr kamdziamby. Dava isy but ważno – phendzia Karol Kwiatkowski. Apelinełys pał sparuien wytyczna dre programo POWER dre działanio 2.7, adzia kaj te javen jone dopasowana ke ciaciune potrzeby Romengre. Phendzia też apelo pał dova kaj dre media te javeł sykado butedyr pozytywno wizerunko Romengro, bo dre da najzorałedyr źródło pał informacji zazwyczaj na phenet pes Romendyr chi, a so już pes phenet to zorałes negatywnie. Pe końco peskro baro przepheniben poruszynzia jeszcze kwestia kaj chvare romane bićhade isy ke szkoła specjalna by dyćte przyczynendyr. – *Jame Centralno Rada Romengry khetanes rajesa profesorosa Boski Baredyr Szkołatyr pał Psychologia Społeczno przygotyndziam pał przykład systemo syklakiryben asystentenge pał edukacja romani, a duredyr isy plano kaj te przygotyneł testy kaj da chvare te javen miśto badana syr dział syklakiryben, bo pe dadyves nani dasavo soś kerdo. Duminav kaj bary buty gił tumendyr i gił jamendyr vykendyne manusiendyr romane nacjatyr, kaj dava te vligiras dre dziplen* – podsumindzia.

Dre odpheniben Sieratuni Komisjakry Danuta Pietraszewska przybiśkirdzia, kaj savoś ciro ke pałuj Ministerstwo pał Edukacja Nacjakry podyja kaj przygotyneła romane chavorenge odrębna narzędzi testowa, save zarykirdeby dova kaj romane chavore bićhade isy ke szkoła specjalna. Odphendzia też pe kwestia pał Romendyr dre media i zaznaczynzia kaj romane organizacji ngo na wnioskien pał dotacji *Programostyr pał działanio sphanłte medienca*. Kwiatkowsko dodyja ke dava kaj zorali bariera isy hucie stawki łove pał ciro antenowo dre telewizja publiczno. Rysija też ke temato pał testy: – *Varykicy berś dalestyr próbinasys te dodział ke instytucja, savi vligireł da testy so dział pał Polska. Instytucja daja na sys chi zainteresowano dałesa. Adzia syr w ogóle na kamłeby te dykheł da problemo. Pełde dava adzia zorałes tasavas pe sare rakhibena Komisjakre, kaj dava te javeł siundłto, kaj adzia ciaciunes nani da testy*. Zchurdyja też uwaga pe dava kaj isy potrzeba szkoleni i edukacja urzędnikien i mansuien kaj keren bucia dre instytucji ke poddziapien dre buty dasave petentencia, saven isy vavir kultura, kaj te zarakheł stereotypowo traktowanie łen i zachowani dyskryminacyjna, ale też i wzajemno nazhalipen. Radca generalno dre Departamento pał Syklakiryben Ogólno dre Ministerstwo pał Edukacja Nacjakry Małgorzata Krasuska przybiśkirdzia but ważna kryteria ustawowa, save phenen kaj żadno chavoro, by względostyr savo isy łeskro poddziapien, naśty te javeł skierowano ke szkoła specjalno by zgodakro dandengro, albo ciacipnytkie opiekunoskro. Dodyja też kaj dava ke dada należneł ostateczno decyzja, kaj łengro chavoro phireła ke szkoła, nawet so isy dava te javeł szkoła specjalno. Radca phendzia kaj często praktyka isy, kaj dada decydynen pes pe szkoła specjalno dałe względostyr kaj adoj javeła zapewniono kompleksowo opieka i wsparcio chavoreske problemenca. Zapewnindzia kaj MEN i MSWiA khetanes przygotowinena szkoleni asystentenge pał edukacja romani pełde dova kaj sparuien pes przepisy dre ciacipen oświatowo. Ke dyskusja vgeja też Sieratuni Danuta Pietraszewska i zasugeryndzia, kaj hucio procento romane chavore dre szkoła specjalna (10%) mogineł te javeł pełde dava kaj dada dzian pe łatwizna dariatyr kaj łengre chavore javena vysane dre normalno szkoła, pełde dova kaj kuty gorsiedyr dzinen chib. – *Być może dasavo chavoro saves nani dasave zahamowanie syklakireł pes fededyr polsko chib, ale te javiaby zorałedyr rola syklakirde raniakry, albo zo-*

rałedyr pomoc pał chib dre syklakiryben chib dadytko romane chavoreske, to but inteligentna i gode chavore na musindłeby te dział ke szkoła specjalno, tylko pełde pomoc syklakirdengry, save usprawnindłeby łen dre chib, miśto dyneby peske rada dre normalno szkoła – phendzia.

Skendyne adoj manusia zgodnie przydzindłte, kaj but ważno kroko ke rozphandypen da problemo isy dova kaj te vligireł zajęci wyrównawcza pał polsko chib romane chavorenge, save maś te stykniakiren ryzyko kaj da chavore javena bićhade ke szkoła specjalno. Decydująco javiaby testy, dre savo gejaby głównie pał keryben poleceni, so isy pharo kana pełde dova kaj chavore na halon miśto chiniben, a na do va kaj na dzinen konkretnie soś te kereł. Peja też sugestia kaj te javeł vligirdo vavir narzędzi ke badanio, savo na javiaby pał chiniben. Ke dyskusja dogeja też posłanka Anna Cicholska, savi pełde peskro doświadczenio zawodowo dre buty dre oświata, zaproponindzia kaj romane chavoren te javen butedyr štundy syklakiryben polsko chib już pe etapo syklakiryben przedszkolno i kaj syklakirde zorałedyr te starynen pes kaj chavore te na omekhen szkoła. – *Phenava kaj adaj najważnedyr sprawa isy samorządy te javen aktywna i kaj te dorakireł pes samorządencja i dyrekcjenca dre szkoły* – phenetys. – *Duminav kaj dyrektory dre szkoły maś te przythoven pes ke dava, bo dava isy łengro obowiażko. Po prostu isy łen dre szkoły dasave chavore, save isy. Musinen pes dałesa te pogodzinien i te uthoven adzia programo pał syklakiryben, vygaruien, kaj chavore romane te na javen pe żadno sposobo odchurdyne, ani vavirchanes traktowana* – phendzia duredyr posłanka Cicholska.

Pe rakhiben przephenetys jeszcze głównie specjalista dre Departamento pał Pacibena i Tyknedyr Nacji i Etnikane dre Ministerstwo pał Sprawy Maśkratune i Administracja Małgorzata Różycka. Phenetys pał sare tematy save isys sygedyr poruszana pe do rakhiben. So dział pał holokausto, to phendzia kaj dre Polska kereł pes but dre porównanio ke vavir thema europejska so dział rypyryben Porajmos. Dodyja też kaj ciacio isy, kaj nani rypyrdę štety kaj garude isy Roma zakariendyne dre przypadkowa štety dre vesia, paś droma. Odphendzia też pał temato testy i przekoninełys kaj testy nawerbalna ke badanio romane chavoren isy już hara. – *Dre 2012 berś khetanes Ministerstwosa pał Edukacja Nacjakry kerdziam seria rakhibena, kaj te rakiras pedagogenca pał stosowanie testy nawerbalna. Paś testy chibiakre romane chavore vybesien. Dava dzinas. Testy nawerbalna ciaciunes isy. Na trzeba te powołyneł komisja i te deł 1 miliono euro pe vyrakhiben soś, so isy już ciaciunes vyrakhto. Problemo isy dasavo, kaj być może naktóra psychologi isy za but przykerde i phenen: „A, Romenca to adzia isy. Można łenge te deł orzeczenio kaj isy nasvałe.”* – phenetys Małgorzata Różycka. Duredyr skupindzia pes pał pozytywna kwestia pał romani nacja. Phenetys pał badania opinii publicznej pał Romendyr, kaj stykniakirdzia pes nachęć ke Roma: dre bersia 90. isy pasie 90%, a pošli bersia dre najfededyr ciro isys 47%. Dodyja też kaj pełde bersia speja poziomo oficjalno bybuciakro maśkre Romendyr: dre 2001 berś isys 20%, a kana isy 4-5%. Dre polemika raniasa vgeja viceprezeszo dre Centralno Rada Romengry dre Polska Karol Kwiatkowski. Phendzia jof kaj testy nawerbalna save maś te ułen dre pestyr kompetencji romane chavorenge nani ke da pora. Dodyja kaj phary sytuacja pe sveto savi isy kana i sojekh zorałedyr terroryzmo na świadczyneł dołestyr, kaj Roma moginen te czujineł pes bezpieczna. Zapewnindzia kaj isy pherdo pozytywna kwestii save kerdzia pełde bersia *Programo pał integracja Romengry*, ale celo ciro chija jeszcze but kaj te kereł dre pewna kwestii. Pe dava zakończynzia pes dava rakhiben sejmowo Komisjakro pał Tyknedyr Nacji i Etnikane.

Jak to jest z kobietami

Generalnie nie do pozazdroszczenia jest sytuacja przedstawicieli grup mniejszościowych, którzy wyróżniają się spośród większościowego społeczeństwa jakiegoś państwa lub regionu. Jednak właśnie w taki sposób definiowane są mniejszości. Oczywiście nie musi być tak, że są one zawsze celami działań dyskryminacyjnych, choć już samo odróżnianie się od *normy* i *powszechności* sprawia, że – jak pokazuje historia – niewiele potrzeba aby zostali wtłoczeni w rolę kozła ofiarnego i byli obciążani odpowiedzialnością za *cokolwiek* i za *wszystko*.

Marcin Szewczyk

Tak

czy inaczej mniejszości istnieją i będą istniały. Ich przedstawicielom żyje się łatwiej, jeśli czynnikiem wyróżniającym jest jakaś jedna, niewidoczna cecha. Tak jest choćby w przypadku mniejszości czeskiej w Polsce. Oczywiście nie jest to pełne zabezpieczenie przed rozpoznawalnością przynależności do *nienaszych*, jednak nie wiąże się z automatyzmem i rozpoznawalnością w każdej sytuacji. Gorzej przedstawia się sytuacja gdy przynależność do mniejszości wiąże się z łatwymi do rozpoznania przez każdego cechami fizycznymi.

Tak oczywiście jest z Romami. W tym przypadku podstawowa przynależność etniczna/narodowa wiąże się z samą przynależnością do tej grupy. Tego właściwie nie widać, bo to lokalizuje się głównie w sercu albo gdzieś niedaleko duszy. Jednak już na tym poziomie Romom przypisane są konkretne nawyki kulturowe związane z ich tradycją i romską tożsamością, przejawiające się często konkretnymi zachowaniami. Ponadto, w Europie (innej niż południowa) Romowie są stosunkowo łatwo rozpoznawalni ze względu na wygląd. Karnacja skóry w połączeniu z kolorem włosów, a także (choć nie zawsze) sposób ubierania się są wyraźnym sygnałem i swoistą manifestacją przynależności do tej społeczności. Mamy zatem do czynienia z grupą, która z przyczyn kulturowych nie tylko inaczej niż większość traktuje otaczającą nas rzeczywistość, ale wyróżnia się (a przynajmniej może) i zachowaniem i wyglądem. Zatem Romowie są w pełni i łatwo wyróżnialną z ogółu społeczeństwa mniejszością, choć wielu Romów nie zidentyfikuje

jemy nawet z nimi rozmawiając. Zasadniczo jednak Romowie są *łatwym* celem – i trzeba podkreślić, że nie zawsze świadomych – codziennych działań dyskryminacyjnych.

W o wiele gorszej sytuacji są przedstawiciele grup mniejszościowych, którzy dodatkowo i jednocześnie przynależą do mniejszości wyróżnianej według innych kryteriów. Tak jest np. w przypadku homoseksualistów należących do mniejszości etnicznych¹. Jednak nie trzeba sięgać do aż tak skrajnych przykładów i wystarczy wskazać na tych przedstawicieli mniejszości romskiej, którzy nie należą do innej mniejszości, ale do grupy, która pozostaje na mniej uprzywilejowanej pozycji zarówno w społeczności romskiej jak i w społeczeństwie większościowym. Chodzi tu mianowicie o romskie kobiety (Romni jak chcą Romowie, lub Romki jak czasem mawiają inni). To, że są one podwójnie wykluczone² nie budzi żadnej wątpliwości, podobnie jak to, że dotyka je wiele bolesnych problemów jak choćby przedwczesne i przymusowe małżeństwa³.

Wielopiętrowe wykluczenie (i potencjalna także dyskryminacja) nie wiąże się jednak wyłącznie z tym, że romskie kobiety są dyskryminowane ze względu na przynależność do społeczności romskiej i dodatkowo także ze względu na bycie kobietą, ale z tym, że w społeczeństwie większościowym nie ma równości kobiet i mężczyzn, co odzwierciedla się wyraźnie w codziennej aktywności społecznej. Przykładem mogą być choćby nierówne płace za tę samą i taką samą pracę przy takich samych kwalifikacjach, a także dyskryminujące płciowo przyzwyczajenia językowe utrwalone w strukturze przekazu werbalnego. Konsekwencją tego jest także dodatkowa, wieloaspektowa i wielopiętrowa dyskryminacja kobiet z mniejszości etnicznych.

Fot. Agencja Praw Podstawowych

Badanie przeprowadzone przez Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA, EU-MIDIS II 2016 rok⁴) w 9 państwach członkowskich Unii Europejskiej pokazały, że spośród Romów pracę ma ponad dwukrotnie więcej mężczyzn niż kobiet, co wynika zarówno z ich dyskryminacji na rynku pracy, jak też i z tradycyjnego modelu romskiej rodziny i takie też roli

„Pomimo podtrzymywania tradycji, będąc odpowiedzialnymi za codzienność i dzieci, są o wiele bardziej pozytywnie nastawione na możliwości poprawy warunków bytowych i zapewnienia lepszej przyszłości potomstwu, nawet kosztem niewielkich ustępstw kulturowych.”

kobiet. Według tego samego źródła w zakresie edukacji przedszkolnej sytuacja jest wyrównana i choć ogólny wynik nie jest pozytywny (około 50% udziału dzieci romskich w tym poziomie opieki), to jednak nie ma prawie różnicy pomiędzy udziałem romskich chłopców i dziewczynek. Podobnie zrównoważone wyniki badań widoczne są w zakresie podstawowego kształcenia obowiązkowego (a ogólny współczynnik scholaryzacji osiąga nawet 90%). Analizując długotrwałe ograniczenie aktywności (zawodowej i domowej związane najczęściej z chorobami) widać natomiast, że liczba wyłączonych Romni jest większa zarówno od Romów, jak i kobiet należących do społeczeństwa większościowego. Te szczątkowe dane w połączeniu choćby z danymi dotyczącymi stanu zdrowia romskich kobiet⁵ pokazują, że ich sytuacja w wielu obszarach codziennej aktywności jest gorsza niż w przypadku zarówno Romów, jak i całego społeczeństwa. Należy przy tym pamiętać, że to właśnie Romni są potencjalnym głównym czynnikiem możliwych pozytywnych, włączających zmian Romów. Pomimo podtrzymywania tradycji, będąc odpowiedzialnymi za codzienność i dzieci, są o wiele bardziej pozytywnie nastawione na możliwości poprawy warunków bytowych i zapewnienia lepszej przyszłości potomstwu, nawet kosztem niewielkich ustępstw kulturowych. Jednak na drodze do tego stoi nie tylko utrwalona romska tradycja (w ramach której możliwa jest powolna, ale konsekwentna i trwała zmiana), ale nierówne traktowanie kobiet i mężczyzn w społeczeństwach państw europejskich.

Kwestia szczególnej sytuacji Romni była dostrzegana przez instytucje

ponadnarodowe zajmujące się prawami człowieka i demokracją już w latach 90. XX wieku. Stało się to dzięki aktywności mniejszościowych i kobiecych organizacji pozarządowych. Dzięki temu podczas Pierwszego Kongresu Romów Unii Europejskiej, zorganizowanego przy wsparciu Komisji Europejskiej, w 1994 roku w Seville, romskie kobiety z całej Europy miały okazję po raz pierwszy na międzynarodowym forum przedyskutować swoje problemy. Efektem tego spotkania było ogłoszenie „Manifestu romskich kobiet”, odnoszącego się przede wszystkim do potrzeby posiadania dostępu do edukacji jako środka umożliwiającego im walkę z dyskryminacją i uciążliwymi zasadami patriarchy w obrębie własnej społeczności. Po ponad 20 latach od tego wydarzenia, sięgając do przytoczonych wyżej danych o wyrównanym poziomie udziału w edukacji podstawowej romskich chłopców i dziewcząt, można stwierdzić że w jakimś stopniu postulat dostępu do edukacji został zrealizowany.

W 1995 roku także Rada Europy skierowała swoje działania do Romni. Wtedy to Komitet Sterujący ds. Równości Między Kobietami i Mężczyznami zrealizował w Strasburgu „Hearing of Roma/Gypsy women”, skutkujący zwiększoną (i do tej pory nieprzerwaną) koncentracją Rady Europy na problemach romskich kobiet.

Od lat 90. także Unia Europejska wraz z innymi organizacjami ponadnarodowymi i międzynarodowymi nie porzucały już tematu Romni, włączając ich problemy do swojej aktywności związanej z poprawą warunków życia ludzkiego, równych praw, demokracji i wspólnych wartości. Realizowano liczne między-

narodowe kongresy, konferencje, spotkania, a także zaplanowano konkretne (i czasem częściowo nawet skuteczne) kampanie mające na celu poprawę ich sytuacji. W naturalny sposób często łączono tematykę kobiet z sytuacją romskich dzieci oraz sformalizowaną międzynarodową aktywnością młodzieży romskiej. Trzeba bowiem brać pod uwagę, to że ze środowiska młodzieży romskiej realizującego tego typu pozarządowe i międzynarodowe działania wyrastają przyszłe aktywne, otwarte i rozumiejące polityczne mechanizmy Romni. Powstające na przestrzeni lat liczne raporty i dokumenty odnoszące się do sytuacji romskich kobiet tworzyły tło do choćby (niestety) częściowego uwzględnienia szczególnych problemów romskich kobiet w ogólnounijnej strategii na rzecz Romów. W tym zakresie można było zrobić więcej i można było zawrzeć w strategii jeszcze wyraźniejsze odniesienia do szczególnej sytuacji romskich kobiet, jednak zabrakło do tego przede wszystkim woli politycznej. Tym bardziej zabrakło jakiegolwiek woli podczas realizacji strategii romskich na płaszczyźnie krajowej, do tego aby to właśnie kobiety były

„ Powstające na przestrzeni lat liczne raporty i dokumenty odnoszące się do sytuacji romskich kobiet tworzyły tło do choćby (niestety) częściowego uwzględnienia szczególnych problemów romskich kobiet w ogólnounijnej strategii na rzecz Romów.

głównymi odbiorcami działań integracyjnych. Realizację kolejnych kursów zawodowych i doskonalących trudno bowiem uznać za wystarczające. Z aktualnego punktu widzenia wyraźnie dostrzegalna jest potrzeba weryfikacji i większej koncentracji na tych zagadnieniach w przyszłej romskiej strategii 2020+.

W „Strategy on the Advancement of Romani Women and Girls (2014-2020)” mówi się o tym, że pomimo wysiłków podejmowanych przez organizacje międzynarodowe w celu wsparcia problemów romskich kobiet, na poziomie krajowym i lokalnym poświęcono im bardzo mało uwagi, podczas gdy są one bardzo aktywne i istnieje wiele kobiecych romskich organizacji pozarządowych. Wiąże się to także z niewystarczającą reprezentacją ich przedstawicieli w oficjalnych ciałach doradczych i konsultacyjnych (także w Polsce). Ponieważ to właśnie romskie kobiety doświadczają najszerzego spektrum dyskryminacji, ważna w przyszłych działaniach jest koncentracja nie tylko na aspektach ekonomicznych i zawodowych, ale konieczne należy włączyć do przyszłych strategii dotyczących Romów dyskurs na temat równości płci. Tylko to może bowiem zmienić życie romskich kobiet i przynieść realne korzyści wykraczające poza (niemalże) świetne wyniki badań ilościowych pokazujące choćby wzrost wskaźników scholaryzacji. Aby tego typu zmiana była możliwa, konieczna jest zmiana świadomości w tym zakresie elit politycznych i władz lokalnych (a także wszystkich przedstawicieli społeczeństwa większościowego i środowisk romskich).

Założenia tej strategii (Rady Europy i nieformalnej grupy Phenjalipe)

są śmiałe, jednak w konieczny sposób uzupełniają aktywność Unii Europejskiej. Jeśli sytuacja Romów ma się trwale i pozytywnie zmienić, to koncentracja aktywności strategicznej na Romni jest czymś oczywistym, co przyniesie najtrwalsze skutki społeczne. Na drodze takiemu podejściu stoi utrwalony w świadomości społecznej stosunek do mniejszości, niewystarczająca reprezentacja romskich kobiet w polityce i na stanowiskach decyzyjnych, a przede wszystkim nierówne traktowanie kobiet i mężczyzn w najbardziej oświeconych społeczeństwach Europy.

¹ W tym kontekście warto zapoznać się z hiszpańskim filmem „Carmen y Lola” z 2018 roku oraz czeskim dokumentem „Roma Boys, příběh lásky” z 2009 roku.

² M. Szewczyk, *Podwójnie wykluczone i dyskryminowane*, blog *Nie „pa Rromanes” ale o Romach*, 28.08.2014, <https://romowie.blogspot.com/2014/08/podwojnie-wykluczone-i-dyskryminowane-z.html>.

³ D. Kolev, T. Krumova i inni, *Preventing Early Marriages*, Amalipe Center for Interethnic Dialogue and Tolerance, Plovdiv 2011, <http://www.amalipe.com/files/publications/ranni%20brakove%20last.pdf>.

⁴ *Second European Union Minorities and Discrimination Survey Main results*, FRA, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2017, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-eu-midisii-main-results_en.pdf.

⁵ M. Szewczyk, *Edukacyjne i kulturowe uwarunkowania dostępu Romów do usług medycznych*, „Studia Romologica”, 6/2013, s. 173-186.

STRATEGY ON THE ADVANCEMENT OF ROMANI WOMEN AND GIRLS (2014-2020)

Fot. Rada Europy

Rom też obywatel

Działalność, stanowisko i osoba pełniącą funkcję Rzecznika Praw Obywatelskich w Polsce końca drugiej dekady XXI wieku, ma szczególne znaczenie dla zachowania wartości demokratycznego państwa. Zakres jego aktywności jest bardzo szeroki i wykracza znacznie poza reagowanie na skargi (zgodnie z art. 80 Konstytucji RP – *wnioski o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej*) kierowane bezpośrednio do niego przez obywateli. To wiąże się z określeniem ogólnego celu i zakresu zadań przypisanych do tego stanowiska (zgodnie z art. 208 Konstytucji RP – *stania na straży wolności i praw człowieka i obywatela*).

Marcin Szewczyk

Każdego roku (na podstawie art. 212 Konstytucji RP) Rzecznik Praw Obywatelskich *informuje Sejm i Senat o swojej działalności oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela*. Corocznie dokumenty takie przekazywane są do Parlamentu RP i rozpatrywane w połowie roku. W poszczególnych latach przyjmują one różne nazwy, które jednak zawsze pokrywają znaczeniowe pole obowiązku wynikającego ze wskazanego artykułu Konstytucji RP: „*Informacja o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich w 2015 roku*” oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela¹ (druk sejmowy nr 580); *Informacja o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela w 2017 r. oraz o działalności Rzecznika Praw Obywatelskich*² (druk sejmowy nr 2602). Dokumenty te mają po kilkaset stron (najnowszy – z 2018 roku i dotyczący 2017 roku – prawie tysiąc) i dotyczą wielu różnorodnych obszarów, konkretnych kwestii i wydarzeń.

RPO ma prawo wypowiadać się oficjalnie w każdej ze spraw, która mieści się w szeroko rozumianym zakresie dookreślonym przez zapis sformułowany w art. 208 Konstytucji RP. Dlatego też, analogicznych – jednak bardziej szczegółowych i konkretnie ukierunkowanych – dokumentów związanych z zakresem jego działalności, jest corocznie publikowane o wiele więcej. Często są to wyciągi lub skróty tematyczne z corocznych sprawozdań, jednak powstają także dokumenty całkowicie odrębne.

W sposób oczywisty, Romowie pozostają w zakresie zainteresowania RPO w takim wymiarze, w jakim ich sprawy wiążą się z zakresem tematycznym jego konstytucyjnej dzia-

łalności. Należy przy tym pamiętać, że Rzecznik Praw Obywatelskich nie jest wyłącznie rzecznikiem mniejszości (narodowych lub etnicznych) i nie może (choćby z przyczyn organizacyjnych) wypowiadać się i ingerować w każdą sprawę i sytuację, które – ze względu na jej zakres – mogłyby jego reakcją wywoływać.

W ciągu ostatnich kilku lat RPO zaangażował się między innymi w: problemy mieszkaniowe (eksmisje Romów w Limanowej i plany przesiedlenia ich do innej gminy³); zwalczanie dyskryminacji (Konferencja „Walka z antysemityzmem i antycyganizmem w Polsce – monitoring, interwencja, edukacja”⁴); obywatelskie prawo

„Wśród przykładów działań podejmowanych przez RPO na rzecz ochrony praw mniejszości narodowych i etnicznych na pierwszym miejscu znalazły się trzy konkretne romskie sprawy. Pierwszą z nich jest sytuacja socjalno-bytowa Romów zamieszkująca w Maszkowicach .

„ Kolejna sprawa wiąże się także z Programem integracji społeczności romskiej, jednak tym razem w kontekście nieprawidłowego wykorzystania takich środków przez władze miejskie i próbą przesiedlania Romów do nieruchomości znajdujących się poza obszarem ich zarządzania i władzy.

Romów do swobodnego poruszania się (specjalne oświadczenie rzecznika praw obywatelskich dr Adama Bodnara z okazji Międzynarodowego Dnia Romów⁵); Dzień Pamięci o Zagładzie Romów (obchodzony 2 sierpnia w Muzeum Auschwitz-Birkenau⁶); sprawę sądową dotyczącą mowy nienawiści wobec Romów (konkretnie chodziło o wypowiedzi zamieszczane w internecie⁷).

Najnowsze działania Rzecznika Praw Obywatelskich (z początku 2019 roku) związane z Romami, to sprawozdanie dla Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (*Informacja Rzecznika Praw Obywatelskich na temat skarg i wniosków dotyczących mniejszości narodowych i etnicznych, które wpłynęły do Biura RPO w latach 2016-2018*⁸) oraz list skierowany do Prokuratora Generalnego Zbigniewa Ziobro (30 przykładów spraw „mowy nienawiści”, w których działania prokuratury budzą wątpliwość⁹).

W pierwszym z tych najnowszych dokumentów Rzecznika Praw Obywatelskich koncentruje się na swoim obowiązku dotyczącym ochrony praw mniejszości, przeciwdziałania dyskryminacji oraz zachowaniom o podłożu rasistowskim czy ksenofobicznym, zwłaszcza gdy zachowania takie wypełniają znamiona przestępstw motywowanych uprzedzeniami na tle pochodzenia narodowego, etnicznego czy wyznawanej religii. W związku z takim zakresem spraw, w ramach Biura RPO działa Zespół ds. Równego Traktowania oraz wydzielony w nim Wydział Praw Migrantów i Mniejszości Narodowych. W latach, których dotyczyła *Informacja* (2016-2018) w biurze RPO podjęto 60 spraw związanych z naruszenia praw przysługujących mniejszościom narodowym i etnicznym, z wyłączeniem tych, które obejmowały akty przemocy i mowę nienawiści. Tych bowiem było 250 i obejmowały przesłanki dyskryminacyjne nie związane wyłącznie z przy-

naależnością do mniejszości etnicznej lub narodowej.

Wśród przykładów działań podejmowanych przez Rzecznika Praw Obywatelskich na rzecz ochrony praw mniejszości narodowych i etnicznych na pierwszym miejscu znalazły się trzy konkretne romskie sprawy. Pierwszą z nich jest opisywana już wcześniej sytuacja socjalno-bytowa Romów zamieszkująca w Maszkowicach¹⁰. Jest to chyba najstłonniejsza romska osada w Polsce, o której informacje docierają poprzez media nawet do niezainteresowanych tematyką Romów w Polsce, przedstawicieli polskiego społeczeństwa. Kontekst zazwyczaj jest negatywny, bez względu na to, czy dotyczy kwestii bezrobocia, uprzykrzenia życia nie-Romom, czy problemów z budynkami w jakich mieszkają maszkowiccy Romowie. Podjęty przez RPO problem wiązał się z realizacją w Maszkowicach działań w ramach *Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020*, który miał poprawić sytuację mieszkaniową Romów poprzez poprawę jakości budynków (zrealizowano docieplenia i wzmocnienia konstrukcji) i zakup mieszkań i domów poza gminą (to nie zostało zrealizowane). Największe problem wiązały się natomiast z samowolą budowlaną. W 2017 roku Powiatowy Inspektor Nadzoru Budowlanego w Nowym Sączu nakazał rozbiórkę 34 (a następnie 40) tego typu budynków. Nie doszło do

tego z powodu konieczności finansowania tych działań przez Wójta gminy Łącko. Dzięki temu niezlikwidowano (niespełniających co prawda norm) budynków, w których zamieszkują Romowie. Kolejna – przywołana już powyżej – sprawa wiąże się także z *Programem integracji społeczności romskiej*, jednak tym razem w kontekście nieprawidłowego wykorzystania takich środków przez władze miejskie i próbą przesiedlania Romów do nieruchomości znajdujących się poza obszarem ich zarządzania i władzy. Z jednej strony było to pozbywanie się problemu i podrzucanie go innym miejscowościom, z drugiej jednak rozśrodkowywanie Romów i wyrwanie ich z wyłącznie romskiego środowiska może czasem przynosić pozytywne skutki dla obydwu stron konfliktowej lub tylko problemowej sytuacji. Nie taka jednak była w tym przypadku motywacja władz miejskich. Trzecia kwestia dotyczyła problemu, który w Polsce został zasadniczo niemalże rozwiązany, a jego skala w porówna-

Rzecznik Praw Obywatelskich dr Adam Bodnar podczas 80. posiedzenia Senatu RP Fot. Michał Józefaciuk/Senat Rzeczypospolitej Polskiej/CC BY-SA 3.0 pl/Wikimedia Commons

” Trzecia kwestia dotyczyła problemu, który w Polsce został zasadniczo niemalże rozwiązany, a jego skala w porównaniu z państwami leżącymi na południe od Polski (aż po Bałkany) jest wręcz znikoma. Chodzi tu bowiem o „Nadreprezentacja dzieci romskich w szkolnictwie specjalnym.”

niu z państwami leżącymi na południe od Polski (aż po Bałkany) jest wręcz znikoma¹¹. Jednak w tym przypadku należy dążyć do tego, aby takie sytuacje nie pojawiały się w ogóle. Chodzi tu bowiem o *Nadreprezentacja dzieci romskich w szkolnictwie specjalnym*. Problem jest wielowątkowy i dotyczy kilku szczegółowych zagadnień. Celem nadrzędnym państwa w tym zakresie jest zapewnienie dzieciom romskim wolnego od dyskryminacji dostępu do edukacji oraz stworzenie im szansy równego startu w nauce. RPO oparł się w tym przypadku na sprawozdaniu Polski z realizacji postanowień Konwencji z dnia 19 sierpnia 1994 r. o prawach dziecka, gdzie kwestia ta została dokładnie opisana. Według danych pochodzących z Ministerstwa Edukacji Narodowej, na 2300 wszystkich dzieci romskich uczących się w szkołach i przebywających w przedszkolach tylko (a może jednak aż) 10% jest kierowana do tego typu placówek. Odsetek niewielki, ale jednak w tym przypadku należałoby bardzo starannie i w przemyślny sposób podejść do tego problemu, aby jednak na pewno do tego typu szkolnictwa nie trafiały romskie dzieci, które po prostu nie znają dobrze języka polskiego, lub które wymagają standardowego, choć szczególnie uważanego wysiłku edukacyjnego ze względu na brak nawyku uczenia się wynikający z doświadczeń domowych. W tym przypadku interwencja RPO spowodowała, że MEN zapewnił o wprowadzeniu nowych instrumentów diagnozy psychologiczno-pedagogicznej i nowych standardach jej prowadzeni. Miało to doprowadzić do większej uwagi przy tego typu diagnozach i uwzględniania kompetencji kulturowych i językowych, co powinno wpłynąć na całkowite wyeliminowanie przypadków, w których o potrzebie kształcenia specjalnego rozstrzyga wyłącznie brak wystarczającej znajomości języka polskiego.

Drugi przywoływany dokument ma zupełnie inny charakter i zgodnie z nieformalnym tytułem dotyczy 30 przypadków mowy nienawiści, w których działania sądów wzbudziły pewne wątpliwości RPO. Tym razem notatka dotycząca Romów jest jedna (i krótka – opis sprawy został dołączony do listu RPO za sprawą Stowarzyszenia przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii *Otwarta Rzeczpospolita*). Chodziło tu o utwór muzyczny Popka pod tytułem „Król Cyganów” z albumu „Król Albanii”, w którym artysta znieważa Romów i utrwała istniejące (fałszywe) stereotypy dotyczące tego, że każdy Rom jest przestępcą i złodziejem. W tym przypadku w 2016 roku Prokuratura odmówiła wszczęcia dochodzenia, motywując to brakiem znamion przestępstwa, ze względu na konstytucyjną wolność słowa. Jest to ewidentny przykład braku wrażliwości etnicznej i usankcjonowanej codziennej dyskryminacji grupy etnicznej. Można jedynie zastanawiać się w jaki sposób zostałaaby potraktowana analogiczna sytuacja gdyby tekst piosenki dotyczył przedstawicieli dominującej w Polsce etnicznej grupy społecznej lub dominującego w Polsce wyznania religijnego.

Działalność Rzecznika Praw Obywatelskich obejmuje szerokie spektrum spraw. RPO jest wspierany zarówno przez swoje Biuro, jak i organizacje pozarządowe, koncentrując się na wszystkich sprawach, które naruszają zasady *ludzkiego wymiaru* polskiej demokracji. Wśród nich zdarzają się także sprawy dotyczące Romów. Często jego interwencje przynoszą pozytywne skutki. Wiele spośród tych spraw bywa trudnych do rozwikłania, jednak uwaga RPO skupia automatycznie uwagę społeczeństwa (lub przynajmniej jego części) na tego typu problemach, które wpływają na ogólne poczucie sprawiedliwości wśród mieszkańców Polski, które przysługuje wszystkim

bez wyjątku – także przedstawicielom mniejszości narodowych i etnicznych, zatem także i Romom. Interującym materiałem dotyczącym 2018 roku będzie z pewnością najnowsze sprawozdanie z jego działalności, które powinno zostać przekazane do Sejmu (i Senatu) w ciągu najbliższych miesięcy.

¹ <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/InformacjaRoczna2015.pdf>.

² <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/InformacjaRocznaRPOzaRok2017.pdf>.

³ M. Szewczyk, *Zintegrujmy ich z kimś innym*, blog *Nie „pa Rromanes” ale o Romach*, 28.11.2016, <https://romowie.blogspot.com/2016/11/zintegrujmy-ich-z-kims-innym-jesienia.html>.

⁴ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/konferencja-walka-z-antysemityzmem-i-antycyganizmem-w-polsce-monitoring-interwencja-edukacja>.

⁵ https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/oswiadczenie_RPO_Miedzynarodowy_Dzien_Romow.pdf.

⁶ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/dzien-pamieci-o-zagladzie-romow>.

⁷ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/publiczne-nawolywanie-do-nienawisci-po-kasacji-rpo-sad-ponownie-rozpozna-umorzona-wczesniej-sprawie>.

⁸ https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Sprawozdanie_RPO_dla_Komisji_Mniejszości_Narodowych_i_Etnicznych.pdf.

⁹ https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/WG_do_Prok_Gen_Zbigniewa_Ziobro_ws_przestepstw_motywowanych_nienawisci_23.01.2019.pdf.

¹⁰ M. Szewczyk, *Maszkowice...*, blog *Nie „pa Rromanes” ale o Romach*, 8.09.2014, <https://romowie.blogspot.com/2014/09/normal-0-21-false-false-false-pl-x-none.html>.

¹¹ M. Szewczyk, *Szkolna segregacja*, blog *Nie „pa Rromanes” ale o Romach*, 8.12.2015, <https://romowie.blogspot.com/2015/12/szkolnasegregacja-w-ostatnim-miesiacu.html>.

Rom teŹ obywatelo

Działalność, stanowisko i manuś savo pełninet funkcja Rzeczniko pał Ciacipena Obywatelska dre Polska dre końco dujto dekada XXI centuro zorałes wažno pał rakhiben wartości demokratyczne themeskre. Zakreso pał łeskry aktywność isy but buvło i zorałes vydział pał reagowanio pe skargi (pał art. 80 dre Konstytucja RP – *wnioski pał pomoc pał ochrona peskry frei, albo ciacipena phagirde pełde organy dre władza publiczno*) poligirde bezpośrednio ke łestyr pełde obywateli. Sphandło isy dava pał określenio ogólnio celo i zakreso zadani ke da stanowisko (pał art. 208 dre Konstytucja RP – *terdzioł kaj te rakheł frei i ciacipena manusitka i obywatelska*).

tłum. K. Stempień

So berś (pe podstawa art. 212 dre Konstytucja RP) Rzeczniko pał Ciacipena Obywatelska sthoveł informacja dre Sejmo i Senato pał peskry działalność i pał stano rakhiben frei i ciacipena manusitka i obywatelska. Sobersitka liła bićhade isy ke Parlamento RP i przedyktle isy dre phaś berś. Dre vavirćhane bersia isy da liła vavirćhane kharde, ale zawsze do-tyczynen do obowiązkó savo nathoveł pe Rzecznikostyr rypyrdo sygednyr artykuł dre Konstytucja RP: „*Informacja pał działalność Rzecznikostyr pał Ciacipena Manusitka dre 2015 berś i pał stano rakhiben frei i ciacipena manusitka i obywatelska*” (druko sejmowo nr 580); „*Informacja pał stano rakhiben frei i ciacipena manusitka i obywatelska dre 2017 berś i pał działalność Rzecznikostyr pał Ciacipena Manusitka*” (druko sejmowo nr 2602). Liła dała ginen po varykycisiela ryga (najnevedyr – 2018 bersiestyr kaj dotyczyneł 2017 berś – prawie bar ryga) i dotyczynen pherdo vavirćhane sprawy, konkretna kwestii i wydarzeni.

RPO moginēt te vyphenēt pes oficjalnie dre každo sprawa, savi vdział dre zakreso zacegerdo dre art. 208 dre Konstytucja RP. Pełde dava podypen liła – jednak butedyr szczegółowa i pał konkretna kwestii – pał łeskry działalność isy so berś publikowana but butedyr. Często isy dava vavirćhane wyciągi, albo skróty tematyczna sobersitke sprawozdaniendyr, ale vydžian teŹ liła całkowicie odrębna.

Na dziwineł fakto kaj Rzeczniko zorałes interesyneł pes romane sprawenca, save podleginen ke łeskry konstytucyjno działalność. Trzeba paś dava te rypyrēt kaj Rzeczniko pał Ciacipena Obywatelska nani wyłącznie rzecznikosa tyknedyr nacjengro i etnikane i naśty łeske (choćażby pał przyczyna organizacyjno) te vyphenēt pes i te ingeryneł dre peskre kompetencji dre každo jekh sprawa i sytuacja, save mogindłeby te kharēł łeskry reakcja.

So dział pał sprawy romane, dre ostatnia varykicy bersia Rzeczniko zaangażyndzia pes dre: problemy kherytka – eksmisji Romen dre Limanowa i plany kaj te przeligireł łen ke vavir gmina; maryben dyskryminacjasa – Konferencja „Maryben antysemityzmosa

i antycyganizmosa dre Polska – monitoringo, interwencja, edukacja”; obywatelsko ciacipen Romengro ke swobodno tradypen – specjalno oświadczenio savo kerdzia RPO dr Adam Bodnar pał okazja Maśkarethemytko Romano Dyves; Rypyrbyntko Dyves pał Porajmos (obgeno dre dyves 2 sierpnio dre Muzeum Auschwitz-Birkenau); sprawa sądowo pał rakiryben nienawistno pe Romendyr (konkretnie działys pał vyphenibena dre interneto).

Dre 2019 berś najnevedyr działani Rzecznikostyr pał Romendyr isys sprawozdanie Komisjake pał Tyknedyr Nacji i Etnikane (*Informacja Rzecznikostyr pał Ciacipena Obywatelska pał skargi i wnioski kaj dotyczynen tyknedyr nacji i etnikane, save javne ke Biuro RPO dre bersia 2016-2018*) i lił ke Prokuratoro Generalno Zbigniew Ziobro (*30 przykłady sprawy pał rakiryben nienawistno, dre save działani prokuraturakre isy wātpliwa*).

Dre jekhto da neve liłendyr Rzeczniko koncentryneł pes pe peskro obowiązkó pał rakhiben ciacipena tyknedyr nacjengre, przeciwdziałanio dyskryminacja i zdarzeni rasistowska i ksenofobiczna, zwłaszcza syr dasave zdarzeni

isy przestępstwy pełde uprzedzeni pał poddziapen nacjakro, etnikano czy paciaben. Pał dasavo zakreso sprawy dre Biuro RPO działyneł Zespoło pał Jekh Traktowanie, a dre maškirał dre łestyr Wydziało pał Ciacipena Migrantengre i Tyknedyr Nacjengre. Dre bersia pał save dotyczynelys *Informacja* (2016-2018) dre Biuro RPO podline isys 60 sprawy kaj phagirde isys ciacipena tyknedyr nacjengre i etnikane, ale sprawy dała na oblenys akty pał przemoc i nienawistno rakiryben. Dasave sprawy isys podline dre do ciro 250 i oblenys też dyskryminacja na tylko sphandli pał poddziapen tyknedyr nacjaty i etnikani.

Maškre przykłady działani save podłelys Rzeczniko pał Ciacipena Manusitka pał rakhiben ciacipena tyknedyr nacjengre i etnikane pe jekhto šteto isy tryn konkretna sprawy pał Romendyr. Jekhto łendyr isy but dzindli sytuacja dziptytko Romengry dre Maszkowice. Dava isy najzorałedyr dzindli osada romani dre Polska, pał savi informacji pełde media dodzian ke celo społeczeństwo dre them. Konteksto najczęstedyr isy negatywno, obojętnie czy dotyczynel kwestia bybuciakro, čhingardzia vavire manusienca, czy problemy kherenca dre save bešte isy adoj Roma. Podlini pełde RPO sprawa sphandli isys realizacjasa dre Maszkowice *Programo pał integracja Romengry dre Polska pe bersia 2014-2020*, savo isys te poprawinel sytuacja kherytko Romenge. Pał projekty Programostyr isys te javen kerde dasave działani syr pał przykłado dotačkiryben khera, zorałedyr konstrukcji, ale i kiniben khera dre vavir gmina (dava w końcu na sys zrealizowano). Najbaredyr problemu jednak isy adoj pał samowola budowlano. Dre 2017 berš Powiatowo Inspektoro pał Nadzoro Budowlano dre Nevo Sączo phendzia te javeł adoj rozline 34 (a pošli dova 40) dasave khera. Na dogeja ke dova pełde dova kaj te sfinansyneł musindziaby dava Wójto dre Gmina Łacko. Pełde dava na sys zlikwidowana khera kaj bešte isy Roma, ale trzeba adaj te phenel ciacio kaj do khera na spełnien normy dre przepisy.

Dujto sprawa sphandli isy też *Programosa pał integracja Romengry dre Polska*, a dotyczynel dova so isys już rypyrdo sygedyr, czyli naprawidłowo wykorzystanio da środki pełde sieratune foroskre i próba przesiedlenio Romen ke khera dre vavir gmina. Jekhe rygaty isys dava odčhurdypen pestyr problemu i čhurdypen łes dre vavir šteto, a vavire

rygaty dasavo przeligirypen Romen maškre vavire manusiendyr moginel najekhver te jandel łache efekty soduje rygenge kaj pes čhinagarden, albo po prostu te rozphandel problemowo sytuacja. Jednak nastety na dasavi isy motywacja sieratune foroskre.

Tryto sprawa isys pał problemu, savo dre Polska isy już praktycznie prawie rozphandel, a łeskry skala dre porównanio themenca save isy pe południo Polskatyr (aż ke Bałkany) isy but but tykni. Jednak dre dava przypadko trzeba te dąžyneł ke dava, kaj dasave sytuacji te na javen w ogóle. Dział adaj pał *Nadreprzentacja romane čhavorengry dre szkolnictwo specjalno*. Dre problemu dava isy pherdo kotyra i dotyczynel varykicy szczególna kwestii. Najbaredyr celo themeskro dre dava zakreso isy kaj te zapewninel romane čhavorenge dostępo ke edukacja by dyskryminacijakro i kaj te kerel łenge szansa pał równo starto dre syklakiryben. Rzeczniko opieryndzia pes dre dava przypadko pe sprawozdanie Polskakro realizacjaty postanowieni dre Konwencja dyvesestyr 19 sierpnio 1994 berš pał ciacipena čhavoreskre, kaj kwestia daja isy dokładnie začhindli. Dany save podeł Ministerstwo pał Edukacja Nacjakry, phenen kaj pe 2300 sare romane čhavore save syklon dre szkoły i isy dre przedszkoli tylko (a może aż) 10% isy bičhade ke szkoły specjalna. Niby na but, ale jednak dre dava przypadko trzeba zorałes pes te przythovel kaj łaches te poddział ke da problemu, kaj jednak te javeł absolutno pewność kaj ke szkoły specjalna te najaven bičhade doła romane čhavore, kaj po prostu na dzinen mišto čhib polsko, albo dasave save wymaginen standardowo – chociaž szczególnie uvažno – wysiłko edukacyjno, pełde dova kaj nani łen nawyko kaj te sykłoł pełde dova kaj ke łendyr dre kher adzia na sys. Dre dava przypadko pełde interwencja savi kerdzia Rzeczniko, Ministerstwo pał Edukacja Nacjakry zapewnindzia kaj vligireła neve sposoby pał diagnostyka psychologiczno-pedagogiczno i neve standardy pał da badanio. Isys dava te doligireł te dova kaj javeła baredyr uwaga pał dasave diagnozy i kaj javena uwzględniona kompetencji kulturowa i čhibiakre, so powinno te wpłyninel pe dava, kaj całkowicie najavena przypadki, dre save decyzja pał potrzeba pe syklakiryben specjalno isy tylko pełde dova kaj na mišto isy dzindli polsko čhib.

Dujto dabersitko lił, savo isys rypyrdo huciedyr, kaj vygeja Rzecznikostyr ke Prokuratoro Generalno, isy całkiem vavir syr Informacja Komisjake, i syr phenel naformalno tytuło dotyczynel 30 przypadki pał nienawistno rakiryben, dre save działani sądengry isys wątpliwa Rzecznikoske. Ke lił dothody isys jekh tykni notatka pał Romendyr – isys dava opiso sprawa savo čhindzia Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobia *Phirady Rzeczpospolita*. Działys adoj pał gili, kaj nabasiadzia Popek, savi khareł pes „Khinigo Romengro” („Król Cyganów”) albumostyr „Khinigo dre Albania”. Popek zniewažyneł adoj Romen i utrwalinel hohane stereotypy pał dova kaj sare Roma isy przestępcy i ciora. Dre dava przypadko dre 2016 berš Prokuratura odphendzia kaj na podłela dodziapen, pełde dova kaj na dykcia adoj przestępstwo pełde konstytucyjno frei pał rakiryben. Dava isy ewidentno przykłado kaj nani wrażliwość etniczno i usankcjonowano sodyvesytke dyskryminacja grupa etnikani. Można pes tylko te zastanowinel syr javiaby potraktowano podypen sytuacja syr łava dre gili dotyczynelby najbaredyr dre Polska etnikani grupa społeczno, albo najbaredyr dre Polska grupa paciabnytko.

Dre peskry działalność Rzeczniko pał Ciacipena Manusitka podeł pes pherdo vavirčhane sprawy. RPO isy wsperano na tylko pełde peskro Biuro, ale i pełde organizacji ngo, pełde dova kaj koncentrynel pes pe sprawy dre save phagirde isy ciacipena manusitka dre polsko demokracja. Maškre dasave sprawy zdarzynen pes też i dasave save dotyczynen Romen. Często łeskre interwencji janden pozytywna skutki. Pherdo sprawy kaj pes podeł isy phare ke rozphandypen, jednak uwaga Rzecznikoskry pał dano problemu ligireł ke dova kaj automatycznie dykheł pe do problemu celo społeczeństwo (albo najkutedyr łeskro kotyr). A trzeba zorałes te phenel kaj problemy dre save interwencja kerel RPO, wpłyninen pe ogólnio poczucio pał sprawiedliwość maškre manusiendyr kaj bešte isy dre Polska, a sprawiedliwość przysługinel sarengy by wyjątkostyr – też manusienge tyknedyr nacjendyr i etnikane, a zatem i Romenge. But interesująco javeła pał pewno najnevedyr sprawozdanie działalnościatyr RPO pał 2018 berš, savo maš te javeł bičhado ke Sejmo i Senato dre najbliškedyr čhona.

X MUZA I ROMOWIE

Tony Gatlif

Jedną z postaci, którym zawdzięczamy wzrost zainteresowania społecznością romską w kinie na arenie międzynarodowej jest bez dwóch zdań Tony Gatlif. Z pochodzenia Algierczyk wychowywany w romskiej rodzinie, doświadczył w życiu wielu trudów. Na początku lat 60-tych uciekł z biednej dzielnicy Algieru do Francji, gdzie doświadczył trudnego życia na ulicy i w domach poprawczych. Znajdował schronienie w kinach, gdzie sypiał i korzystał z ciepła. Musiał mieć wielkie szczęście w nieszczęściu trafiając na deski teatru i kilku dobrych ludzi, by koniec końców ukończyć szkołę aktorską, występować na scenie Théâtre National Populaire, a wreszcie zacząć tworzyć swoje filmy, których głównymi bohaterami od zawsze byli i są Romowie. Jako jeden z nielicznych reżyserów zdecydował się ukazywać prawdę o tej społeczności, a swą wielką miłość do nich ukazuje poprzez emocjonujące widowiska, które przybliżają widzom kulturową tożsamość Romów i choć nie zawsze udaje mu się w swoich obrazach odbiec od utartych stereotypów, zręcznie balansuje pomiędzy rzeczywistością, społecznymi oczekiwaniami, a wyobrażeniami widzów.

Pierwszy wyreżyserowany przez niego pełnometrażowy film ukazał się w 1975 r. („La Tête en ruine”) i nie doczekał się większego odzewu, ani swojej premiery we Francji. W 1981 r. Gatlif wyjechał do Hiszpanii, by tam nakręcić „Corre, gitano”, w którym aktorami zostali Romowie z Granady i Sewilli. Choć obraz podzielił los wcześniejszego filmu i nie został szerzej spopularyzowany, okazał się kamieniem milowym w etapie wielkiej fascynacji Gatlifa kulturą Romów.

Kolejny obraz „Les Prince” wreszcie sprawił, że Gatlif został dostrzeżony, a krytycy zaczęli z zainteresowaniem przyglądać się twórczości reżysera. W filmie ukazał sytuację Romów, którzy postanowili osiąść na przedmieściach Paryża. W zamyśle Gatlifa, obraz ten miał skłaniać do refleksji i być przedmiotem dyskusji. Stworzenie „Les Prince” przyniosło jeszcze jeden niezwykle ważny benefit, podczas pracy nad filmem reżyser spotkał producenta Gérarda Lebovici, który został jednym z jego najwierniejszych przyjaciół i współpracowników.

Owocny rok 1993 przyniósł film „Latcho Drom”, który jest pięknym hołdem oddanym romskiej muzyce. „Bezpieczna podróż” to dokument muzyczny powstały w trakcie rocznej podróży z kamerą, którą odbył Gatlif wraz niewielką filmową ekipą przez osiem państw: Indie, Egipt, Turcję, Rumunię,

Węgry, Słowację, Francję i Hiszpanię. Płynnie przenosząc się w inne miejsca na mapie, widzimy jak zmienia się towarzysząca konkretnym krajom muzyka romska. Pośród muzycznego wachlarza koczowniczego narodu w przeróżnych zakątkach świata uświadczymy melodii charakterystycznych dla tureckich zespołów folkowych, widzimy tamtejsze instrumenty, żywiołową muzykę Madziarów, czy tęskne flamenco. Muzyka jest tu głównym aktorem. Choć reżyser nie informuje nas o zmianie miejsca, łatwo odgadnąć to po muzyce, towarzyszących jej tańcach, strojach muzykantów, czy krajobrazie, w którym rozgrywają się muzyczne uczty. Podróżując w ten sposób, widz podgląda Romów w krajach, w których żyją, by na koniec odnieść wrażenie, że są oni wszędzie i każde z tych miejsc uświetniają swoim muzycznym dorobkiem. Film zebrał bardzo dobre recenzje na 46. Festiwalu w Cannes, gdzie zaprezentowano go w ramach prestiżowej sekcji *Un Certain Regard*.

„Mondo” to film Gatlifa z 1995 r., na który pomysł narodził się pod wpływem spotkania reżysera z pisarzem Jean-Marie G. Le Clézio. Tytułowy Mondo to bezdomny romski chłopiec, który błąka się ulicami Nicei, włóczy się po nadbrzeżu, a jego głównym zajęciem jest baczna kontemplacja ludzi i otaczającego go świata. Nicejczycy podchodzą do Mondo z dużą rezerwą, a sympatię zyskuje tylko wśród ulicznych błaznów, włóczęgów i co pojedynczych dziwaków. Chłopiec z natury nie jest zły, drzemia w nim pokłady dobra i niezachwianego optymizmu, a w jego głowie bucha wręcz bujna wyobraź-

nia. Mondo, jak każde dziecko na świecie, chce, by ktoś się nim zajął, zaopiekował, przysparzał. Nie bacząc na skomplikowane przepisy i procedury. Obraz ten idealnie ukazuje wcześniej wspomniane żonglowanie Gatlifa realizmem, snem, iluzją i marzeniami mieszkańców Nicei. To również pokaz różnorodności etnicznej tego miasta, która nie tak łatwo dostrzec gołym okiem.

Dwa lata później Gatlif przedstawia kolejne dzieło poświęcone – choć pośrednio – Romom, które zyskało wielki sukces we Francji i za granicą. Można nawet stwierdzić, że „Gadjo dilo” jest najgłośniejszym filmem tego reżysera. To historia młodego chłopaka Stefana, pochodzącego z Francji, który decyduje się wyruszyć w podróż do Rumunii w poszukiwaniu enigmatycznej romskiej pieśniarki. Muzyka tej tajemniczej Romni towarzyszyła jego ojcu w ostatnich chwilach przed śmiercią. Nora Lucka – to imię wypisane na kasecie z muzyką jest jedynym śladem w drodze do odnalezienia wokalistki. Jednak podróż Stefana kończy się nieco inaczej niż na początku zakładał, bo w głębi Rumunii, w małej romskiej wiosce, gdzie chłopak poznaje nową, odmienną kulturę i ciekawych ludzi, którzy z czasem stają jego nową rodziną i przyjaciółmi. Bohater stopniowo pokonuje niechęć i uprzedzenia w stosunku do swoich nowych współbratymców. Wyrafinowany paryżanin po raz pierwszy w życiu doświadcza gorzkich owoców nietolerancji, by wreszcie stanąć przed trudnym wyborem: pozostać wiernym utopii, czy powrócić do własnego, bezpiecznego i oswojonego świata. Zamiast wyśnionej Nory Lucka, chłopak znajduje zaś miłość – Sabine, która jest nagrodą po jego długiej podróży śladami zmarłego ojca. Fabuła „Gadjo dilo” opiera się na historii muzykologa Alaina Webera, przyjaźniącego się z Gatlifem. Film realizowano w wiosce Crêtulești, leżącej niedaleko Bukaresztu, z udziałem miejscowych Romów. Co ciekawe, Nora Lucka w filmie śpiewa głosem romskiej śpiewaczki – Węgier – Móniki Juhász Miczura. Film zdobył kilka nagród: Nagrodę Jury Ekumenicznego i Srebrnego Lamparta w 1997 r. na Festiwalu w Locarno, główną nagrodę na 41. Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Salonikach w 1998 oraz Cezara za najlepszą muzykę filmową w 1999 r.

W 1999 r. płodny Gatlif prezentuje nam film „Z bociana zrodzony” („Je suis ne d'une cigogne”), gdzie znów spotykamy dwoje odtwórców głównych ról z „Gadjo dilo” – Romaine’a Durisa i Ronę Hartner.

Gdyby w kilku słowach streścić o czym jest „Vengo” Gatlifa z 2000 r. można by śmiało powiedzieć – o flamenco, o Andaluzji, o miłości, pragnieniu zemsty, o honorze i – rzecz jasna – o Romach. Bohaterem tego obrazu jest Caco, przywódca bogatego romskiego rodu nie może pogodzić się ze śmiercią swej córki, ukojenie po stracie znajduje w zabawach przy gorącym flamenco, mocnym winie i głośnym śpiewie. Swe ojcowskie uczucia przelewa na upośledzonego bratanka Diego. Problem polega na tym, że ojciec Diego dopuścił się zabicia przedstawiciela rodziny Caravaca, która jest odwiecznym wrogiem rodziny Caco. By uniknąć zemsty krewnych z rodu Caravaca, morderca kryje się w Maroku, gdzie nie można go łatwo znaleźć. Szukająca odwetu rodzina

Fot. Iñigo Royo/CC BY-SA 2.0/Flickr/Wikimedia Commons

Romów, postanawia zemścić się na Diego. Do akcji wkracza Caco, który zrobi wszystko, by uchronić go przed wendettą. Miejscami ma się wrażenie, że to jednak nie akcja filmu jest tu najistotniejsza, bo na pierwszy plan wysuwa się zdecydowanie gorąca południowa muzyka i flamenco, w którym zawiera się wszystko – miłość, samotność, namiętność i duma. Główną rolę w filmie zagrał słynny mistrz flamenco Antonio Canales. Ten film Gatlifa trudno zaklasyfikować do konkretnego gatunku, jedni nazywają go komediodramatem, inni dramatem muzycznym lub musicalem. Sam Gatlif o „Vengo”, uhonorowanym specjalną nagrodą jury na festiwalu w Istambule, mówił: „*Chciałem, by film był pieśnią pochwalną dla wybrzeża Morza Śródziemnego*”.

„Swing” z 2002 r. to kolejne spojrzenie Tony'ego Gatlifa na kulturę Romów. Głównym bohaterem, który wprowadza nas w tajemniczy romski świat jest dziesięcioletni Max, który przyjechał do Francji na wakacje. Chłopiec jest zafascynowany twórczością romskiego jazzmana – Miralda. Jego celem jest poznanie tajników gry na gitarze, by być jak jego idol. Poprzez korespondencję pobiera lekcje od samego Miralda. Chcąc chłonąć romskie rytmy i wciąż się nimi otaczać, chłopiec włączy się po biednych dzielnicach, gdzie poznaje tytułową Swing – romską rówieśniczkę, która wprowadza go do dotąd nieznanego mu świata, pełnego muzyki, natury i wolności. Choć fabuła o nastoletniej przyjaźni przeistaczającej się w miłość, jest prosta i niewyszukana, ukazane plenery i wszechobecna muzyka spinają wszystko w przyjemną historię, którą chce się oglądać.

W kolejnej odsłonie – po dość długiej jak na Gatlifa przezwie w twórczości – prezentuje nam film drogi ukazujący romskie życie z perspektywy gadziów, czyli „Transylwanię”, wydaną na świat w 2006 r. To opowieść o Zingarinie, Włoszce poszukującej w Rumunii ukochanego Roma – Milana, z którym jest w ciąży. Milan zapadł się pod ziemię, prawdopodobnie go deportowano, gdyż wcześniej zarabiał jako muzyk nie mając pozwolenia na przebywanie we Francji. Zingarina wyrusza w podróż z przyjaciółką Marie i rumuńską tłumaczką Luminitą. Gdy młoda buntowniczka odnajduje ukochanego okazuje się, że ten nie chce jej widzieć i to przed nią uciekł do Francji. Bliska obłądu dziewczyna zostawia swoją przyjaciółkę i decyduje się ruszyć w dalszą podróż ze świeżo poznanym Tchangalo – drobnym handlarzem i paserem, który żyje iście po romsku – śpi pod gołym niebem i wciąż wędruje. Zingarina przyjmuje ten styl życia, przebiera się w tradycyjny romski strój i podróżuje samochodem wraz z Tchangalo, powoli wyzbywając się swojej prawdziwej tożsamości. Para bohaterów konfrontuje widzów z ich imaginacją na temat Romów i tego jak interpretują w swych głowach „romskość”. Obraz pełen jest symboli, pojawiających się tu i ówdzie, niby bez powodu, jednak zaznaczających swój głębszy sens. Para kochanków cieszy się umiłowaną wolnością i brakiem obowiązujących ich zakazów i nakazów, wybierając życie poza społeczeństwem. Co ciekawe, obraz „romskiej” Zingariny jest mocno wyidealizowany i nie ma wiele wspólnego z prawdziwym życiem Romni, to raczej „romskość” jaką widzą osoby z zewnątrz, patrząc na tę społeczność przez pryzmat stereotypów i fantazji. Luźna konstrukcja fabuły bardziej przywodzi na myśl sen niż realizm i uporządkowaną w czasie rzeczywistość. Senne wrażenie potęgują długie ujęcia kamery. Niezaprzeczalnym znakiem tego filmu jest także brud, który nadaje mu dość przygnębiającą, specyficzną aurę.

Tak jak inne filmy Gatlifa, „Transylwania” to dążenie za czymś, co jest nieuchwytnie, ulotne, mającego zapełnić jakąś pustkę w życiu i sercach bohaterów, a co ostatecznie odnajdują wśród przyrody, muzyki i „zwykłego” romskiego życia. Taka jest również towarzysząca filmowi muzyka, która podkreśla ten wachlarz emocji bohaterów i jest ich swoistym katalizatorem. Według Florentiny C. Andreescu i Seana P. Quinna, Gatlif fetyszyzuje w swoich filmach romskość, poprzez wybieranie kilku aspektów ich tożsamości kulturowej i stereotypów i eksponowanie ich jako elementów kluczowych dla tego narodu. Widoczne elementy romskiego fetyszu w „Transylwani” to według nich muzyka, brud oraz magia.

Po onirycznych obrazach w karierze Gatlifa w 2009 r. przychodzi czas na zejście na ziemię i ukazanie najczarniejszych stron realizmu. „Wolność” przedstawia nam brutalny czas drugiej wojny światowej, a rzecz dzieje się w mieście w strefie okupowanej. Dziewięcioletni chłopiec Claude to sierota, która straciła rodziców w czasie wojny. Opiekę nad nim sprawuje weterynarz Théodore, który pełni również funkcję burmistrza. Jednocześnie pomaga taborowi romskiemu, który przybył do miasta, narażając się władzom i balansując na granicy prawa. Romowie, zgodnie ze swym zwyczajem, nie chcą się osiedlić na stałe, Théodore postanawia więc odstąpić im swoją ziemię na czas pobytu. Tymczasem mały Claude znajduje sobie kompana w Talochu, którego odwiecznym towarzyszem jest małpka na ramieniu. Wraz z nim chłonie romską kulturę i jest nią coraz bardziej zafascynowany. Niezależny tabor pomoc burmistrza przyjmuje

z konieczności, naciski ze strony policji i Gestapo sprawiają, że mieszkańcy patrzą wrogo na koczowników. Romowie dusząc się w posiadłości Théodore i wciąż tęskniąc za wolnością, jaką odnajdują w wiecznej tułaczce, decydują się udać w dalszą drogę... Ten poruszający dramat wojenny nominowany był do Cezara za najlepszą muzykę filmową w 2011 r.

W 2014 r. Gatlif serwuje stęsknionym widzom „Geronimo”, czyli kino fabularne w najlepszej odsłonie. Akcja filmu toczy się na południu Francji. Młoda edukatorka społeczna Geronimo zajmuje się pracą z trudną młodzieżą, która z zadziwiającą łatwością wpada w kłopoty. Wśród jej podopiecznych jest też Nil, 16-letnia Turczynka, która ucieka ze swojego zaaranżowanego ślubu do andaluzyjskiego Roma, swojej prawdziwej miłości. Jak łatwo się domyślić, ta zniewaga prowadzi do konfliktu pomiędzy dwoma romskimi klanami. Rodziny niedoszłych małżonków poprzysięgają zemstę i za wszelką cenę próbują odnaleźć młodą Nil. Starszy brat dziewczyny jest przekonany, że hańbę na rodzinie zmyć może tylko jej śmierć. Wówczas na pomoc rusza Geronimo, starając się załagodzić sytuację i odwieść Romów od swoich drastycznych zamierzeń, co jednak wydaje się nie do końca możliwe. Wszystko to podlane charakterystycznymi dźwiękami tureckich pieśni i nieodzownego flamenco. Obraz ten idealnie wpisuje się w „romski trend” reżysera, wachlarz przedstawionych postaci jest zgoła podobny. „Geronimo” wywołuje też zbliżone do poprzednich filmów reżysera emocje i refleksje nad społeczeństwem i światem. Ta melancholijna mikstura prezentuje „romską” twórczość Gatlifa w całej okazałości i sprawia, że żaden fan jego filmowego świata nie powinien ominąć seansu „Geronimo”.

Część filmów Gatlifa powstaje we Francji, jednak lwia część to koprodukcje z innymi państwami: Hiszpanią, Niemcami, Japonią, Rumunią, czy Indiami, po części podyktowane jest to faktem, że wiele jego dzieł to tzw. filmy drogi, w których bohaterowie przemierzają świat w poszukiwaniu szczęścia. Od początku swej twórczości podejmuje się innych tematów, jednak wciąż, jak bumerang, wraca do swego „romskiego” kina, jakby nie mógł odpuścić tego wdzięcznego tematu. Od zawsze stoi po stronie postaci wykluczonych i zagubionych, jego bajeczne scenariusze wypełnione są personami, które poszukują, są w ciągłej drodze i rozterce. Nieodłącznym i grającym niesamowicie ważną rolę elementem jego filmowych układanek jest zawsze muzyka, energetyzująca, pulsująca niczym krew i jak ona, przynosząca życie. Od lat widzowie na całym świecie kochają go za to, w jaki sposób zabiera ich do romskiego, tajemniczego świata, który nie wiadomo kiedy przestaje być snem, a zaczyna stawać się jawą. *„W moich filmach nie lubię stosować zbyt wyraźnej organizacji i konstrukcji. Dlatego staram się dawać aktorom maksimum wolności. Przez cały czas przekazuję im tylko instrukcje. Staram się dopasować aktorów do postaci, które odgrywają. Były momenty, kiedy granice między odgrywanymi postaciami a aktorami znikały, kiedy rzeczywistość przenikała się z fikcją. Kręciliśmy nieświadomi ustawienia światła, kompozycji ujęć, kostiumów...”* – powiedział Gatlif w wywiadzie dla portalu Interia. I takie właśnie jest jego kino, hipnotyzujące szczerością umiejscowioną w bajkowej otoczce, gdzie Romowie raz uosabiają gorących kochanków, buntowników i marzycieli, by innym razem być odmieniami objętymi ostracyzmem społecznym, przy czym żadnemu z tych wizerunków nie można odmówić uroku.

Agnieszka Bieniek

ROMA I FILMY

Tony Gatlif

Tony Gatlif isy manuś savo dre peskre filmy ceło ciro hadeł temato romano. Łesko łav isy miśto dzindło pe maśkrethemytke arena filmowo, a krytyki odrazu koja-
rzenen łes romane nacjasa. Łocija dre Algeria, vygarudo isys dre romani semenca,
a dre łesko dzipen na sys łeske łokhes. Pe jangił bersia 60-ta hylcija ciorore dzielnicatyr dre
Algiero ke Francja, kaj przegeja pharo dzipen pe ulica i dre khera poprawcza. Łesko kher isys
kiny, kaj isys suto i korzystynełys tatypnatyr. Dre peskry bibacht musindzia te javeł łes w końcu
bary bacht i dre łesko dzipen sykade pes paś lestyr łacze manusia, skoro rakcia pes dre teatro,
kerdzia szkoła aktorsko, a wreszcie zacznindzia te nabasiaveł peskre filmy, dre save zawsze bo-
hatery isys i isy Roma.

Kuty isy dasave reżyserzy syr jof, kaj zdecy-
dyndzia pes kaj dre peskre filmy sykaveła
ciacipen romane nacjatyr. Dre peskre filmy
sykaveł syr zorałes kameł Romen, sykaveł
ciaciuni kulturowo tożsamość romani. Cho-
ciaż naktóra phenen kaj na zawsze udeł pes łeske te hylcioł
hyria stereotypedyr pe Romendyr dre peskre filmy, to jed-
nak butedyr isy siundło opinii kaj dre peskre filmy miśtes ba-
lansyneł maśkre ciacipen, społeczna oczekiwani i wyobrażeni
manusiengre.

Jekhto filmo pełnometrażowo nabasiadzia dre 1975 berś
(„La Tête en ruine”), ale na rozgeja pes zorałes, na sys łes
premiera dre Francja. Dre 1981 berś Gatlif vytradyja ke Hisz-
pania kaj te nabasiaveł adoj filmo „Corre, gitano”, dre savo
aktory isys Roma Granadatyr i Sewillatyr. Chociaż filmo dava
pałe pes miśto na rozgeja – podypen adzia syr jekhto, to jed-
nak isys przełomowo dre łeskry ceło kariera, pełde dova kaj
łestyr zacznindzia pes do zoralu fascynacji dre peskre filmy
romane kulturasa.

Pośli tryto łesko filmo – „Les Prince”, Gatlif čhija już roz-
pryńkirdo, a krytyki filmowa zacznindłe zorałedyr te prze-
dykheł łeskre filmy. Dre filmo dava sykadzia historia Romen-
gry, save obešte pe peryferii Paryżoskre. Reżysero kamdzia
kaj pełde dava łesko filmo manusia butedyr te duminen pał
sytuacja Romengry i te javeł pał dava dyskusja. Paś nabasia-
iben da filmo Gatlif zapryńkirdzia peskre bare przyjacielos,
savesa pośli dova nabasiavełys khetanes filmy, producentos
Gérard Lebovici.

Dre 1993 berś vygeja łesko filmo „Latcho Drom”, savo
ugruntyndzia łeskry pozycja kaj isy łaczo reżysero. Dava isy
dokumento gilytko, dre savo sykadzia jof vavirčhane gila ro-
mane. Nabasiadzia łes pośli berś ciro drom kamerasa, kaj

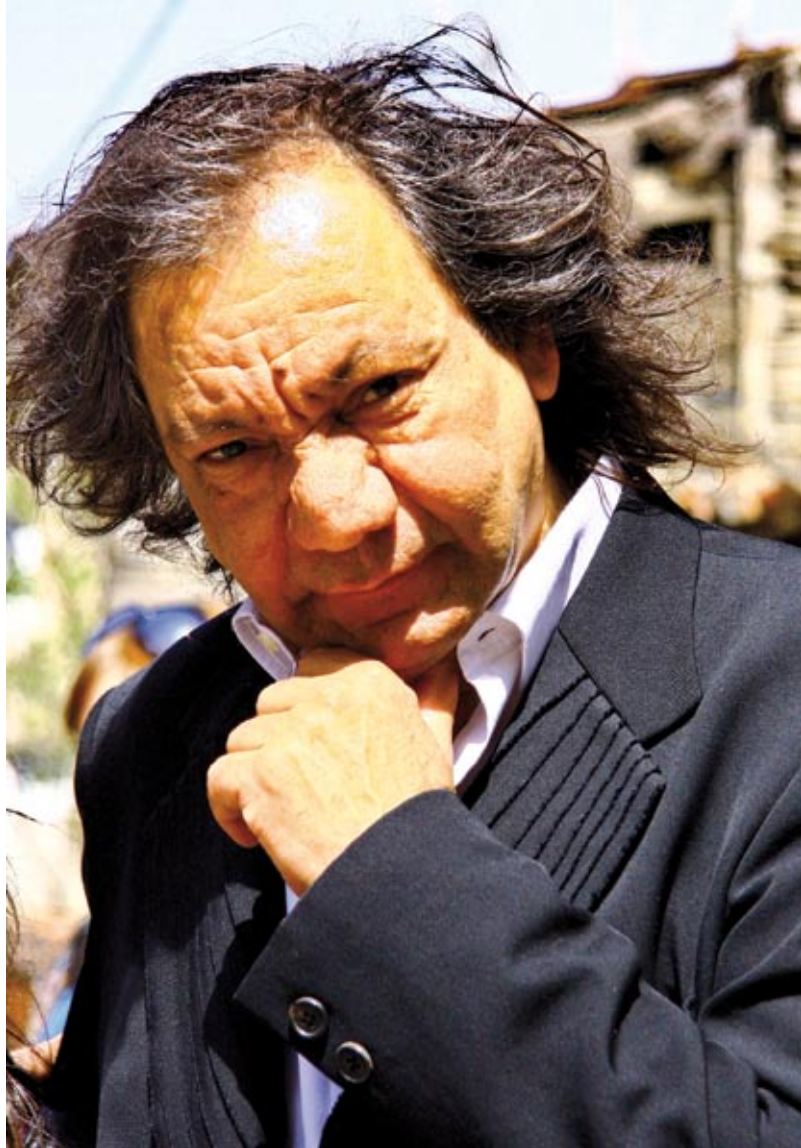
khetanes tykne filmowe ekipasa przetradyja ochto thema:
India, Egipto, Turcja, Rumunia, Węgry, Słowacja, Francja
i Hiszpania. Dre filmo dykhas syr dre da vavirčhane thema
isy vavirčhane romane gila. Sykado isy adoj syr vavirčhani isy
romani nacja dre vavirčhane thema. Siundło isy adoj melodii
przeline turecka folkowe zespołendyr, sykado isy pe save va-
virčhane instrumenty pes adoj basiaveł, a pośli chwila siun-
dło isy już dzide gila Madziarengre, czy zaliho flamenco. Gila
isy adaj najbarendyr aktoro. Chociaż reżysero na sykaveł dre
filmu kaj sparudo čhija šteto – them, to łokhes manuś dzineł
kaj dava isy już vavir them i pośli gila, kheliben, syr ryde isy
manusia, syges zdeł peske sprawa dre savo them basiaven
kana. Da drom savo sykadzia Gatlif, deł manusiengre save ob-
dykhen da filmo napowtarzalno możliwość kaj te poddykhen
Romen dre vavirčhane thema kaj isy dzide i kaj te zhalon kaj
Roma isy pe ceło sveto, i dre sare štety łengre gila barvala-
kiren kultura dane themeskry. Filmos isys łacze recenzji pe
46-to Festiwalu Filmowo dre Cannes.

„Mondo” isy vavir filmo, savo Gatlif nabasiadzia dre 1995
berś. Korkoro phendzia kaj kerdzia da filmo pełde dova kaj
rakcia pes manusiesa, savo isy čhinibnytko kaj khareł pes
Jean-Marie Gustave Le Clézio. Tytułowo Mondo isy čhavoro
romano bykhereskro, savo błąkinet pes pe ulicy dre Nicea,
włóczyneł paś pani, pełde ceło ciro obserwineł manusien,
dzipen paś łestyr i duminet pał sveto savo dykheł. Manusien
na obdział łesko loso, a nawet naktóra dykhen pe łestyr ban-
ges, a lubinen łes tylko uliczna błazny, vavir włóczęgi i varesa-
veś dziwaki. Čhavores isy łaczo dzi, isy dre łestyr przykeryben
i zorał optymizmo, a dre łesko siero isy bary wyobraźnia.
Mondo, adzia syr sare čhavore pe sveto, kameł kaj konś pes
łesa te załet, te deł but łestyr, te deł łeske opieka – te na
dykheł pe skomplikowana przepisy i procedury. Filmu dava

idealnie sykaŕeŕ stylo Gatlifoskro, syr pomieszynel ciacipen, suno, iluzja i marzeni manusiengre kaj beŕte isy dre Nicea. Sykado isy adoj teŕ baro vavirchanipen etnikano dre da foro.

Duj berŕ poŕli dova Gatlif kerdzia nevo filmo paŕ tematyka romani, savo isys baro sukceso dre Francja i dre vavir thema. Moŕna te phenel kaj filmo „Gadjo dilo” isy najbutedyr dzindŕo ŕeskro filmo sarendyr save nabasiadzia. Isy adoj ophendli historia terne rakŕeskry kaj khareŕ pes Stefan i beŕto isy dre Francja, savo decydneŕ pes kaj te tradeŕ ke Rumunia kaj te rakheŕ tajemniczo romani bagipnytko. Gili da Romniakry nasielys dre ciro syr ŕeskro dad mereŕys. Nora Lucka – dava ŕav isys zaŕhindŕo pe kaseto do gilasa i isy jekh jedyno ŕlado i wskazówka pe drom kaj te rakheŕ do Romnia. Jednak drom Stefanoskro koŕczyneŕ pes vavirchanes syr duminelys giŕ vytradypen Francjatyŕ – dre tykno gavoro dre hor Rumunia, kaj rakŕo pryŕŕkireŕ nevi, vavir kultura i manusien, save cirosa ŕhen ŕeske syr nevi semenca. Stefan ŕokhes vykheŕeŕ peskre nachęciasa ke Roma, a ŕeskre uprzedzeni sparujen pes dre sympatia. Ciaciuno manuŕ Paryŕostyr jekhto moŕo dre peskro dzipen doŕwiadczyneŕ so dova isy natolerancja i cirosa terdzioŕ giŕ pharo vykendypen: te ŕheŕ adaj dre nevo ŕteto, dre nevo ŕeske sveto, te pacieŕ dre da utopia, czy moŕe te rysioŕ ke peskro bezpieczo dzipen i oswojono sveto. Zamiast te rakheŕ tajemniczo Nora Lucka, rakŕo zakameŕ pes dre ŕhatyr kaj khareŕ pes Sabina. Dava isy nagroda ŕeske losostyr poŕli do baro drom, savo kerdzia poŕli meryben dadeskro. Fabuŕa ophenel pe podstawa ciaciuni historia savi przedzidzia muzykologo Alain Weber, ŕaŕho pryŕŕkirdo Gatlifoskro. Filmo nabasiado isys dre gav Creŕuleŕti, nadur Bukareszto, a aktory isys ŕtetytko Roma dzide adoj pe sodyves. Ciekawo kwestia isy kaj paŕ Nora Lucka dre filmo baŕeŕ romani bagibnytko Węgrendyr Mónika Juhász Miczura, a Stefanos zabasiadzia bary sŕawa dre francusko kino Romain Duris. Filmo vykheŕdzia varykicy nagrody: Nagroda Jury Ekumeniczno i Rupuno Lamparto dre 1997 berŕ pe Festiwalo dre Locarno, gŕówno nagroda pe 41. Maŕkrethemytke Festiwalo dre Saloniki dre 1998 berŕ i Cezaro paŕ najfededyŕ gila filmowa dre 1999 berŕ.

Dre 1999 berŕ Gatlif sykadzia filmo „ŕoŕkirdo bocianostyr” („Je suis ne d’une cigogne”), dre savo paŕe zabasiade duj gŕówna aktory kaj isys dre „Gadjo dilo” – Romain Duris i Rona Hartner. Berŕ poŕli dova vygeja ŕeskro nevo baro filmo Romendyr – „Vengo”. Krytyki ŕhinenys kaj filmo dava ophenel paŕ flamenco, Andaluzja, kamlipen, zemsta, honoro, ale paŕa saro – Romendyr. Bohatero dre da filmo khareŕ pes Caco. Jof isy siero dre barvali semenca romani. Rom dava isy ceŕo ciro dre rozpacz, zoraŕes przedzidioŕ kaj ŕeskry ŕhaj meja. Naŕty pogodzineŕ pes daŕesa i peŕde dava pieŕ brainty i moŕa pe fiesty, pasie bagipena i khelibena flamenco. Peskro kamlipen dadeskro przekereŕ kana pe nasvaŕe bratankostyr kaj khareŕ pes Diego. Problemo isy dasavo kaj dat Diegoskro zamardzia Romes semencatyŕ Caravaca, savi isy haratuno wrogo semencakro Caco. Kaj te hylcioŕ zemstatyr savi kameŕ semenca Caravaco, dat Diegoskro hylcija i garudzia pes dre Maroko, a adoj phares ŕes te odrakheŕ. Ale peŕde dava semenca Caravaca kameŕ te zemŕcineŕ pes pe Diegostyr. Ke dava ceŕe zoriendyr na kameŕ te domekheŕ Caco, savo ceŕo ciro rakheŕ Diegos giŕ wendetta. Jednak ŕtetenca syr manuŕ obdykheŕ da filmo, to duminel kaj akcja nani adaj jednak najbutedyr waŕno, bo pe jangiŕ vydziaŕ zoraŕes dzide poŕudniowa gila i flamenco, dre savo isy saro – kamlipen, korkorypen, honoro i duma. Gŕówno rola dre filmo zabasiadzia speco flamenco Antonio Canales. Dava filmo Gatlifoskro phares isy thoveŕ ke

Fot. Miyazma/CC BY 2.5/Wikimedia Commons

konkretno gatunko, jekh phenen pe ŕestyr sabnytkodramato, vavir phenen dramato gilytko albo musicalo. Korkoro Gatlif paŕ „Vengo”, savo vykheŕdzia specjalno nagroda jury pe festiwalo dre Istambuŕo, phendzia: „Kamdziom, kaj filmo te javeŕ gili pochwalno phuviake paŕ Morzo Maŕkrephuviakro”.

Dre filmo „Swing”, savo vygeja dre 2002 berŕ, Tony Gatlif paŕe vavirchanes zdykcja i sykadzia kultura Romengry. Gŕówno bohatero isy rakŕo Max. Isy ŕeske 10 berŕ i javia ke Francja pe wakacji ke peskry mamni. Isy ŕes jekh bary fascynacja - syr basiaveŕ pe gitara Rom Miraldo. Kameŕ te sykŕoŕ te basiaveŕ, kaj te basiaveŕ adzia syr ŕeskro idolo. Udeŕ pes ŕeske te rakheŕ kontakto peŕde korespondencja i daŕe sposobosa Miraldo deŕ ŕeske lekcji syr te basiaveŕ. Rakŕo kameŕ zoraŕedyŕ te pryŕŕkireŕ romane gila i ceŕo ciro te siuneŕ romano basiaiben, peŕde dava phireŕ pe ciorore dzielnicy kaj isy Roma. Adoj zapryŕŕkireŕ romane ŕhajoria, savi khareŕ pes Swing. ŕhajory sykaveŕ ŕeske romano dzipen, dre savo isy pherdo isy gila i frei. Sykaveŕ ŕeske sveto savo ke da ciro jof na dzineŕys. Chociaŕ fabuŕa paŕ ŕhavorytko przyjaŕŕ, savi przedziaŕ dre kamlipen isy prosto i kuty oklepiano, to siukar plenery i gila keren filmostyr dasavi historia, savi kameŕ pes te obdykheŕ.

Vavir filmo Gatlifoskro sykadzia pes poŕli baredyr ciro syr pe ŕestyr. Poŕli ŕtar berŕ, dre 2002 berŕ vygeja „Transylwania”, filmo dromytke, savo sykaveŕ romano dzipen gadziengre perspektywatyŕ. Filmo ophenel historia dziuvlatyr Italiatyŕ, savi beŕty isy dre Francja, khareŕ pes Zingarina i tradeŕ joj ke Rumunia kaj te rodeŕ Millanos, Romes dre savestyr pes zakam-

dzia i isy iesa phare dziesa. Milan dre jekh ciro zanasiadzija, prawdopodobnie raja iesa deportyndte, peide dova kaj na sys iesa frei te javei dre Francja i zahtyletys adaj pe dzipen basiaibnasa. Zingarina khetanes peskre przyjaciółka – Marie, i rumuńskie tłumaczka – Luminitsa, tradei dre drom ke tytułowo Transylwania dre maškirał Rumunia kaj te odrakheł mursies saves kameł. Syr terni dziuvli iesa końcu odrakheł, dodzineł pes iesa syr kaj jof na kameł ła te dykheł pe jakha, kaj dova właśnie gił ła tytr hylcija Francjatytr. Zingarina pošli dova zaphadzioł. Mekheł peskre przyjaciółka, savi isy ła kro jekh jedyno sphandypen phurane dzipnasa i tradei dre drom dopiero so zapryńckirde Romesa. Tchangalo – adzia pes khareł Rom – isy hurdo paruibnytko, savo dzido isy ła stok romanese. Pe so dyves suto isy avry i dzido isy celo ciro dre drom. Zingarina udeł pes dasavo dzipen i kameł adzia te dzidzioł. Przeryveł pes adzia syr Romnia i khetanes Tchangalosa tradei vurdenea dre drom. Łokhes zanasiaveł peskry ciaciuni tożsamość. Manusia paś obdykhiben da filmo zden peske sprawa pał dova syr duminen pał Romendyr, kon isy Roma według iesa, so dava za manusia. Peide główna bohater sykadre dre da historia właśnie dasave dumanio javei ke siero. Dre filmo isy pherdo symboli. Para isy dre frejda khetanes pesa, siaren pes kaj isy iesa naograniczono frei, kaj nani pe iesa żadna zakazy i nakazy. Vykenden dzipen rygatytr pał społeczeństwo. Ciekawo kwestia isy adaj kaj postać Zingarina syr isy dzidy adzia syr Romni isy zorałes wyidealizowano i kuty khetano ciaciune dzipnasa ciaciune Romniakre. Romni-Zingarina isy sykady adzia syr dykhen pe Romendyr gadzie, peide stereotypy i fantazja. Konstrukcja fabuły krytykowane przybiskireł suno syr ciaciuno dzipen. Jeszcze zorałedyr keren dasavo wrażenie bare ujęci kamerakre.

Adzia syr i vavir filmy Gatlifoskry, „Transylwania” to dzia-pen pał soś so naśty te hyleł, so isy ulotno, so hylcioł, ale dova isy te zakerel pustka dre dzipen i dzija bohaterengre, a so ostatecznie rakhen maškry przyroda, gila i zwykło romano dzipen. Dasave isy też gila dre da filmo, save podkreślinen dova syr i so przedzidzion bohater. Naktóra krytyki filmowa i sykalkirde etnografy phenen kaj Gatlif sykaveł Romen dre peskry filmy adzia syr fetysz, kaj idealizyneł iesa peide vykendypen varykicy aspekty dre iesa tożsamość kulturowo i stereotypy i sykaveł dava kaj isy najbaredyr elementy romane nacjakre. Dre przypadko „Transylwania” poden jone kaj dasave kotyra romano fetysz isy gila, mela i magia.

Pošli oniryczna filmy dre iesa kariera, dre 2009 berś javia ciro kaj dzidził pe phuv i te sykaveł zorał dukhano ciacipen. Dre „Frei” („Wolność”, a vavir tytuł da filmoskro isy „Korkoro”) Gatlif sykadzija brutalno ciro dre dui to svetytko maryben. Akcja filmoskry kerel pes dre foro pe phuvia okupowana peide Sasendyr. Claude isy sierota, saveske Sasy zamarde daden. Rakloreske isy 9 berś. Opiekineł pes iesa weterynarzo Théodore, savo isy też burmistrz dre do foro. Pomogineł jof też Romenge, save javne taborosa ke foro, a peide dava narazineł pes manusienge, save pošli ciro banges dykhen pe Romendyr. Roma, adzia syr isy iesa dre peskro zwyczaj, na kamen pes te osiedlineł pe stał. Théodore postanovineł te odstapineł iesa peskry phuv i kher pe ciro syr javena dre foro. Tykno Claude rykireł pes paś Romestytr kaj khareł pes Taloché. Rakto pryńckireł paś iesa sytr romani kultura i sojekh butedytr pes iesa joj udeł. Roma taborostyr przyłen pomoc burmistrzostyr, ale na udeł pes dava heładenge i Gestapo, peide dava manusia na kamen adoj już Romen. Roma nani przysylakirde ke dasavo dzipen dre jekh šteto,

dre phandło pher i mężczyen pes pe so dyves dre kher savo dyja iesa Théodore. Tęskninen pał frei, pał dzipen dre drom i peide dava decydynen pes kaj traden duredyr... Da poruszając dramato marybnytko nominowano isy ke Cezaro pał najfededyr gila filmowa dre 2011 berś.

Dre 2014 berś Gatlif nabasiadzia „Geronimo”, filmo fabularno saveskry akcja kerel pes pe południo Francja. Fabuła ophenel pał terni edukatorka społeczno, savi khareł pes Geronimo. Załel pes joj pomocasa phare terne manusienge, save łokhes vperen dre bare problemy. Maškry do terne manusia, savenca załel pes Geronimo isy 16-berśitko Turczynka Nil, savi hylcioł peskre bijavestytr mursiesa saves na kameł, ke andaluzyjsko Rom, savesa rakheł pes potajemnie. Dasavi zniewaga ligireł ke iesa maškry duj romane klany. Semency ła kre i terneskre vyphenen zemsta i pał saro kamen te odrakheł Nil. Łakro phuredyr pszał duminel kaj hańba dre semenca mogineł tylko te zmoreł zamaryben phenia. Maškry dava vzdiał Geronimo, savi kameł te pomogineł te załagodzieł sytuacja i te odkhareł Romendyr iesa zamarybnytko zamiary, ale na vydeł pes dava możliwo. Celo akcja dopełniono isy peide duj vavirchane styli gila: turecka i flamenco. Film dava idealnie pasyneł ke stylo savo sykadzija Gatlif dre peskry phuranedyr filmy pał tematyka romani. Nawet postaci isy podypena. Emocji i refleksji pał sveto, pał natura manusien-gry, save isy manusies syr obdykheł da filmo też isy podypen adzia syr paś vavir iesa filmy. Dre recenzji filmoskry można isy te przedel apre kaj „Geronimo” isy melancholijno mikstura, savi sykaveł celo romano stylo Gatlifoskro i sare fany iesa filmowo svetoskry powinna te obdykhen da filmo.

Kotytr filmy Gatlifoskry isy kerde dre Francja, ale phas baredyr isy khetane produkcji vavire themenca: Hiszpaniasa, Sasenca, Japoniasa, Rumuniasa, Indienca. Maškry powodo pał dava isy kwestia kaj but iesa filmy isy syr pes phenel filmy dromytko, dre save bohater traden dre sveto kaj te rodeł frejda. Peide da bersia syr tylko zacznindzia te nabasiaveł filmy celo ciro podłel pes pał vavirchane tematy, ale jekh isy zawsze podstawa: romani nacja. Dyćto isy kaj na mogineł te odmekheł „romano kino”, kaj Roma isy iesa dzi i dre siero. Peide sare ciry ophenel historii manusienge, save isy odchurdyne i saven isy problemy dzipnytko. Dre iesa scenariuszy zawsze isy manusia, save roden peskry frejda, peskro šteto dre sveto, celo ciro isy dre drom ke dova. But ważno elemento paś postaci dre iesa filmy isy gila, save sykaven vavirchane emocji bohaterengre i podkreślinen wydarzeni dre fabuła. Bersiendyr manusia pe celo sveto den iesa bary sympatia pał dava kaj sykaveł iesa dzipen Romengro, kaj załel iesa ke tajemniczo romano sveto, kaj nani dzindło kiedy przecheł te javei suno, a kiedy isy już ciacipen. „Dre mire filmy na lubinaw te kerel zoral organizacja i konstrukcja. Peide dava starynaw man te del aktorengre najbaredyr frei. Peide celo ciro phenav iesa tylko mire instrukcji. Starynaw man te dopasyneł aktoren ke postaci, save basiaven dre filmo. Isy dasave momenty kaj granza maškry basiaje postaci i aktory nasiadziłys, dre do ciro ciacipen sphandetytr pes fikcjasa. Nabasiavasys naświadoma save ustawieni isy dut, kompozycja bily, rybena...” – phendzia Gatlif dre wywiado portalske Interia. I dasavo właśnie isy iesa kino – hipnotyzując szczerociasa savi isy vthody dre bajkowo klimato, kaj Roma jekhver isy buntownicy i marzycieli, a dre vavir przypadko odmieńcy save isy odchurdyne peide społeczeństwo, ale pał saro dre sare przypadki isy dała ciekawa wizerunki.

tłum. K. Stempień

Stereotypy o Romach

romantyczny kontra negatywny

W pierwszych latach wymuszonego współistnienia, gdy posunięcia polityczno-administracyjne zdecydowały o przestrzennej bliskości Romów i nie-Romów, nabrały dużej mocy od zawsze istniejące stereotypy Roma, szczególnie te negatywne. Stereotypy o Romach funkcjonowały od zawsze. Do ich powstania przyczyniła się tajemnicza odmienność Romów, która wymykała się klasyfikacji i zrozumieniu w gadziowskich kategoriach poznania świata. Jak słusznie podkreśla Jerzy Ficowski, jeden z pierwszych romologów w Polsce, rozpowszechnione są trzy rodzaje stereotypów, zamykające Romów w bardzo wąskiej przestrzeni ckliwo-romantycznej, demonicznej i przestępczej.

Agnieszka Bieniek

Inność romantyczna była niepokojąco-fascynująca. Pobudzała wyobraźnię i inspirowała malarzy, kompozytorów i poetów. Biedny, ale szczęśliwy Rom przemierzający bezkresy dróg, wolny, roztańczony i rozśpiewany, pan własnego losu, prawie królewski i niezależny, chociaż często nędźnie ubrany, porywał swoją dumą i niezniewoloną duszą. Jego świat tak bardzo odmienny od rzeczywistości mieszczańsko-chłopskiej, którą wyznaczał etos pracy i obowiązku, wzbudzał nieznane dotąd pragnienia. Wróżące Romni o smagłej cerze i odmiennych nieeuropejskich rysach, w złotych naszyjnikach, z długimi, ciężkimi złotymi kolczykami, w barwnych długich spódnicach, wyglądały niepokojąco egzotycznie. Pociągały swoją urodą i tajemnicą, uzmysławiały niewypowiedziane tęsknoty za nieznanym, innym światem, do którego należały¹.

„Carmen” Georgesa Bizeta (1875) według noweli Prospera Merimee (1873), „Baron cygański” Johanna Straussa mł. (1885), „Miłość cygańska” Ferencza Lehara (1910), czy też

„Hrabina Marica” Imre Kalmana (1924), to przykłady muzycznych fascynacji kulturą romską lub raczej jej elementami. Również literatura i malarstwo wykorzystują wątki romskie, które skutecznie umacniają taki właśnie odrealniony i wyidealizowany, literacko-akustyczny obraz życia Romów, pełny romantycznych lub postromantycznych tęsknot. Odwołując się jedynie do literatury polskiej, należy wymienić chociaż kilka bardzo znamienitych dzieł: „Chata za wsią” J.I. Kraszewskiego, „Pan Tadeusz” i „Dziady” A. Mickiewicza, „Beniowski” J. Słowackiego. Treściowo podobne motywy romskie odnaleźć można także w malarstwie A. Kotsisa, A. Gierymskiego, W. Gersona. Jeszcze jednym przykładem głęboko zakorzonego stereotypu Roma, który łamie konwenanse i normy społeczne jest przyjęcie na przełomie XIX i XX wieku nazwy „cyganeria” przez kontestacyjne grupy artystyczne, które swoim stylem życia i sztuką nawiązywały do etosu romskiego².

Stereotyp demoniczny z kolei widzi w Romie siłę nieczystą, zło, które sobą reprezentuje. Napawa więc lękiem i prowadzi do potępienia, odrzucenia, a nawet zniszczenia, gdyż samo przebywanie z nim może być

groźne. Uzasadnieniem dla podtrzymywania stereotypu negatywnego oraz lęku, który wywoływał i pozwalał na usprawiedliwienie dla pogardy wobec Romów, są różne historie o ich pochodzeniu, szczególnie wątek biblijny. Według tego właśnie źródła jako genealogii Romów, ich praojcem jest Kain lub Cham, syn Noego. Żadna z tych postaci nie jest jednak pozytywna, bo Kain to bratobójca, a Cham szydził ze swojego ojca, gdy ten leżał upojony winem. Dodajmy także, że Cham w języku semickim oznacza kogoś ciemnego, o smagłej karnacji, opalonego, właśnie takiego jak Rom. W tym kontekście ważną rolę odgrywa także symbolika kolorów pojawiająca się w ikonografii chrześcijańskiej, która wyraźnie wartościowała jako pozytywny kolor biały, a negatywny – wywołujący lęk i zagrożenie – czarny i jego odcienie. Ponadto, przeciwstawienie światła i mroku symbolizuje odwieczną walkę dobra ze złem, Boga z szatanem, stąd ciemna karnacja Roma stała się jego stygmatem i powodowała, że kojarzono go z diabłem, zarazą, niebezpieczeństwem i wszelkim złem. Wywoływał lęk i jednocześnie nienawiść, chęć zniszczenia go, usunięcia ze wspólnej przestrzeni³. Tajemniczy był

także sam motyw rromskiej wędrówki. Romowie byli pokutnikami, grzesznikami, ludźmi napiętnowanymi, do pewnego stopnia gorszymi. Trudnili się kowalstwem, a kowali uważano za uczniów diabła.

Podobne konsekwencje rodzi drugi negatywny stereotyp Roma – przestępcy. Według niego każdy Rom jest urodzonym kryminalistą, złodziejem, przestępcą, niechlujem i obdartusem, żebrakiem, który swoim wyglądem i zachowaniem nie tylko obraża porządných obywateli, ale także zagraża bezpieczeństwu publicznemu. Zgodnie z tym stereotypem Romowie nie szanują własności prywatnej, kradną, wyłudniają, oszukują. Ten pogląd jest tak powszechny i tak głęboko zakorzeniony w społeczeństwach nie-romskich, że nie potrafią go zmienić poparte danymi statystycznymi wyniki badań naukowych nad przestępczością w grupach romskich i nie-romskich. Chociaż uzyskane dane nie wykazują różnic pod względem popełnianych wykroczeń w porównywanych grupach i przeczą obiegowym ocenom, ostatecznie stereotypy zwyciężają. Ich powszechność i niezmienność wynika z podstawowych cech stereotypów. Jako sądy wartościujące, dopuszczają one uproszczony ogląd rzeczywistości poprzez stosowanie uogólnień, stwierdzeń z kwantyfikatorem „wszyscy”, dzięki czemu w sposób nieskomplikowany porządkują otaczający świat w przejrzystych, chociaż nie zawsze do końca prawdziwych, kategoriach binarnych. Z drugiej strony, jak zawsze w każdym stereotypie, także w tym negatywnym, jest pewne ziarno prawdy. Kodeks postępowania rromskiego cechuje się swego rodzaju elastycznością, a jego zasady zostawiają duże pole do interpretacji, która wykorzystywana jest najczęściej na korzyść członków tej społeczności, przy czym nie jest to traktowane jako zachowanie negatywne, a raczej godne pozazdroszczenia posiadania umiejętności sprytu i pewnej przebiegłości, która spotyka się z powszechną aprobatą współziomków. Wpisuje się to także w szerszą rromską koncepcję etosu pracy, który tworzony jest w silnej opozycji do wartości wypoczynku i zabawy, a opiera się

na czysto hedonistycznej zasadzie poszukiwania niewymagających zajęć i unikania prac niosących ze sobą zagrożenie skalaniem lub uniemożliwiających zachowanie mobilności i niezależności⁴.

Legendarium rromskie zawiera także legendę, która niejako sankcjonuje karygodne w odczuciu nie-Romów zachowania Romów. Legenda ta, rozpowszechniona przede wszystkim we Francji mówi, że Romowie mogą kraść, ale nie więcej niż równowartość 5 sous dziennie. Jest to nagroda jaką otrzymali od pana Boga za uratowanie Dzieciątka. Otóż, gdy św. Rodzina uciekała przed rzymskimi żołnierzami, napotkała Romni i poprosiła ją, aby ukryła dzieciątka przed prześladowcami. Romni ukryła je w worku, a gdy zatrzymał ją strażnik, odparła, że w worku niesie najpiękniejsze na świecie dziecko. Żołnierz myśląc, że to żart, pozwolił wszystkim podróżować dalej. Niestety, jest to tylko legenda, a i sami Romowie często się do niej nie stosują⁵.

Stereotyp negatywny, wzbudzający lęk, ale także pogardę, usprawiedliwiał traktowanie Romów jako ludzi gorszych, których można było prześladować, odbierać prawa, bezkarnie karać, redukować do roli niewolników, sprzedawać, a nawet zabijać podczas polowania, jak dziką zwierzynę. Należy przy tym podkreślić, że Polska okazała się krajem Romom bardziej przyjaznym i tolerancyjnym niż inne kraje europejskie, np. Niemcy, czy Rumunia, gdzie Romów do połowy XIX wieku traktowano jak niewolników, jako inwentarz żywy, który darowano, zapisywano w testamentach lub licytowano na jarmarkach. Nawet jednak w Polsce, od połowy XVI wieku zanotowano przejawy negatywnych zachowań wobec Romów, które później się nasilały. Ich obcość językowa, kulturowa, rasowa stały się ich stygmatem, swojego rodzaju piętnem. Ponadto, w stosunku do innych mniejszości zamieszkujących Polskę, Romowie zawsze byli bardziej widoczni jako „inni”, jako „obcy”. Wyróżniają się ze społeczeństwa, gdyż zdradza ich ciemna karnacja, a przede wszystkim egzotyczne rysy twarzy, niespotykane wśród Słowian. Ponadto wierni

swojej tradycji i jakby odporni na obowiązującą modę, inaczej się ubierają – są kolorowi i potyskujący. Wykonywane przez nich zawody także pełniły funkcje odróżniającą⁶.

W konsekwencji, więcej cech różniło i nadal różni Romów niż upodabnia do mieszkańców krajów, które przemierzali. Ich inność prowadzi, tak jak w przeszłości, do marginalizacji, przepędzania z miejsca na miejsce. Można zaryzykować twierdzenie, że często nieznani obcy są mniej obciążeni negatywnymi stereotypami i łatwiej jest im znaleźć miejsce w nowym środowisku niż Romom. Paradoksalnie, rromska inność, częściowo znana, ale także częściowo nieznaną, widziana często jako fascynacja stylem życia tej grupy etnicznej, działała ostatecznie zawsze przeciw Romom. Rom jest znany tylko w pewnych kategoriach, np. etniczności, biedzie, bezrobociu, przestępczości, degenerujących warunków życia, które funkcjonują jako dominujące cechy opisujące. Brak wzajemnej wiedzy prowadzi do błędnych, jakże często krzywdzących interpretacji, uproszczonych i fałszywych atrybucji, etnocentrycznych sądów, od których tak blisko do uprzedzeń, pogardy, negatywnego wartościowania. W relacjach między gadziami a Romami uprzedzenia zaczęły często działać jako samospełniająca się przepowiednia, Romowie w wielu przypadkach stają się takimi, jakimi chcemy ich widzieć. Oni sami także ciągle jeszcze zbyt rzadko ułatwiają kontakty i podejmują wystarczająco duży wysiłek aby istniejące stereotypy zmienić. Żyjąc na uboczu rzadko chętnie i z własnej inicjatywy uczestniczą w pracach na rzecz społeczności, której stali się częścią. Z drugiej strony, tylko dzięki wierności swojej kulturze przetrwali przez wieki i zachowali swoją odrębną tożsamość.

¹ A. Lubecka, *Bergitka Roma, Tożsamość kulturowa*, Kraków 2005, W: Księgarnia Akademicka, s. 60-61.

² Tamże, s. 62.

³ Tamże.

⁴ Tamże, s. 63-64.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, s. 66-66.

Stereotypy Romendyr

romantyczno kontra negatywno

Hyria stereotypy pał Romendyr save isys syr tylko manusia rypyren, baryne dre zor szczególnie syges syr tylko vagestyr Roma i Gadzie zacznindłe te dzi-
dzioł pasie pestyr, pełde decyzji polityczno-administracyjna. Manusia vydu-
mindłe hyria stereotypy pał Romendyr pełde dava kaj halonys Romen. Romani nacja isys
fenge za zorałes vavirćhani łendyr, na halonys łengre tradycji i obyczaji, systemo wartości,
poddziapen ke dzipen i sveto. Manusienge na udyja pes da tajemniczo nacja, a so manu-
sia soś na halon i na dzinen, to dophenen peske dre do śteto so kamen. Adzia zacznindzia
pes bango dykhipen i stereotypy. Jerzy Ficowski, jekhto romologo dre Polska, phenelys
kaj isy tryn rodzaji stereotypy pe Romendyr: romantyczno, demoniczno i przestępczo.

Vavirćhanipen ro-
mantyczno isys
manusienge zo-
rałes fascynująco.
Pobudzinelys wy-
obraźnia i inspi-
nelys artysten: malarzen, kompozyto-
ren i poeten. Ciororo, ale frejdało Rom
dzido dre drom, pe frei, bagipnytko
i khelibnytko, korkoro peske raj, pra-
wie syr khinigo nazależno nikonestyr,
choćaż często dre poreskirde fliki,
imponinelys peskre dumasa i naznie-
wolone duszasa. Łeskro dzipen i sveto
isys adzia zorałes vavirćchano ciaciune
dziipnatyr dre foria i gava, kaj najzora-
łedyr isys etoso pał buty i obowiązki,
kaj pełde dova wzbudzinelys nadzin-
dłe ke do ciro neve pragnieni. Manu-
sia dykhenys pe Romnia save čhuve-
nys fody, kaj isy ten kali ciemno cypa
i vavirćchane muja – naeuropejska rysy,
dre sovnakune kolii, bare cieniencja,
dre długa podzi – i dava saro vydelys
pes fenge napokojąco egzotycznie.
Pełde łengro siukaryben i tajemnica,
romano sveto napryńkirdo vavire
manusienge isys fenge jeszcze zorałe-
dyr ciekawo.

„Carmen” kaj kerdzia Georges Bi-
zet (1875) pał nowela savi čhindzia
Prosper Merimee (1873), „Barono
cygańsko” kaj kerdzia Johann Strauss

(1885), „Kamlipen cygańsko” kaj ker-
dzia Ferenc Lehar (1910), czy „Hrabi-
na Marica” kaj kerdzia Imre Kalman
(1924), dava isy tylko varykicy przykła-
dy pał muzyczno fascynacja romane
kulturasa, albo łakre elementenca. Dre
literatura i malarstwo też wykorzystana
isys romane wątki, save skutecznie
keren zorałedyr dasavo własnje nacia-
ciuno i wyidealizowano literacko-mu-
zyczno wizerunko romane dziipnaskro,
dre savo isy pherdo romantyczna ko-
tyra. So dział tylko pał literatura pol-
sko, to trzeba adaj te rypyreł varykicy
bare dzieły, adzia syr „Kher pał gav”
kaj čhindzia Józef Ignacy Kraszewski,
„Pan Tadeusz” i „Dziady” save čhin-
dzia Adam Mickiewicz, „Beniowski”
kaj čhindzia Juliusz Słowacki. Podypen
motywy romane można te rakheł też
dre malarstwo savo kerenys Aleksan-
der Kotsis, Aleksander Gierymski,
Wojciech Gerson. Jeszcze jekh zorało
przykłado pał hor zakorzeniono ste-
reotypo pał Romendyr, save phagiren
konwenansy i normy społeczna, isy
dova kaj pe przedziapen XIX i XX cen-
turo przylino isys kharyben „cygane-
ria” pełde naktóra grupy artystyczna,
save peskre stylosa pe dzipen i sztuka-
sa nawiązynenys ke etoso romano.

Stereotypo demoniczno dykheł
dre Romendyr zor naczysto, hyria,

savo reprezentynen pesa. Kereł dar
i ligireł ke potępienio, ke odćhurdy-
pen, a nawet ke zniszczenio, pełde
dova kaj samo łengry obecność mogi-
neł te javeł groźno. Uzasadnienie peł-
de savo podrykirdo isys da negatywno
stereotypo i dar savo jandelys, pełde
savo isys usprawiedliwiono pogarda
pe Romendyr, isys vavirćchane historii
pał poddziapen Romengro, a najbu-
tedyr wątko biblijno. Dava źródło pał
genealogia Romengry podeł kaj łen-
gro dat isy Kain, albo Cham, čhave No-
eskre. Ani jekh, ani vavir postać nani
jednak pozytywno, bo Kain zamardzia
peskre pszałes, a Cham vysałys peskre
dadestyr, syr dova pašto isys syr maci-
ja pošli moł. Trzeba paś dava też te do-
deł kaj Cham dre čhib semicko khareł
kones pał ciemno karnacja, obhaćkir-
do pe kham, adzia syr Rom. Dre dava
konteksto ważno isy też symbolika pał
kolory savi isy dre ikonografia chrze-
ścijańsko, kaj wyraźnie isy sykado
wartość kaj isy pozytywno koloro par-
no, a negatywno koloro kało i łeskre
odcieni, savo jandel dar i zagrożenio.
Dzindłto isy też przecież kaj dut i mro-
ko symbolizynen sareciytko maryben
małskre łacho i hyria, Devel i beng,
dołestyr ciemno karnacja ke Roma
čhija łengro stygmato i kerełys adzia
kaj kojarzyna isys hyria manusiesa,

zarazasa, bibahciasa i saresa so hyria. Roma wywołylenys dar ke manusia i dre do samo ciro nienawiść, zamiaro kaj te zniszczyneł ten, te vyczurdeł ten khetane štetostyr. Tajemniczo isys teź motywo pał romano dziplen dre drom. Podełys pes kaj Roma isys pokutniki, grzeszniki, manusia napiętnowana, ke pewno stopnio gorsiedyr. Załenys pes kowalstwosa, a pe kowalendyr phenełys pes kaj sykłon bengestyr.

Podypen konsekwencji jandet dujto negatywno stereotypo pał Romendyr – przestępca. Według da stereotypo sare Roma syr już javen pe sveto isy kryminalisty, ciora, przestępcy, niechluj, mełate, żebraki, save dołesa syr vydychon i peskre zachowaniosa na tylko obrazinen normalne obywatelen, ale teź isy zagrożenio dre publiczno bezpieczeństwo. Duredyr stereotypo dava phenet kaj Roma na szaninen własność prywatno, cioren, wyludżinen, hohaven. Dava pogląd isy adzia rozbariakirdo i adzia zorałes zakorzeniono dre społeczeństwy ke vavir manusia, kaj na den rada dava te sparuveł dany statystyczna i wyniki badani syklakirde pał przestępczość dre grupy romane i ke vavir manusia. Chociaż dany doła na sykaven różnicy pał względó wykroczeni dre porównywana grupy i zaprzeczynen da hyria opinia, to i adzia da negatywno stereotypo vykhełet i manusia adzia duminen pał Romendyr. Ale właśnie adzia działynen stereotypy, łengre podstawowa cechy isy kaj isy zorałes rozbariakirde i pharo ten te sparuveł. Można te phenet kaj isy dava za prosto opinia pał dziplen, uogólniono pe sarendyr. Pełde dava stereotypy naskomplikowanie kharen dova so keret pes pe sveto, ale często isy dava hohane opinii. Vavire rygaty phenet pes kaj dre sare stereotypy isy savoś tykno ciacipen.

Naktóra manusia paś rakiryben pe da temato przyrpyren jekh legenda, savi według łendyr sykaveł karyk lija pes pheniben kaj Roma isy ciora i savi ten dre dava kuty usprawiedlineł. Legenda daja dzindli isy mišto najbutedyr dre Francja i phenet kaj Romenge frei isy te cioreł, ale na butedyr syr 5 sous pe dyves. Isy dava nagroda savi dorestle Devłestyr pał dova kaj uratyndle Devłores. Syr Maryja i Józef tykne Jezusosa hylcionys gił rzymska żołnierz, raktłr Romnia i pomangdle ła kaj ugaruveł čhavořes gił prześladowcy.

” *Stereotypo negatywno, savo wzbudżineł dre manusiendyr na tylko dar, ale i pogarda, usprawiedlinełys hyria traktowanie Romen, syr gorsiedyr manusien, saven isy frei te prześladyneł, te odleł łenge łengre ciacipena, bycheskro te karyneł, te keret łendyr niewolnikien, te bikineł, a nawet te zamareł dre polowanie adzia syr janvaren.*

Romni garudzia tyknes dre gono, a syr zarykirdzia ła strażniko, phendzia kaj dre gono ligireł najsiukaredyr čhavores pe sveto. Żołnierz podumindzia kaj dava isy żarto i mekcia ła kaj te dział duredyr. Nastety dava isy tylko legenda, a syr phenen naktóra manusia Roma często na stosynen pes ke dova so joj phenet.

Stereotypo negatywno, savo wzbudżineł dre manusiendyr na tylko dar, ale i pogarda, usprawiedlinełys hyria traktowanie Romen, syr gorsiedyr manusien, saven isy frei te prześladyneł, te odleł łenge łengre ciacipena, bycheskro te karyneł, te keret łendyr niewolnikien, te bikineł, a nawet te zamareł dre polowanie adzia syr janvaren. Trzeba adaj te podkreślić kaj Polska okazyndzia pes kaj isy them butedyr przykerdo i tolerancyjno Romenge syr vavir thema dre Europa, pał przykład Sasy czy Rumunia, kaj ke phaś XIX centuro Roma isys traktowana syr niewolniki, syr janvara, save przedziynys vastendyr ke vavir vašta, začhindle isys dre testamenty syr spadko, albo isys licytacji pał kiniben ten pe jarmarki. Ale jednak nawet i dre Polska phaś XVI centurostyr zadziynys przypadki pał prześladowani Romen, save pošli bersia isys sojekh zorałedyr. Łengry obcość dre čhib, kulturowo i rasowo isys łengro stygmato. Tym bardziej kaj dre porównanio ke vavir tyknedyr nacji save bešte isys dre Polska Roma zawsze isys butedyr dyćle kaj isy vavir, kaj isy obca. Wyróżninen pes jone dre społeczeństwo pełde ciemno karnacja, egzotyczna rysy pe muj, naspotykana ke Słowiany. Isy wierna peskre tradycjake i odporna pe moda, vavirčhanes pes ryven. Łengre zawody bucitka teź ten zawsze odróżninenys vavirendyr.

Konsekwencja isy dasavi kaj butedyr cechy różninenys Romen i celo ciro różninen syr isy podypen ke vavir manusia save isy i isy bešte dre the-

ma kaj javenys Roma. Łengro vavirčhanipen, adzia syr i vagestyr, kana teź ligireł ke marginalizacja i ke dova kaj vytradeł pes ten štetostyr ke vavir šteto. Można nawet te phenet kaj często ciaciunes nadzindłe obca manusia nani adzia obrakirde hyria stereotypenca i łokhedyr isy łenge te rakheł šteto dre nevo środowisko syr Romenge. Paradokso isy dasavo kaj vavirčhanipen Romengro, dre kotyr dzindło, ale teź dre kotyr nadzindło, dyktło często syr fascynacja łengre stylosa pe dziplen, zawsze ostatecznie działynenys przeciwko Romendyr. Rom isy dzindło tylko dre pewna kategorii, pał przykład pał etniczno ciorypyen, bybuciakro, przestępczość, degeneracyjna warunki dziptynka – dava sar o funkcjonineł zorałes dre dumanio vavirer manusiengro pał podstawowa cechy Romengre. Dova kaj nani wzajemno dzinipen ligireł ke błędna, często zorałes dukhane interpretacji, uproszczona i hohane opinii, osady cele tyknedyr etnikani pe podstawa vavirčhane jekhune przypadki, a doryk już blisko isy ke pogarda, ke uprzedzeni, ke pheniben kaj dava isy gorsiedyr manusia. Dre relacji maškře Roma i vavir manusia uprzedzeni od-maren pes but zorałes dre so duj ryga. Naktóra poden przykłady kaj Roma w końcu sykaven pes adzia syr vavir manusia ten dykhen kaj isy. Phenen kaj Roma celo ciro jeszcze na keren adzia kaj kontakto łenca te javet łokho i kaj za kuty starynen pes kaj te sparuveł hyria stereotypy pał łendyr. Syr dzide isy rygaty, to rzadko chętnie i korkore pestyr vdzian dre saveš inicjatywy dre społeczeństwo, dre savo isy przecieź maškirał łengro kotyr. Vavire rygaty, tylko pełde wierność peskre kulturake przegene pełde century i zarykirde peskry romani tożsamość.

tłum. K. Stempień

OCHRONA PRAW MNIEJSZOŚCI ROMSKIEJ W ŚWIELE EUROPEJSKICH STANDARDÓW OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

Mgr inż. Mirosław Kałużny
(doktorant UJK, Kielce)

I. WSTĘP

1. Ogólna charakterystyka prawna mniejszości romskiej

Mniejszość narodowa to określona grupa ludzi innej narodowości, która zamieszkuje na stałe na terytorium danego państwa. Różnicą między obywatelem kraju a obywatelem mniejszości narodowej, etnicznej jest posiadanie odrębnych cech, takich jak: religia, język, kultura, obyczaje, zwyczaje, tożsamość kulturowa, świadomość społeczna odmienna od innych.

„Wszystkie państwa narodowościowe mają swoje mniejszości narodowe i etniczne”¹. Stworzenie tożsamości kulturowej przez mniejszości określa „ich peryferyjność, zarówno w sensie kulturowym, jak i polityczno-państwowym”².

Po zakończeniu I wojny światowej kraje europejskie, w tym Polska, zostały zobowiązane przez Traktat Wersalski do ochrony praw mniejszości narodowych, wraz z zamieszkałymi na danym terytorium grupami mniejszościowymi, co „stało się warunkiem przystąpienia do Ligi Narodów”³.

Jednym z pierwszych dokumentów z początku XX w. mówiącym o mniejszości narodowej był „Mały Traktat Wersalski z 28 czerwca 1919 r. o mniejszości narodowej”⁴. Art. 2 tego traktatu stwierdzał, że „nadano prawa wszystkim mieszkańcom bez różnicy urodzenia, narodowości, języka, rasy czy religii do zupełnej i całkowitej ochrony życia i wolności”⁵.

W latach 1918-1939 stworzono określone zasady ochrony mniejszości, które zakazywały dyskryminacji, ale uprawniały do tworzenia organizacji, stowarzyszeń i fundacji skupiającej społeczność romską, która mogła wносить petycje „do organów Ligi Narodów oraz do Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej w Hadze”⁶. „Na terenie powojennej Europy nie wykształcił się jednak system zbiorowej ochrony mniejszości narodowych”⁷.

Po zakończeniu II wojny światowej ustanowiono pierwszy system ochrony praw człowieka działający przy Organizacji Narodów Zjednoczonych. Powołana w 1946 r. Komisja Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych określiła podstawowe zasady, które zostały przyjęte – jako rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych w dniu 10 grudnia 1948 r. – w formie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

Przepisy prawne dotyczące mniejszości narodowej znalazły się w postanowieniach Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (1966), Konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966), Konwencji Przeciwko Dyskryminacji w Dziedzinie Oświaty UNESCO⁸ (1960), Konwencji Praw Dziecka (1989), Deklaracji Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie osób należących do mniejszości narodowych, religijnych i etnicznych czy językowych (1992).

Na straży przestrzegania praw mniejszościowych w systemie Organizacji Narodów Zjednoczonych stoją:

1. Komitet Praw Człowieka,
2. Podkomisja do spraw Zapobiegania Dyskryminacji i Ochrony Mniejszości,
3. Urząd Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Praw Człowieka.

„Dokument Kopenhaski z 1990 r. rozpoczął proces wzmacniania praw mniejszości w państwach europejskich”⁹.

Romowie nie byli grupami zaliczani do mniejszości etnicznych w Polsce, ponieważ proces asymilacji i świadomości w kierunku polskości był bardzo wysoko rozwinięty. Zdarzały się jednak przypadki „odrębności budowanej na fundamentach odmienności religijnej i szerzej – kulturowej”¹⁰.

W 1957 roku została powołana Komisja do spraw Mniejszości Narodowych przez Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. W skład komisji wchodził działacz władz partyjnych i pracownicy resortu MSW, oraz członko-

wie organizacji i stowarzyszeń mniejszości narodowych, „na powstanie których wówczas zezwolono”¹¹.

Podstawą prawną była Konstytucja PRL z 1952 roku, w której nie było mowy o „kwestii wprost odnoszących się do mniejszości narodowych”¹².

„Określała jedynie ochronę wszystkich obywateli i osób należących do mniejszości”¹³.

Władze państwowe Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uznawały zasadę niedyskryminacji narodowościowej, ale działalność kulturalna, społeczna poddawana była „zaostrej kontroli i cenzurze ze strony funkcjonariuszy MSW”¹⁴.

Rozwój działalności kulturalnych organizacji mniejszości narodowych miał „status marginalnych „nisz etnograficznych” na tle kultury polskiej”¹⁵. W sprawie równości zasad i praworządności w życiu publicznym było „[...] oczywiste, że i mniejszości jako obywatele państwa polskiego miały korzystać na wprowadzeniu tych zasad”¹⁶.

Mniejszość narodowa i etniczna to społeczność składająca się z obywateli jednego państwa. „Za mniejszość narodową uznaje się grupę, która utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie, a za mniejszość etniczną – grupę nieutożsamiającą się z takim narodem. Zgodnie z przyjętymi kryteriami, ustawa wymienia mniejszość narodową i etniczną”¹⁷. Przykładem etnicznej grupy mniejszości narodowej są właśnie Romowie.

Mówiąc o prawach człowieka mamy do czynienia z systemem regulacji prawa międzynarodowego i prawa wspólnotowego.

Dzięki instytucjom i organizacjom międzynarodowym wiadomo, że w życiu społecznym, gospodarczym czy politycznym niektórych państw dochodziło do naruszenia praw człowieka przez panujące rządy.

W dniu 16 grudnia 1966 r. Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów

Zjednoczonych uchwaliło Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka. Zgodnie z prawem międzynarodowym, nie ma między ludźmi żadnych różnic pod względem: rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, przekonania, obyczajów, tradycji, kultury, poglądów politycznych, pochodzenia narodowego, etnicznego, społecznego, narodowości, wieku, stanu cywilnego, stanowiska, pozycji społecznej czy majątku. Każdy człowiek jest równy i ma pełne prawo do wszystkiego na równi z innymi. Człowiek posiada prawa i obowiązki, których musi przestrzegać. Prawo międzynarodowe ma zastosowanie do wszystkich ludzi i społeczeństw w skali całego świata.

W Organizacji Narodów Zjednoczonych, w systemie międzynarodowym ochrona praw człowieka i podstawowych wolności rozróżnia dwa rodzaje reżimów prawnych dotyczących ochrony migrantów:

- reżim konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy;
- reżim konwencji dotyczącej migrantów – Konwencji „o ochronie praw wszystkich pracowników migracyjnych i ich rodzin przygotowanej pod egidą Zgromadzenia Ogólnego w uchwalonej w 1990 r.”¹⁸

II. SYTUACJA PRAWNA MNIEJSZOŚCI ROMSKIEJ W EUROPIE

1. Rada Europy

Rada Europy jest międzynarodowym organem posiadającym mandat do obrony praw człowieka, demokracji i prawa, a także dostarczającym wielu ważnych postanowień prawnych w tej dziedzinie. „Rada Europy jako organizacja międzynarodowa kreująca i oddziaływująca na implementację standardów ekonomicznych”¹⁹. Cechą Rady Europy jest jednak to, że istotną rolę odgrywają w niej również instrumenty tzw. miękkiego prawa (*soft law*). Chodzi tu w szczególności o zalecenia Komitetu Ministrów adresowane do państw członkowskich²⁰. Przepisy prawne obowiązują w 46 państwach członkowskich Rady Europy.

Najważniejsze postanowienia Rady Europy:

1. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Europejska Konwencja Praw Człowieka gwarantuje prawa człowieka i obywatela. Z kolei Europejska Karta Socjalna dotyczy socjalnych i ekonomicznych praw człowieka. Rada Europy zauważa, że Konwencja obejmuje także ochronę praw mniejszości, w przypadku łamania praw „może być zgłaszane indywidualnie lub zbiorowo przez osoby należące do mniejszości narodowych”²¹.

2. Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych. Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych (FCNM) jest prawnie wiążącym wielostronnym dokumentem podpisanym przez Radę Europy w 1995 r. (obowiązuje od lutego 1998 r.). Jej celem jest ochrona praw osób należących do mniejszości narodowych żyjących w państwach członkowskich. Sygnatariusze FCNM, będący członkami Rady Europy i Unii Europejskiej, mają obowiązek dbać o respektowanie równości osób należących do mniejszości we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego, społecznego, politycznego i kulturalnego, a także pomagać w tworzeniu warunków, które pozwoliłyby im wyrażać, zachować oraz rozwijać własną kulturę i tożsamość. W czerwcu 2006 r. dokument ten ratyfikowało 38 z 46 państw członkowskich. Cztery kraje (Belgia, Grecja, Islandia i Luksemburg) podpisały Konwencję, ale jej nie ratyfikowały; cztery kolejne (Austria, Francja, Monako, Turcja) nie podpisały Konwencji.

Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych ma za zadanie monitorować i implementować podstawowe zasady określone w tym dokumencie, głównie w krajach ubiegających się o członkostwo w Unii Europejskiej. Proces kontroli rozpoczął się w 1999 r. Państwa członkowskie miały wówczas przedstawić Komitetowi Ministrów Rady Europy pierwsze raporty krajowe. Od tego czasu utworzono Komitet Doradczy ds. Wdrażania Ramowej Konwencji o Ochronie Mniejszości (FCNM) w celu oceny dokładności działań podejmowanych przez państwa członkowskie oraz implementowanie w życie zasad zawartych w FCNM. Funkcją Komitetu Doradczego jest przedkładanie poszczególnym państwom próśb o dodatkowe informacje oraz o odbywanie spotkań z przedstawicielami rządu, parlamentarzystami, mniejszościami narodowymi i etnicznymi, organizacjami pozarządowymi, rzecznikami praw obywatelskich, instytucjami państwowymi ds. promocji i ochrony praw człowieka itd. Raporty Komitetu Doradczego są publikowane i przesyłane poszczególnym państwom w celu ustosunkowania się, pisemnej opinii i akceptacji.

Wszystkie opinie i notatki urzędowe Komitetu Doradczego są przedstawiane Komitetowi Ministrów, który wydaje rezolucje jako podstawę prawną dla danej państwa lub państw-stron Konwencji.

Konwencja Ramowa z całą pewnością była istotnym przełomem w dziedzinie ochrony praw mniejszości. Występują jednak negatywne strony wdrażania i monitorowania systemów prawnych

w kwestii praw mniejszości na szczeblu krajowym. Zalicza się do nich:

1. Brak tolerancji i akceptacji mniejszości narodowych i etnicznych. Dokumenty nie posiadają żadnych wyjaśnień pojęciowych z zakresu mniejszości, nie ma definicji, która akceptowana byłaby przez wszystkie państwa Rady Europy. Każdy kraj interpretuje według własnej woli, które mniejszości na ich terytorium objęte są przepisami Konwencji, mimo że Komitet Doradczy apeluje o respektowanie prawa w procesie wdrażania FCNM. Pojawiają się często sygnały o dyskryminacji w sprawach kulturalno-społecznych mniejszości narodowych i etnicznych jako jednostek kulturowych, które są jawnie ignorowane przez wiele państw-sygnatariuszy. Dla przykładu:

- Romowie w Danii nie mają specjalnego statusu prawnego;
- władze Czech nie dostrzegły odmiennej tożsamości Morawian i Ślązaków. Zostali oni zarejestrowani jako jedna społeczność w spisie ludności w 1999 r., nie uznano ich za odrębną mniejszość narodową, która jest chroniona odpowiednimi prawami;
- Francja odmawia uznania jakiegokolwiek mniejszości narodowej chronionej przez prawo, ignoruje obecność Basków, Bretończyków, Korsykańczyków i Romów.

2. Problemy legislacyjne z monitorowaniem procesu wdrażania FCNM na szczeblu krajowym. Konwencja ma charakter ramowy i wyznacza szeroki zakres zasad. Interpretacja standardów oraz określenie priorytetów pozostawione jest w gestii poszczególnych państw.

Państwa-strony Konwencji mogą uznać za priorytet naukę języka, natomiast strona zainteresowana może być przeciwnego zdania. Implementacja musi przejść przez legislację krajową, w związku z czym jest elementem trudnym do monitorowania z zewnątrz.

Nowo przyjęci członkowie z byłych państw socjalistycznych mają odmienne zdanie co do mniejszości narodowych w życiu politycznym, gospodarczym, społecznym czy publicznym. Występują na przykład różnice w traktowaniu grup narodowych czy etnicznych w poszczególnych regionach kraju, brak pomocy ze strony organów władzy publicznej, itd. Z raportów poszczególnych państw można wywnioskować, że są zauważalne różnice w interpretowaniu mniejszości i określaniu priorytetów.

W raportach dostrzegamy priorytety dotyczące globalnych interesów narodowych. Przykładami mogą być pozornie mało istotne kwestie:

1. Skłonność do przykładania szczególnej wagi do bieżących problemów politycznych, przy niewielkim uwzględ-

nieniu rzeczywistych interesów i potrzeb grup mniejszościowych (np. dwujęzyczne drogowskazy na osiedlach mieszkaniowych).

2. Większość państw ma tendencję do używania pojęć typu „międzynarodowe standardy”, „standardy europejskie”, aby podnieść międzynarodową reputację lokalnej legislacji danego państwa. Jest to bezpodstawne promowanie państwa kosztem mniejszości.

3. Dominacja indywidualnej ochrony mniejszości nad ochroną zbiorowej tożsamości (w przypadku dużych grup).

„[...] wnioskowanie do Komitetu Ministrów o podjęciu sankcji w stosunku do państwa niewywiązującego się ze zobowiązań członkowskich – zawieszenia członkostwa, a nawet pozbawienia państwa członkostwa w RE”²².

Najważniejszym aspektem jest poczucie i potrzeba zbiorowej tożsamości osób i grup społecznych w tzw. nowych państwach UE. Głównym problemem związanym z wprowadzeniem w życie i monitorowaniem efektywności zasad Konwencji Ramowej wydaje się być wzrastające tempo i zakres migracji międzynarodowej. Wiele z osób migrujących nie osiągnie indywidualnej tożsamości w miejsce tożsamości grupowej. Istotnym elementem w Konwencji Ramowej jest także większa ochrona indywidualnych członków mniejszości niż grup. Przykładami są losy uchodźców z Bośni w Słowenii, Romów migrujących z Czech do Kanady i z Węgier do Szwecji.

„Perłą w koronie”²³ systemu „konwencyjnego” określana bywa Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (zwana: Europejską Konwencją Praw Człowieka)²⁴, „otwarta do podpisu 4 listopada 1950 r. (weszła w życie 3 września 1953 r.), na straży której stoi Europejski Trybunał Praw Człowieka”²⁵. Wyrok Trybunału jest ostatecznym werdyktem, „istotnym mechanizmem konkretyzacji i rozwoju standardów demokratycznych”²⁶.

Zgodnie z etycznymi normami w Radzie Europy działa na wysokim poziomie „system kreowania standardów demokratycznych i oddziaływania na ich implementację przez państwa członkowskie”²⁷.

Bardzo ważnym aspektem funkcjonowania jest sposób i tryb, w którym „następuje implementacja tych standardów”²⁸. Rada Europy jest międzynarodową organizacją, zajmującą się ochroną praw człowieka, rozwojem demokracji i prawa, w której bycie członkiem nie jest wolą „zainteresowanych państw, lecz wiąże się ze spełnieniem pewnych wymogów wynikających z jej systemu

aksjologicznego”²⁹. Jest ona mechanizmem służącym do badania, czy państwo członkowskie wywiązuje się z tych zobowiązań³⁰.

Utworzenie organu przyczyniło się do zmniejszenia problemów oraz do usprawnienia mechanizmu, co ma wymiar w terminowym wydawaniu „wyroków Trybunału przez państwa członkowskie”³¹.

Pod względem ochrony praw obywateli i podstawowych wolności znaczącą kwestią było „powołanie Komisarza Praw Człowieka Rady Europy”³².

Istotnym dorobkiem Rady Europy jest proces demokratyzacji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej nie tylko pod względem ochrony praw człowieka, ale pod względem „instytucji składających się na demokratyczny system ustrojowy”³³.

Prawa człowieka chronione są odpowiednimi postanowieniami i rozporządzeniami ustanawianymi przez Europejskie Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii, w ścisłej współpracy między Centrum a Radą Europy, które przedstawiają odpowiednie procedury implementacji w życie systemów prawa w rozwijaniu i konsolidacji demokracji oraz poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności”³⁴.

¹ B. Nikiforova, *Narodowe tożsamości wobec integracji europejskiej*; [w:] *Pogranicza i multikulturalizm w warunkach Unii Europejskiej*, K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), t. I, Wyd. Uniwersyteckie, Białystok 2004, s. 185.

² K. Krzysztofek, A. Sadowski (red.), *Pogranicza i multikulturalizm ...*, s. 165.

³ J. Plewko, *Mniejszości narodowe w wymiarze lokalnym*, Wyd. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2009, s. 39-40.

⁴ J. Sandorski, *Polska mniejszość narodowa w Niemczech w świetle prawa międzynarodowego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Wyd. UAM, Poznań 2010, z. 2, s. 92.

⁵ Tamże s. 92.

⁶ J. Plewko, *Mniejszości narodowe w wymiarze ...*, s. 40.

⁷ G. Janusz, *Zagadnienia teorii i praktyki grup etnicznych*, Wyd. UMCS, Lublin 1993, s. 57.

⁸ UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury; łac. *unesco* – łączące się w jedno) – organizacja wyspecjalizowana ONZ, której podstawowym celem jest wspieranie współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury, sztuki i nauki, a także wzbudzanie szacunku dla praw człowieka,

bez względu na kolor skóry, status społeczny i religię. Siedziba UNESCO mieści się przy Place de Fontenay 7/9 w 7. dzielnicy Paryża. Program działalności tej organizacji obejmuje dwa zasadnicze działy: 1) działanie na rzecz rozwoju nauki i kultury, 2) udzielanie pomocy materialnej, technicznej i kadrowej w organizowaniu oświaty;

⁹ Dokument Kopenhaski (Document of the Copenhagen meeting of the Conference on the Human Dimension of the OSCE, Copenhagen, 29 June 1990) przyjęły państwa Europy Środkowo-Wschodniej, które zobowiązały się do przestrzegania prawa człowieka, w tym praw mniejszości, zgodnie z zasadami demokracji parlamentarnych;

¹⁰ J. Plewko, *Mniejszości narodowe w wymiarze ...*, s. 20.

¹¹ J. Wrona, *Mniejszości narodowe w polityce PZPR (1949-1989)*, Wyd. UMCS, Lublin 2002, s. 247-248.

¹² J. Plewko, *Mniejszości narodowe w wymiarze ...*, s. 28.

¹³ S. Łodziński, *Przekroczyć własny cień. Prawne, instytucjonalne oraz społeczne aspekty polityki państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w latach 1989-1997*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 1998; [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce. Praktyka po 1989 roku*, B. Berdychowska (red.), Wyd. Sejmowe, Warszawa 1998, s. 30.

¹⁴ J. Syrnok, *Przedmowa*; [w:] *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowej i etnicznej oraz cudzoziemców*, Studia, J. Syrnok (red.), Wyd. Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2009, s. 8-9.

¹⁵ Por. L. M. Nijakowski, S. Łodziński (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator*, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2003, s. 124.

¹⁶ T. Szczepański, *Mniejszości narodowe w myśli politycznej opozycji polskiej w latach 1980-1989*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 38; [w:] *Mniejszości narodowe w wymiarze ...*, J. Plewko, s. 33.

¹⁷ J. Plewko, *Mniejszości narodowe w wymiarze ...*, s. 34.

¹⁸ T. Gadkowski, *Problematyka ochrony migrantów w międzynarodowym prawie praw człowieka*; [w:] *Obrazy migracji*, K. Il-ski (red.), Wyd. Instytut Nauk Historii UAM, Poznań 2010, s. 12.

¹⁹ I. Wrońska, *Konwencja Ramowa Rady Europy o Ochronie Mniejszości Narodowych a system ochrony mniejszości kulturowo-etnicznych w Kanadzie*, s. 442-456; [w:] *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*, J. Jaskiernia (red.), Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 32-50.

²⁰ Tamże, s. 35.

²¹ Tamże, s. 35.

²² J. Jaskiernia, *Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy*, Wyd. Biuro Informacji Rady Europy, Warszawa 2008, s. 321; [w:] *Rada Europy a przemiany...*, J. Jaskiernia (red.), s. 42.

²³ J. Jaskiernia, *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*; [w:] *Rada Europy a przemiany...*, J. Jaskiernia (red.), s. 32.

²⁴ *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, Europejski Trybunał Sprawiedliwości, nr 005, Polski tekst: Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284 oraz Dz. U. 1998, Nr 147, poz. 962; por. Wybór konwencji ..., s. 27; [w:] *Rada Europy a przemiany...*, J. Jaskiernia (red.), s. 32.

²⁵ A. Bisztyga, *Europejski Trybunał Sprawiedliwości Praw Człowieka*, Katowice 1997, s. 6; [w:] *Rada Europy a przemiany...*, J. Jaskiernia (red.), s. 33.

²⁶ *Nowy Europejski Trybunał Sprawiedliwości Praw Człowieka, Wybór orzeczeń 1999-2004*, opr. M. A. Nowicki, Kraków 2005, s. 17; [w:] *Rada Europy a przemiany...*, J. Jaskiernia (red.), s. 33.

²⁷ J. Jaskiernia, *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*; [w:] *Rada Europy a przemiany...*, J. Jaskiernia (red.), s. 33.

²⁸ A. Van Bossuyt, *Is There an Effective European Legal Framework for the Protection of Minority Languages?: The European Union and the Council of Europe Screened*, „European Law Review” 2007, nr 6, s. 865; *Mechanisms for the Implementation of Minority Rights*, Strasbourg 2005; [w:] *Rada Europy a przemiany...*, J. Jaskiernia (red.), s. 34.

²⁹ J. Jaskiernia, *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*; [w:] *Rada Europy a przemiany...*, J. Jaskiernia (red.), s. 36.

³⁰ J. Jaskiernia, *Oddziaływanie organizacji międzynarodowej na kształt ustroju politycznego państwa (na przykładzie Rady Europy)*; [w:] *Konstytucja i władza we współczesnym świecie. Doktryny – prawo – praktyka. Prace dedykowane Profesorowi Wojciechowi Sokolewiczowi na siedemdziesięciolecie urodzin*, M. Kruk, J. Trzciński, J. Wawrzyniak, Wyd. Sejmowe, Warszawa 2002, s. 213.

³¹ J. Jaskiernia, *Uwarunkowania skuteczności wykonywania orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw człowieka*, Humanistyczne Zeszyty Naukowe – Prawa Człowieka, nr 8, Katowice 2002, s. 58.

³² J. Jaskiernia, *Komisarz Praw Człowieka Rady Europy*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 11, s. 12.

³³ J. Jaskiernia, *Rada Europy a przemiany demokratyczne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w latach 1989-2009*; [w:] *Rada Europy a przemiany...*, J. Jaskiernia (red.), s. 8-9.

³⁴ *Skorowidz obowiązujących przepisów prawnych Unii Europejskiej, Prawa Człowieka*, R. Bujalski (red.), Wyd. Wolters Kluwer sp. z o.o., Warszawa 2006, s. 462-463.

Ochrona ciacipena pał romani tyknedyr

dre europejska standardy pał ochrona ciacipena manusitka

I. Wstępo

1. Ogólno charakterystyka ciacipenytko pał romani tyknedyr

Tyknedyr nacja isy konkretno grupa manusia vavir nacjaty, save bešte isy pe stało dre dano them. Vavirčanipen maškre obywateli themeskre i obywateli tyknedyr nacjaty czy etnikani, isy kaj isy ten vavir cechy, adzia syr: paciabben, čhib, kultura, obyczaji, tożsamość kulturowo, świadomość społeczno. Sare nacjake themen isy łengre tyknedyr nacji i etnikane. Tożsamość kulturowo kaj keren tyknedyr sykaveł łengry peryferyjność, kaj isy rygaty, pał kultura, polityka i them.

Pošli zakończenio jekhto maryben svetytko Traktato Wersalsko nathodzia zobowiązanie pe thema europakre, a maškre łendyr Polska, pe ochrona ciacipena tyknedyr nacjengre kheta-nes tyknedyr grupenca save bešte isy pe dana phuvia – dava isys warunko ke spełnienie kaj them te vdział ke Liga Nacjengry.

Maškre jekhta liła kaj vygene jangił XX centuro, save phenenys pał tyknedyr nacji isys „Tykno Traktato Wersalsko dyvesestyr 28 czerwco 1919 berś pał tyknedyr nacja”. Dre dujto artykuło dre da traktato isys čhindło kaj „przydzindłe isy ciacipena sare manusienge by różnicaty pał łocipen, nacja, čhib, rasa czy paciabben pał całkowito ochrona dzipen i frei”.

Dre bersia 1918-1939 kerde isys zasady pał ochrona tyknedyren, save phenenys kaj našty te javeł dyskryminacja i denys możliwości kaj te zathoveł organizacji, stowarzyszeni i fundacji pał

romani nacja, save mogindłeby te vligireł petycji ke organy dre Liga Nacjengry i ke Stało Trybunało pał Sprawiedliwość Maškrethemytka dre Haga. Jednak pe phuvia Europakre pošli svetytko maryben na sys kerdo systemo pał zbiorowo ochrona tyknedyr nacjen.

Pošli zakończenio dujto svetytko maryben kerdo isys jekhto systemo pał ochrona ciacipena manusitka dre ONZ (Organizacja Zjednoczona Nacjengry). Powołano dre 1946 berś Komisja pał Ciacipena Zjednoczona Nacjengry khardzia podstawowa zasady, save isys przyline dre rezolucja pełde Zgromadzenie Ogólno Zjednoczone Nacjengro dre dyves 10 grudnio 1948 berś. Lił dova kharełys pes Powszechno Deklaracja pał Ciacipena Manusitka.

Przepisy ciacipenytko pał tyknedyr nacja isys začhindłe dre Maškrethemytka Pakto pał Ciacipena Obywatelska i Polityczna (1966 berś), Konwencja Organizacjakry Zjednoczona Nacjengry pał likwidacja sare formy dyskryminacja rasowo (1966 berś), Konwencja Przeciwko Dyskryminacja dre Oświata UNESCO (1960 berś), Konwencja pał Ciacipena Čhavorengre (1989 berś), Deklaracja Organizacjakry Zjednoczona Nacjengry pał manusiendyr kaj isy dre tyknedyr nacji, paciabnytko, etnikane i čhibiakre (1992 berś).

Dre systemo Organizacjakro Zjednoczone Nacjengro ciacipena tyknedyrengre raken:

1. Komiteto pał Ciacipena Manusitka,
2. Podkomisja pał Zapobieganie Dyskryminacja i Ochrona Tyknedyren,
3. Urzędo Bare Komisarzoscro Zjednoczone Nacjengro pał Ciacipena Manusitka.

” Tyknedyr nacija i etnikani isy społeczność manusia dre savi isy obywateli
jekhe themestyr. Tyknedyr nacija isy grupa manusia, savi przydzineł pes
ke nacija zorganizowano dre peskro them, a tyknedyr etnikani isy grupa manusia
saven nani peskro them. Pełde da przyline kryteria, dre ustawa čhindło isy pał
tyknedyr nacija i etnikani. Przykłado pał tyknedyr etnikani is właśnie Roma.

Lił Kopenhasko 1990 bersiestyr začnindzia proceso kaj te javen zorałedyr ciacipena tyknedyrengre dre thema europejska.

Roma na sys zagindłe ke tyknedyr etnikane dre Polska, pełde dova kaj proceso pał asymilacija i świadomość pał polskość isys zorałes rozbariakirdo. Zadżianys jednak tež przypadki kaj isys odkharde pełde vavirčhanipen paciabnytko i kulturowo.

Dre 1957 berś Komiteto Centralno PZPR powołyndzia Komisja pał Tyknedyr Nacji. Dre komisja vgene działacz partyjna, bucitka dre Ministerstwo pał Sprawy Maśkratune i manusia organizacijendyr pał tyknedyr nacji, save isys frei wtedy te zacegerał.

Podstawa ciacipnytko isys Konstytucja PRL 1952 bersiestyr, dre savi na sys čhi čhindło wprost pał tyknedyr nacji. Čhindło isys dre łatyr tylko pał ochrona sare obywateli i manusia save isy tyknedyrendyr.

Sieratune dre PZPR dzianys pał zasada kaj te najaveł dyskryminacija pe vavir nacji, ale fengry działalność kulturalno i społeczno isys teł zorałi kontrola i cenzura pełde MSW. Pe rozbariakiryben działalność kulturalno organizacijengry pał tyknedyr nacji sieratune dykhenys kaj isy dava „nisza etnograficzno dre kultura polsko”. Pał zasady jekhipen i ciacipen dre dziplen publiczno, save isys vligirde dre socjalizmo, isys te korzystynen tež i tyknedyr nacji syr sare obywateli dre Polska.

Tyknedyr nacija i etnikani isy społeczność manusia dre savi isy obywateli jekhe themestyr. Tyknedyr nacija isy grupa manusia, savi przydzineł pes ke nacija zorganizowano dre peskro them, a tyknedyr etnikani isy grupa manusia saven nani peskro them. Pełde da przyline kryteria, dre ustawa čhindło isy pał tyknedyr nacija i etnikani. Przykłado pał tyknedyr etnikani is właśnie Roma.

So phendło isy pał ciacipena manusitka, to trzeba te shaloł kaj isy dava systemo regulacji dre ciacipen maśkrethemytka i ciacipen khetano. Pełde

vavirčhane instytucji i organizacji maśkrethemytka dzindło isy kaj dre dziplen społeczno, gospodarczo i polityczno dre naktóra thema dodżałys ke dova kaj ciacipena manusitka isys phagirde pełde guverny.

Dre dyves 16 grudnia 1966 berś Zgromadzenio Ogólno Zjednoczone Nacijengro vligirdzia Maśkrethemytka Pakty pał Ciacipena Manusitka. Syr phenał ciacipen maśkrethemytka, nani żadno różnica maśkre manusiendyr syr dział pał: rasa, cypa, płec, čhib, paciaben, przekonanie, obyczaji, tradycja, kultura, poglądy polityczna, poddzia-pen nacjaty, etnikano, społeczno, nacja, phurypen, stano cywilno, stanowisko, pozycja społeczno i majątko. Sare manusia isy syr jekh – równa, i saren isy ciacipen ke saro adzia syr vaviren. Manusies isy ciacipena i obowiązki, save musineł te rakheł. Ciacipen maśkrethemytka isy pe sare manusiendyr i społeczeństwo dre skala cełe svetoskry.

Dre Organizacja Zjednoczona Nacijengry, dre systemo maśkrethemytka ochrona pał ciacipena manusitka i podstawowo frei rozpryńčkirde isy duj vavirčhane režimy ciacipnytko pał ochrona migranten:

- režimo dre konwencja Maśkrethemytke Organizacijakry pał Buty;
- režimo dre konwencja pał migrantendyr – Konwencja pał ochrona ciacipena sare migracyjna manusiengre kaj keren buty i fengre semencengre kerdoteł egida Ogólno Zgromadzenio vligirdy dre 1990 berś.

II. Sytuacja ciacipnytko pał romani tyknedyr dre Europa

1. Rada Europakry

Rada Europakry isy maśkrethemytka organo kaj rakheł ciacipena manusitka, demokracja, ciacipen – vligireł pherdo ważna postanowieni ciacipnytko dre da dziedziny. Daja organizacja maśkrethemytka zorałes oddziałyneł tež pe standardy ekonomiczna. Paś rakiryben da isytucyjatytr trzeba te

rypyreł but ważno kwestia, save isy syr pes khareł instrumenty pał miękko ciacipen (soft law). Dział adaj najbutedyr pał zaleceni save vydeł Komiteto Ministrengro ke thema kaj isy dre Rada. Przepisy ciacipnytko obowiązynen dre 46 thema kaj isy dre Rada Europakry.

Najważnedyr postanowieni save kerdzia Rada Europakry:

1. Konwencja pał Ochrona Ciacipena Manusitka i Podstawowo Frei, vavir kharyben Europejsko Konwencja pał Ciacipena Manusitka, gwarantyneł ciacipena manusitka i obywatelska. Rada Europakry podeł kaj Konwencja obteł tež ochrona ciacipena tyknedyrengre, a dre przypadki kaj isy jone phagirde, manusia tyknedyr nacjendyr moginen te zgłosineł dava korkore albo zbiorowo.

2. Konwencja Ramowo pał Ochrona Tyknedyr Nacji (FCNM) isy ciacipnytko lił zacegerdo pełde Rada Europakry dre 1995 berś (vgeja dre luto 1998 berś). Dava lił rakheł ciacipena manusiengre tyknedyr nacjendyr, save dzide isy dre thema kaj isy dre Rada Europakry i Unia Europejsko. Thema kaj przyline da lił isy dre obowiązk kaje te deł but pał respektowanio jekhipen manusiengro tyknedyrendyr dre sare dziedziny dziplen gospodarczo, społeczno, polityczno i kulturalno. Musinen tež te pomogineł te kereł fače warunki pał sykaiben i rozbariakiryben fengry kultura i tożsamość. Dre czerwcio 2006 berś Konwencja daja vligirde 38 thema – sarendyr 46 save isy dre soduj organizacji maśkrethemytka. Čtar thema (Belgia, Grecja, Islandia i Luksemburg) zacegerde Konwencja, ale ła na vligirde, a čtar vavir thema (Andora, Francja, Monako, Turcja) na zacegerde Konwencja.

Konwencja Ramowo pał Ochrona Tyknedyr Nacji isy zadanie kaj te monitoryneł i te vligireł podstawowa zasady začhindłe dre da lił, najbutedyr dre thema kaj kamen te vdział ke Unia Europejsko. Proceso pał kontrola začnindzia pes dre 1999 berś. Thema kaj isy dre soduj organizacji maśkrethemytka isys wtedy te sykaveł jekhta raporty

themengre Komitetoske Ministren-gro dre Rada Europakry. Dofe cirostyr kerdo isy Komiteto Doradczo pał Vligirypen Konwencja Ramowo pał Ochro-na Tyknedyr Nacji (FCNM) kaj te kereł ocena pał dokładność działani save keren thema i vligirypen zasady kaj isy dre Konwencja. Komiteto Doradczo przethoveł vavirchane themenge pu-cibena pał butedyr informacji i rakheł pes guvernenca, parlamentarzystenca, tyknedyr nacjenca i etnikane, organi-zacjenca ngo, rzecznikenca pał ciacipe-na obywatelska, instytucjenca pał pro-mocja i ochrona ciacipena manusitka. Raporty save kereł Komiteto Doradczo isy publikowana i bićhade vavirchane themenge pał dova kaj te odphenen pe do informacji, te ćhinen peskry opinia i akceptacja.

Sare opinii i notatki urzędowa Komitetoskre Doradczo isy przethode Komitetoske Ministrengro, savo vydeł rezolucji kaj te javeł podstawa ciacip-nytko dane themeske albo themenge, save vligirde Konwencja.

Konwencja Ramowo pał pewno isys baro przełomo dre dziedzina pał ochrona ciacipena tyknedyrengre. Na saro isy adzia siukar so dział pał vligirypen i monitorowanie systemy ciacip-nytko pał ciacipena tyknedyrengre pe szczegblo themengro. Dasave negatyw-na kwestii isy:

1. Nani tolerancja i akceptacja tyknedyr nacjen i etnikanen. Dre liła nani żadna wyjaśnieni pojęci pał tyknedyrendyr, nani definicja savi akcep-towano javiaby pełde sare thema dre Rada Europakry. Kaźdo jekh them haloł i interpretynel syr kameł, save tykne-dyren pe łengry phuv oblen przepisy Konwencjakre, pomimo dova kaj Ko-miteto Doradczo apelinel pał respekto-wanie ciacipen dre proceso vligirypen FCNM. Sykaven pes często sygnały pał dyskryminacja dre sprawy kulturalno-społeczna pe tyknedyr nacjendyr i et-nikane. Isy jone jednostki kulturowa, save isy javnie ignorowana pełde pher-do thema kaj zacegerde Konwencja. Pał przykłado:

– Romen dre Dania nani specjalno sta-tuso ciacipnytko;
– guverno dre Czechy na dyktle vavir tożsamość ke Morawiany i Ślązaki. Ćhi-ne jone zacegerde kaj isy jekh społecz-ność dre spiso manusitko dre 1999 berś, nani łen adoj statuso kaj isy tyknedyr nacja, saven isy specjalna ciacipena;
– Francja na kameł te przydzinel pes ke sare tyknedyr nacji, save isy chroniona

pełde ciacipen, ignorynel kaj isy dzide ke jone Baski, Bretończyki, Korsykań-czyk i Roma.

2. Problemy legislacyjna pał moni-torowanie proceso vligirypen Konwen-cja pe szczegblo themengro. Konwencja isy lił ramowo i wyznaczyneł baro kotyr zasady. Interpretacja standardy i phe-niben save isy priorytety isy dre gestia poszczególna thema. Thema save za-cegerde i vligirde Konwencja moginen te phenel pał przykłado kaj proryteto isy syklakiryben ćhib, ale vavir ryg, czyli tyknedyr, moginel te javeł vavir zdanie. Vligirypen Konwencja musinel te prze-dział pełde legislacja themengry, pełde dava isy phares te monitorynel dava rygaty. Neve przyline thema dre save vagestyr isys systemo socjalistyczno vavirchanes dykhen pe tyknedyr nacji dre dzipen polityczno, gospodarczo, społeczno i publiczno. Isy przypadki kaj isy vavir traktowanie tyknedyr nacji i etnikane dre vavirchane regiony dre jekh them, nani pomoc savi powinno te dyneby ograny dre władza publicz-no. Raporty save keren poszczególna thema dyćło isy kaj isy bare różnicy dre poddziapen ke tyknedyr i priory-tety pał fendyr dre vavirchane thema. Dre raporty dyćle isy globalna interesy themengre. Przykłady moginen pes te vydeł pozornie tykne kwestii:

1. Isy skłonność kaj przythoveł pes za bary uwaga ke bieżąca problemy po-lityczna, a paś dava za kuty dykheł pes pe ciaciune potrzeby i interesy tykne-dyrengre (pał przykłado znaki i tablicy pe droma dre duj ćhibia pe osiedli).

2. Dre phaś baredyr thema isy ten-dencja kaj te ćhinel i phenel dasave łava syr „maśkrethemytka standardy”, „standardy europejska”, kaj te hadeł maśkrethemytka reputacja pał theme-skry legislacja. Dava isy jawno promo-wanie them zamiast tyknedyr.

3. Baredyr indywidualno ochrona pał tyknedyr nacji, zamiast ochrona pał zbiorowo tożsamość (dre przypad-ko bare grupy).

Najważnedyr aspekto isy poczucio i potrzeba pał zbiorowo tożsamość manusiengry i społeczne grupengry dre neve thema dre Unia Europejsko. Główno problemo paś vligirypen dre dzipen i monitorowanie zasady dre Konwencja Ramowo isy barypen mi-gracja maśkrethemytka. But manusia kaj migrynen na osiągninena indywi-dualno tożsamość dre śteto tożsamość grupowo. Istotno elemento dre Kon-wencja Ramowo isy ochrona indywi-

dualno manusiengry tyknedyr nacjen-dyr. Można te podeł adaj przykłady pał uchodźcy Bośniatydr dre Słowenia, Roma kaj vytradenys Czechendyr ke Kanada i Węgrendyr ke Szwecja.

Pheneł pes kaj „perła dre korona” dre systemo konwencyjno isy Konwen-cja pał Ochrona Ciacipena Manusitka i Podstawowo Frei (khardy: Europejsko Konwencja pał Ciacipena Manusitka), savi zacegerdy isys dre dyves 4 listopa-do 1950 berś (vligirdy dre 3 wrześnio 1953 berś). Kaj zasady Konwencjakre te javen przestrzegana rakheł Europejsko Trybunał pał Ciacipena Manusitka. Wyroko savo vydeł Trybunał isy osta-teczno werdykto, a so pał dava dział istotno mechanizmo dre konkretyzacja i rozbariakiryben standardy demokra-tyczna. Pełde zorałe normy etyczna save isy dre Rada Europakry, systemo pał kreowanie demokratyczna stan-dardy i oddziaływanie pe vligirypen dre thema isy pe baro poziomo. But ważno aspekto syr funkcjoninel dava saro, isy sposobo i trybo, dre savo vligireł pes da standardy. Rada Europakry isy maśkre-themytko organizacja pał ochrona cia-cipena manusitka i pał rozbariakiryben demokracja i ciacipen, dre savi na sare thema save kamen moginen te vdział – isy vavirchane wymagani themendyr, save musinen te spełninen vavirchane standardy kaj te javeł dre da organiza-cja. Keryben Europejsko Trybunał pał Ciacipena Manusitka przyczynindzia pes ke usprawnienio mechanizmy cia-cipnytko i stykniakirdzia problemy dre systemy ciacipnytko, pełde dova wy-roki save vydeł Trybunał isy vydyne dre terminy pełde thema Radakre. Pał względo ochrona ciacipena obywatel-ska i podstawowo frei isy kaj po-wołano ćhija Komisarzy pał Ciacipena Manusitka dre Rada Europakry.

Baro dorobko Radakro isy proceso pał demokratyzacja dre thema Europa Maśkratuni i Wschodnio. na tylko pał względo ochrona ciacipena manusitka, ale też pał względo instytucji savendyr sthoveł pes demokratyczno systemo ustrojowo.

Ciacipena manusitka chroniona isy pełde vavirchane postanowieni i rozporządzeni save vydeł Europejsko Centrum pał Monitorowanie Rasizmo i Ksenofobia dre współpraca Radasa. Khetanes przethoven jone procedury pał vligirypen dre dzipen systemy cia-cipnytko pał rozbariakiryben demokra-cja i poszanowanie ciacipena manusit-ka i podstawowo frei.

tłum. K. Stempień

ROMOWIE ZNANI I NIEZNANI

TOŻSAMOŚĆ, HISTORIA I KULTURA ROMÓW

Od końca maja do listopada 2019 roku Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku przy wsparciu Fundacji im. Róży Luksemburg chce umożliwić wszystkim zainteresowanym osobom zapoznanie się z tematyką romską, szczególnie w tych miejscowościach, w których nie ma na co dzień możliwości zetknięcia się z Romami oraz m.in. w Grzegorzewie, Kołobrzegu, Drawsku Pomorskim, Słupsku. Wielu ludzi nie zna osobiście osób pochodzenia romskiego, a co za tym idzie, często źródłem ich wiedzy na temat Romów są środki masowego przekazu. Jest to najczęściej wiedza powielająca pewne stereotypy, które zazwyczaj w złym świetle ukazują tę społeczność. Stare, dobre przysłowie przypomina zaś „Nie oceniam książki po okładce”. Dzięki warsztatom chcemy przerwać negatywny stereotypowy łańcuszek, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ukazać blask prawdy o Romach, o ich tożsamości, historii, kulturze i tradycji.

Celem projektu „**Romowie znani i nieznani. Tożsamość, historia i kultura Romów**” jest:

- upowszechnienie oraz promowanie historii i tradycji Romów i Sinti oraz dziedzictwa kulturowego narodu romskiego w sposób atrakcyjny dla odbiorcy; wśród młodzieży nieromskiej i innych osób zainteresowanych tematyką;
- podkreślenie, jakie znaczenie dla każdego narodu ma jego przeszłość, język i symbole oraz jak ważna jest tolerancja i akceptacja grup mniejszościowych przez społeczeństwo większościowe;
- zgłębienie historii ze szczególnym uwzględnieniem Zagłady Romów oraz historii najnowszej;
- burzenie stereotypów i uprzedzeń w stosunku do Romów.

W 2019 roku warsztaty w ramach o tematyce romskiej poprowadzą: **mgr Andrzej Łuczak** oraz **dr Andrzej Sochaj**, reprezentujący Instytut Pamięci i Dziedzictwa Romów oraz Ofiar Holokaustu oraz Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku.

PROGRAM WARSZTATÓW:

- Wprowadzenie do tematyki warsztatów.
- Tożsamość romska (kim jest Rom, Romowie, romskie symbole (flaga, godło, hymn), język romski, święta romskie, zawody i profesje romskie).
- Zarys historii Romów w Polsce, w tym zapomniane ofiary. Samudaripen – Zagłada Romów i Sinti w czasie II wojny światowej (1939-1945), „zatrzymanie taborów”.
- Stereotypy dotyczące mniejszości romskiej i walka z nimi.
- Prezentacja i popularyzacja wydawnictw o tematyce romskiej.
- Upamiętnienie Romów i Sinti pomordowanych w czasie II wojny światowej (1939-1945) (pomniki, tablice pamiątkowe, obchody, publikacje naukowe, warsztaty itp.).
- Pytania, dyskusja.
- Podsumowanie warsztatów.

Serdecznie
zapraszamy!

ZAPOMNIANE OFIARY

SAMUDARIPEN – ZAGŁADA ROMÓW I SINTI W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Związek Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku przy wsparciu Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych chce umożliwić wszystkim zainteresowanym osobom zapoznanie się z tematyką romską, a szczególnie kwestią związaną z Zagładą Romów i Sinti w czasie II wojny światowej (1939-1945). W tym celu odbędą się spotkania w trzech polskich miastach.

W trakcie, Andrzej Sochaj, zastępca dyrektora Instytutu Pamięci i Dziedzictwa Romów oraz Ofiar Holokaustu, autor wielu opracowań o tematyce romskiej („Zagłada Romów i Sinti w byłym, pierwszym, niemieckim, nazistowskim obozie zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem w czasie II wojny światowej (1941-1945)”, „Upamiętnienie Romów i Sinti pomordowanych w czasie II wojny światowej (1939-1945)”) poprzez prezentacje multimedialne przybliży wspomniane wydawnictwa oraz zapozna zgromadzonych z następującą tematyką, m.in:

- TOŻSAMOŚĆ ROMSKA;
- POLITYKA WŁADZ III RZESZY WOBEC ROMÓW I SINTI DO 1939 R.;
- GENEZA, RODZAJE I FUNKCJONOWANIE BYŁYCH NIEMIECKICH OBOZÓW;
- „ZAPOMNIANY HOLOKAUST”. SKALA ZAGŁADY ROMÓW I SINTI W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ;
- TRAUMA WOJNY I OKUPACJI. WPŁYW HOLOKAUSTU ROMÓW NA ICH PÓŹNIEJSZE ŻYCIE, NA ROMSKĄ TOŻSAMOŚĆ;
- WKŁAD ZWIĄZKU ROMÓW POLSKICH W UPAMIĘTNIE ROMÓW I SINTI POMORDOWANYCH W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ (1939-1945). (POMNIKI, TABLICE PAMIĄTKOWE, OBCHODY, PUBLIKACJE NAUKOWE, KONFERENCJE NAUKOWE, WARSZTATY ITP.);
- TOTALITARYZM, FASZYZM. KU PRZESTRODZE.

Celem spotkań jest:

- propagowanie wiedzy o mniejszości romskiej, a zwłaszcza tematyki związanej z Porajmos, Zagładą Romów i Sinti w czasie II wojny światowej (1939-1945);
- edukacja dzieci i młodzieży realizowana w różnych formach;
- przybliżenie historii narodu romskiego z okresu II wojny światowej w sposób atrakcyjny dla odbiorcy, a w szczególności dla młodzieży, przybliżenie Romom i nie-Romom przeszłość tego narodu, w tym okrutnym dla nich czasie w historii jakim był Porajmos – czyli romski odpowiednik Holokaustu;
- pielęgnowanie pamięci o dawnych Romach, o ich historii, dziedzictwie oraz kulturze;
- walka ze stereotypami, mową nienawiści i rasizmem z aktami dyskryminacji, jakie mają miejsce wobec Romów;
- przybliżenie publikacji o tematyce romskiej.

Serdecznie
zapraszamy!

